

64494/211 dx

SOCIALNO EKONOMSKI INSTITUT
V LJUBLJANI

ZBIRKA STUDIJ ŠT. 2

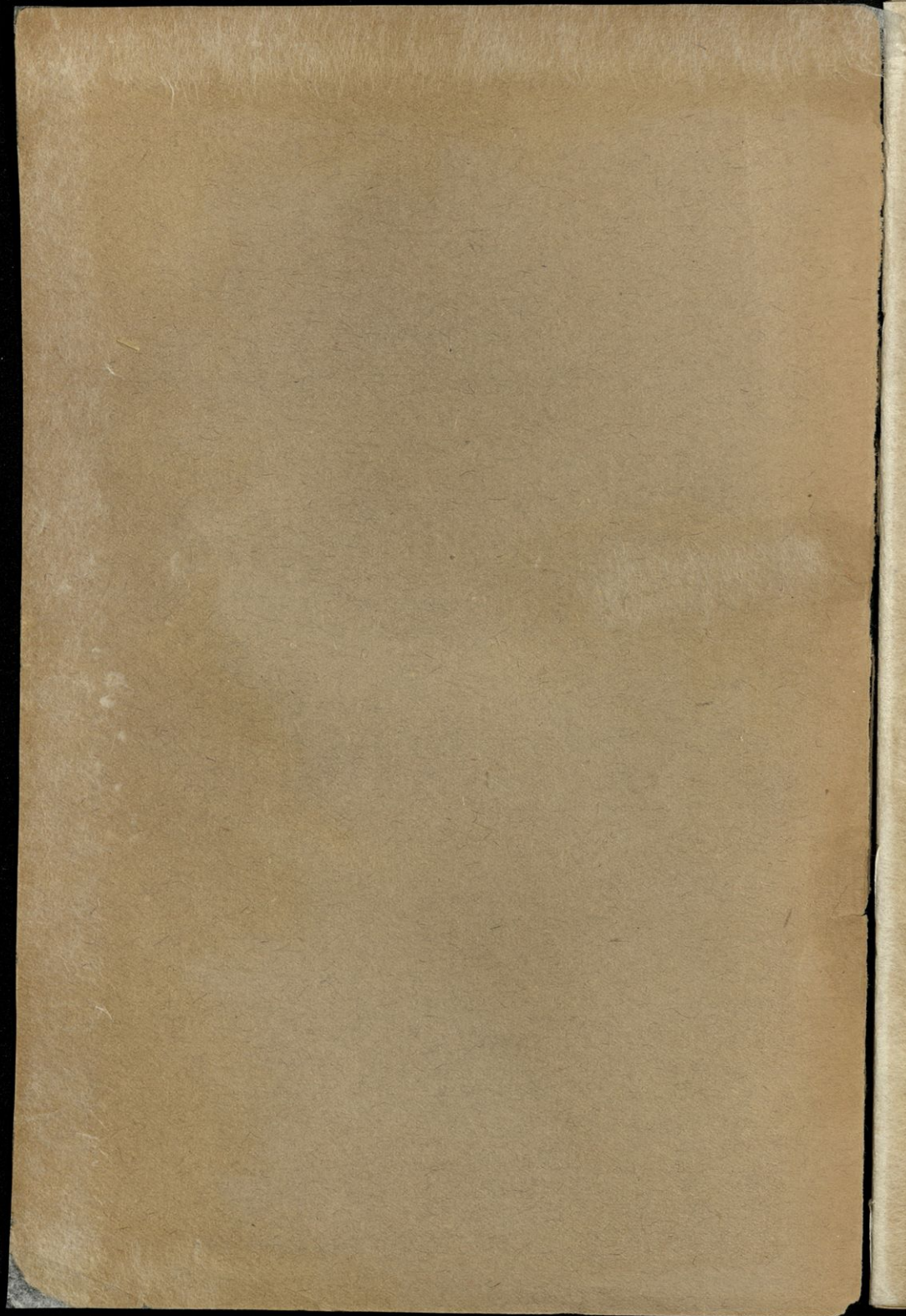
SOCIALNI PROBLEMI SLOVENSKE VASI

I. ZVEZEK

SPISALA.

Dr. IVO PIRC
FRANJO BAŠ

LJUBLJANA 1938

SOCIALNO EKONOMSKI INSTITUT
V LJUBLJANI

ZBIRKA STUDIJ ŠT. 2

SOCIALNI PROBLEMI SLOVENSKE VASI

I. ZVEZEK

SPISALA:

Dr. IVO PIRC
FRANJO BAŠ

LJUBLJANA 1938

Im št. 636019727

NATISNILI J. BLASNIKA NASL.,
UNIVERZITETNA TISKARNA IN LITOGRAFIJA D. D. V LJUBLJANI
ODGOVOREN L. MIKUŠ

PREDGOVOR

Na pobudo kraljevske banske uprave dravske banovine in kmetijske zbornice se je v času od 29. maja do 3. junija 1938 vršila v Ljubljani kmetijska anketa, ki je imela namen podati pri nas prvič sistematičen pregled gospodarskih in socialnih razmer našega kmečkega življa, to je tiste poklicne skupine, ki zavzema v našem gospodarskem življenju osrednje mesto.

Taki pregledi so izhodišče in bistven pogoj za smotrno usmerjanje vsega gospodarskega in socialnega življenja na določenem teritoriju, čigar potrebo uvidevajo in priznavajo danes po vsem svetu. Saj skoro ni več mogoče dvomiti, da v bodoče narodno gospodarstvo ne bo moglo sloneti v taki meri kakor do sedaj, na svobodnem gospodarskem udejstvovanju posameznih gospodarskih subjektov, temveč se bo moralo podvreči znatno bolj kakor doslej načrtnemu usmerjanju s strani javnopravnih organov.

Zato je prav, da se vsi referati s te ankete objavijo in tako predložijo širši javnosti v ocenjevanje in diskusijo. Kraljevska banska uprava dravske banovine ima to tudi v načrtu.

Pet glavnih socialno političnih referatov objavlja s pristankom in podporo gospoda bana dravske banovine Socialno-ekonomski institut. Ti referati bodo objavljeni v dveh zvezkih pod skupnim naslovom „Socialni problemi slovenske vasi.“

To so referati, ki dajejo osrednji pregled vse ankete. Ostali referati obravnavajo posamezna specialna področja.

Socialno-ekonomski institut, ki se po svojem programu bavi s problemi načrtnega gospodarstva, je kmetijsko anketo ves čas najpazljiveje spremljal. Zlasti veliko pozornost je posvečal od njega objavljenim referatom, pri katerih so sodelovali tudi člani instituta, raziskujoč pri tem vprašanja, ki si jih je postavil Socialno-ekonomski institut med svoje najaktualnejše naloge.

Radi tega se Socialno ekonomski institut gospodu banu tudi na tem mestu zahvaljuje za naklonjenost, s katero mu je omogočil, da se morejo objaviti referati v zbirki študij Socialno-ekonomskega instituta.

V tem prvem zvezku se objavljata dva referata, ki jih je imel na kmetijski anketi, g. direktor Higienkega zavoda dr. Ivo Pirc. Ta dva referata sta izšla istočasno v jubilejni zbirki Higienkega zavoda „Zdravje v Sloveniji“ — II. knjiga.

Socialno-ekonomski institut dolguje posebno zahvalo g. direktorju in vsem sodelavcem Higienkega zavoda za požrtvovalnost in trud, s katero so se posvetili proučevanju obdelanih področij.

Kot tretji referat objavljamo v tem zvezku zanimivo študijo g. bano-vinskega arhivarja Franca Baša o življenjskem nivoju našega kmeta.

Drugi zvezek bo vseboval temeljito dokumentirani študij g. tajnika Delavske zbornice Filipa Uratnika „O poljedelskem delavstvu v Sloveniji“ in g. Hrvoja Maistra „O zaposlenosti kmečkega prebivalstva v Sloveniji.“

V LJUBLJANI, novembra 1938.

SOCIALNO-EKONOMSKI INSTITUT.

DR. IVO PIRC

ASANACIJA NASELJA

V novodobnem javno higijenskem delu se postavlja kot glavni predmet higijenskega udejstvovanja človekovo naselje. V naši državi se polaga pravilno večjo važnost na podeželje kot na večja mesta. V Sloveniji smo imeli n. pr. leta 1936 le 15 občin z več kakor 5000 prebivalci s skupnim številom 180.721 prebivalci, dočim je bilo v manjših naselbinah 963.577 prebivalcev. V začetku leta 1924 je prof. dr. A. Štampar (Glasnik min. nar. zdravja) poudaril važnost „higijenskega dviganja naše vasi“ in označil asanacijo vasi kot glavno potrebo higijenskega dela. Dr. I. Pirc je v tej zvezi objavil v letu 1926 opis asanacije Lukovice, naselja s 112 prebivalci v kamniškem okraju.

Prizadevanje dvigniti zdravstveno stanje naše vasi s pomočjo asanacij od tedaj stalno napreduje, tako v naši širši kakor tudi v ožji domovini. Naša vas je daleč zaostala v svojem razvoju kot naselbina. Štiri petine prebivalstva Slovenije živi v vasi, na kmetih, zato so upravičena stremljenja po takih javnih delih, od katerih bo imelo koristi podeželje, slovenska vas neposredno in posredno tudi ljudstvo, ki tam stanuje.

Katerikoli pojav ljudskega zdravja pogledamo, vedno vidimo, da je kmetско ljudstvo, to je kmet in kmetски delavec tisti, ki je najbolj prizadet, ne tovarniško delavstvo in ne meščanstvo. Nalezljive bolezni se najbolj širijo na kmetih in tam tudi največ zahtevajo smrtnih žrtev. Dojenčkov, procentualno na vse rojene, umira največ na kmetih. Isto je glede tuberkuloze. Statistika jasno kaže, da je tuberkuloza pri nas bolezen malega človeka, kmeta, obrtnika, delavca in je več tuberkuloze v kmetских kakor v industrijskih okrajih.

Površno oko, ki ne prodre v svet mikroskopa in ne pozna zakonov, ki vladajo v njem, pa direktnih vzrokov bolezni, ne more opaziti, v kakšni zvezi naj bi bilo naše zdravje z asanacijo vasi. Razumljivo je, da uspevajo zaenkrat asanacijska dela predvsem v večjih krajih, v katerih imajo odločilno besedo podjetni in razsodni ljudje. Važno pa je, da začnejo vsepovsod uvidevni ljudje vsaj misliti na to vprašanje, v kolikor v svoji obsežnosti in podrobnostih zadeva ta ali oni kraj.

Mesta in trgi imajo vodovode, kanalizacije, zidana stranišča, suhe hiše itd.; v veliki večini podeželja tega ni, čeprav je tam še vse bolj potrebno.

Izraz „asanacija podeželja“ je sicer kakor zgoraj povedano novejšega datuma, pojem sam pa za našo ožjo domovino ni nov. V letih pred svetovno vojno je vladala živahna delavnost po mnogih predelih spodnje Štajerske in bivše Kranjske — z izjemo Dolenjske in Bele krajine. Gradili so ceste, železnice, mostove, obsežne vodovode, regulirali so reke, osuševali močvirja, urejevali gnojišča in hleve, zasajali sadovnjake itd. Z obsežnimi stalnimi javnimi deli je rasla zasebna inicijativa in so se dvigali kraji radi teh asanacij gospodarsko, socialno in kulturno.

Takega posebnega drugega dela v sedanjem povojnem pomenu „asanacije“ tedaj ni bilo. Vzlic temu so kraji z izvršenimi asanacijami tudi zdravstveno napredovali, zaradi povezanosti celokupnega problema. Napredek in ugoden splošni položaj teh krajev je viden in se da tudi številčno ugotoviti. Industrijalizacija naše dežele, ki se je po vojni pričela in ki dviga gospodarski standard prebivalstva, je večja v asaniranih predelih in se je skoraj popolnoma ognila zapuščenih predelov, kjer ni bilo asanacij.

Ključ k rešitvi težko preizkušenega ljudstva po takoimenovanih pasivnih krajih Slovenije in k splošnemu izboljšanju položaja prebivalstva po najbolj prizadetih predelih — Dolenjska, Bela krajina, srednje in zgornještajerski okraji, Prekmurje — je v asanaciji podeželja.

Dobesedno pomeni asanacija izboljšanje in ureditev slabega stanja v dobro, zdravo stanje. Sem spadajo v prvi vrsti vsi ukrepi, s katerimi kaj uredimo tako, da bomo od njih imeli koristi za naše zdravje. Tudi regulacije in melioracije spadajo v asanacije v širšem smislu, kajti z regulacijo rek odstranimo nevarnost poplav, ki imajo najtežje gospodarske in zdravstvene posledice, z melioracijami osušujemo močvirje, kar tudi prinaša gospodarsko in zdravstveno korist. K asanacijam spada ureditev dobrih cest in potov, brez blata in prahu, danes znano uveljavljanje pod imenom modernizacija cest. Dobre ceste in pota omogočajo in olajšujejo zvezo okolja z gospodarskim in kulturnim središčem in dajejo takim središčem priliko za napredek.

O asanaciji naših naselbin sploh se danes mnogo govori in piše. Ustvarjeni so tudi že vsi pogoji k splošnemu in sistematičnemu delu za asanacijo naših bivališč zlasti podeželskih krajev. Organizacija higijenske službe v naši državi je danes na taki razvojni stopnji, da lahko uspešno vodi in vrši asanacijsko delo. Ozdravitev kraja našega bivanja je etapa k dvigu higijenske kulture in s tem tudi pogoj za naš gospodarski napredek. To priznavajo danes splošno strokovnjaki vseh vrst, socialni in kulturni delavci, narodni ekonomisti itd. Notranji namen asanacije leži v tem, da se zniža število obolenj in smrti in da se s tem zviša človeška življenska doba. Človeški organizem bo odpornejši in tudi prilika oškodovanja človeka po slabih vplivih nezdrave okolice bo manjša.

Metode, ki jih danes pri nas pri asanacijskem delu uporabljamo so v marsičem povsem samonikle, deloma pa so obsežene v nauku moderne higijene in socijalne medicine.

Postopek je približno ta-le:

Ugotovi se potreba asanacije največkrat vsled pojavljanja večjega števila te ali one nalezljive bolezni. Napravijo se načrti in stroškovnik za objekte, ki jih je treba asanirati. Ugotovi se delovni program in po potrebi razdeli na več etap. Dogovori se o ključu, po katerem se prispeva k stroškom. Pristopi se k izvršitvi programa.

V ožjem pomenu pa spada k asanaciji podeželja delavnost za neposredno zaščito zdravja prebivalstva, to je preskrba z zdravno pitno vodo, brezhibno odstranjevanje človeških in živalskih odpadkov, ureditev zdravega bivanja na domu in pri delu, skrb za zdravo in pravilno prehrano, nega telesa in zdravo življenje sploh, odstranitev škodljivih razvad in pojavov in končno organizacija zdravniške pomoči.

Vsi, ki se bavimo z raziskovanjem zdravstvenih prilik prebivalstva, poznamo slabo stanje podeželja v opisanem pogledu. V zadnjih desetih letih se je res storilo marsikaj koristnega za higijenski napredek podeželja tako z delom Higijenskega zavoda v Ljubljani, kakor tudi s sredstvi banovine. Vendar ne smemo prezreti, da nosi to delo pečat priložnostne pomoči ali dela iz najnujnejše potrebe ali dela za vzgled in nišenikakih znakov o sistematičnem, trajnem in globlje zasnovanem delu ali o delu na širši podlagi.

V razmišljanju o vsem tem prihajamo do sklepa, da je te pomanjkljivosti bolj krivo pomanjkanje organizacije dela, kakor pa pomanjkanje sredstev.

Za tak sklep imamo že dragocene izkušnje pridobljene tekom let v krajih, kjer je ljudstvo samo sodelovalo ali celo samo izvrševalo asanacije, n. pr. gnojišča v brežiškem okraju. Za to govore izkušnje pri drugih narodih in uspehi, ki jih ima na tem polju mostarska sokolska župa. Asanacija vasi izvršena od zgoraj navzdol, diktirana ali podarjena, ne bo niti trajna niti ne bo mogla biti tako obsežna, da bi izdatnejše pripomogla k zdravstvenemu napredku podeželja sploh.

Pri nas v Sloveniji v večini primerov asanacijska dela niso niti diktirana niti podarjena, marveč so si jih pridobili zastopniki ljudstva v vaškem odboru ali v občinski upravi z muko in žrtvami. Predno se jim je posrečilo n. pr. zgraditi vodovod je bilo potrebnih nebroj sej, mnogo prošenj in potov, mnogo nevšečnosti in prerekanja. Ko pa je delo dovršeno, ostane le prijetno ugodje dokončanega dela in doseženega cilja.

Oglejmo si posamezne objekte asanacije podeželja!

Preskrba s pitno vodo

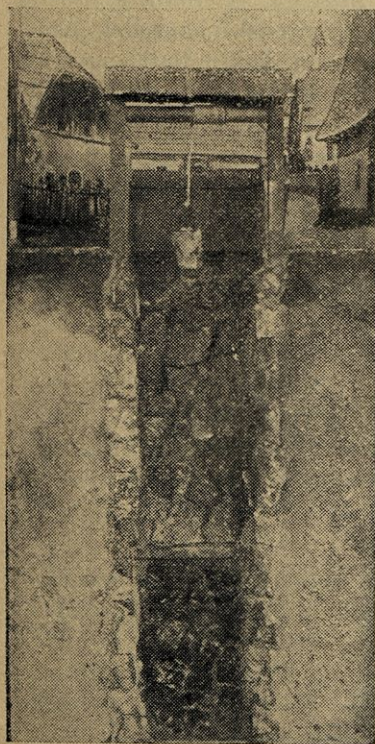
Sem spada v prvi vrsti preskrba s pitno vodo. Voda je človeškemu življenju neobhodno potreben element in največji prijatelj zdravja, pa tudi njegov sovražnik. Med vodo in vodo je razlika. Da je voda zdrava ni dovolj, če je samo mokra, ampak mora izpolnjevati še kopico drugih pogojev.

Slika zgoraj:
Nezavarovan izvirek.

Radi slabe pitne vode oboli po raznih krajih naše banovine mnogo ljudi.

Zlasti tifus je ponekod stalna bolezen. Mnogokrat je vzrok temu slaba pitna voda. Zapreka snažnosti, ki je predpogoj zdravja, je pomanjkanje vode. Radi tega je preskrba dobre pitne vode potom zgraditve vodovodov eno najvažnejših zdravstvenih vprašanj, ki je poleg vsega še dokaj staro. Znan je Semiramidin vodovod v starem Babilonu in Salomonov pri Izraelcih. Še danes občudujemo gigantske ostanke zlasti dveh vodovodov starega Rima, ki sta dovajala mestu zdravo in svežo vodo iz razdalje 68 in 93 km.

Preskrba z zdravo pitno vodo je elementaren pogoj človekovega obstanka. Dokler je človek nekje sam, brez sosedov in brez prometa, ali živi v samotni naselbini dveh treh domačij nekje stran od sveta, toliko časa mu oskrba z zdravo pitno vodo ne more povzročati neprilik. Drugače pa je v večjem prometnem naselju! Preskrbeti večje množine zdrave vode je težje. Problem postaja vedno večji, ker potreba po vodi zaradi popularizacije

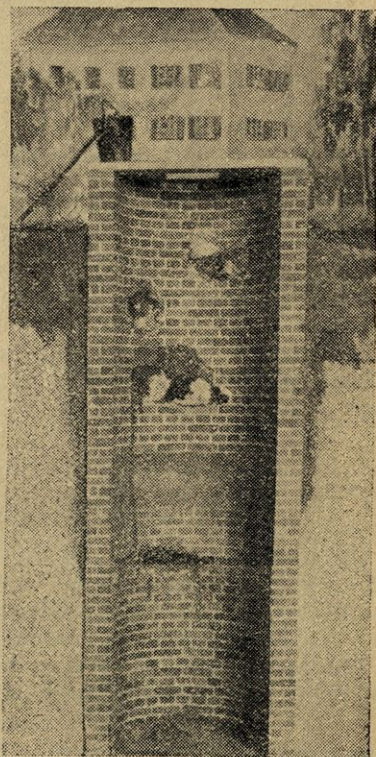
Slabo obzidan vodnjak.

osebne higijene in zaradi razmnoževanja prebivalstva raste, množina pitne vode v izvirku, vodnjaku ali kapnici pa je ostala enaka.

Pridobivanje pitne vode je po mnogih krajih naše dežele ostalo enako primitivno, kakor je bilo ob prvi naselitvi človeka v naše kraje. In vendar se je vse drugo spremenilo. Drugačna je danes njegova hiša, njegova obleka, njegova hrana, njegovo orodje in njegov način življenja, studenec pa teče iz istega nezavarovanega kraja v vsej svoji prirodni nesnagi, kakor je tekkel pred 1200 leti. Še slabši je danes, ker ga rabi večje število ljudi in je ob njem večji promet in ker so črevesne nalezljive bolezni bolj razširjene in je večja možnost okužitve studenca! Pridobivanje pitne vode po mnogih krajih in predvsem na Dolenjskem in v Beli krajini je anahronizem, ki ga je čuval naš kmet do nedavnega kakor svetinjo.

Vodnjaki in izvirki so le malokdaj brežhibno zgrajeni. So le prevečkrat preblizu gnojišč in hlevov, tako da se, če že ne lastna, vsaj sosedova gnojnica odteka pod zemljo v vodnjak in onesnažuje pitno vodo. Nezdravo vodo nudijo navadno tudi sredi vasi stoječe mlake ali kali, ki so napajališča za živino. Kakor človeku, je slaba voda škodljiva tudi živini. Poleg tega so takšne blatne kali legla mrčesa, komarjev in zbirališče nesnage iz cele vasi. Kjer so takšna napajališča vsled pomanjkanja boljše vode nujna, bi morala biti brezpogojno vsaj ob kraju tlakovana s kamenjem, da bi se v njih ne nabiralo blato in bi voda bila čistejša.

Odkar je bila z ustanovitvijo Higijenskega zavoda v Ljubljani vpeljana kontrola javnih virov pitne vode, vidimo znatno izboljšanje stanja pitne vode, pa tudi mnogo več prizadevanj za preskrbo z zdravo pitno vodo. Spodnja tablica nam prikazuje, da se je od leta do leta izboljševalo higijensko stanje raznih javnih virov pitne vode, ki so bili odvzeti in poslani v preiskavo.

Slabo obzidan vodnjak.

Leto	Skupno število	dobrih	sumljivih in slabih	slabih v %
1923	62	31	31	50
1924	157	93	64	41
1925	222	140	82	37
1926	340	170	170	50
1927	348	201	147	42
1928	275	62	213	77
1929	305	188	117	38
1930	212	134	78	37
1931	164	104	60	36
1932	166	110	56	34
1933	172	104	68	39
1934	165	91	74	45
1935	176	132	44	24
1936	345	232	113	32
Skupaj:	3.141	1.792	1.317	

Higijenska propaganda je rodila v kmetu spoznanje o velikem pomenu potrebe preureditve oskrbe s pitno vodo. To spoznanje je prišlo iz vseh krajev hkrati in javnost je stala nenadoma pred množico zahtev in prošenj za pomoč in preureditev. Pojavilo se je naravnost neko ljudsko gibanje, gibanje za preskrbo z zdravo pitno vodo. Žal to gibanje ni moglo uspeti, kajti razumljivo je, da ni mogoče v par letih nadomestiti zamujenega v mnogih stoletjih, posebno pa ne v dobi gospodarske stiske, v kateri živimo. Napačno bi bilo, če bi zaradi navideznega neuspeha gibanja, ki smo ga sami povzročili, nastala reakcija v obliki resignacije. Treba je to gibanje speljati v pravi tir, to se pravi, potrebno je napraviti program preskrbe s pitno vodo za vso Slovenijo. Saj smo izdelali program tudi za elektrifikacijo dežele, ki je tudi potrebna, pa ne tako važna kakor preskrba s pitno vodo.

Treba se je odločiti, da se za vse ozemlje širokopotezno izdela načrt kot ga je Higijenski zavod izdelal n. pr. za Suho Krajino, čeprav bi morali od tega imeti koristi šele zanamci. Rešitev vprašanja vodne oskrbe je le v skupinskih, pokrajinskih vodovodih. Popravljanje studencev in vodnjakov je samo krpanje, ki mnogo stane, odlaga pa se z njim popolnejša rešitev problema. Če je le mogoče, je mnogo boljše odločiti se v najslabšem primeru za zgradbo krajevnega vodovoda, ki se ga bo dalo kasneje po potrebi priključiti na skupinski vodovod.

Početke takega programa za vodopreskrbo Slovenije, ki so že tukaj, je izvršil Higijenski zavod: že omenjeni suhokrajinski vodovod spojen z vodovodom za dobrepoljsko kotlino, veliki ribniško-kočevski vodovod, vodovod Preddvor-Kranj-Škofja Loka. Tehnični oddelek banske uprave je pripravil skupinska vodovoda za Metliko in Stari trg.

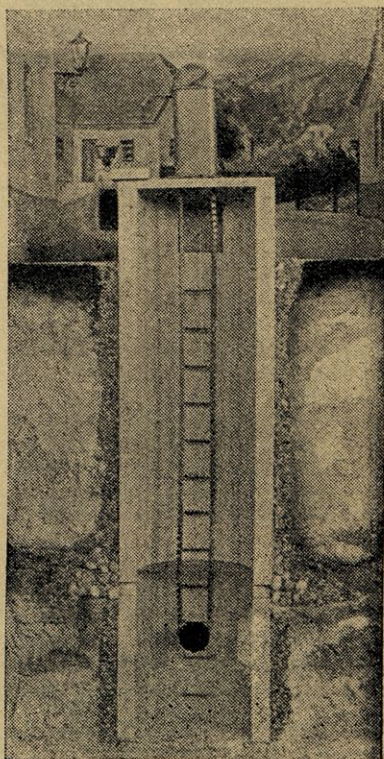
Koncem leta 1936 je bilo v Sloveniji 175 vodovodov, ki oskrbujejo z vodo 353 naselij z 252.653 prebivalci. Med njimi so trije mestni vodovodi, od katerih vsak oskrbuje nad 10.000 ljudi in sicer ljubljanski (17 naselij) 75.000, mariborski 33.500, celjski 11.500 (12 naselij), skupaj 29 naselij s 120.000 prebivalci. Brez teh je torej z vodo iz vodovodov preskrbljenih 324 podeželskih naselij s 132.653 prebivalci. Vseh naselij v Sloveniji je 5.267 in ima torej vodovode 6·7% naselij in 15·1% celokupnega prebivalstva.

To je relativno nizko število preskrbljenega prebivalstva s pitno vodo, ki ne more odločilno vplivati na stanje črevesnih nalezljivih bolezni in higijene sploh. Še nižje je število naselij z vodovodom. Le vsako 15 naselje ima vodovod.

V Sloveniji je bilo koncem leta 1936* 235.143 samostojnih gospodinjstev, pride povprečno na eno gospodinjstvo (prebivalstva na dan 31. 12. 1936 1,192.068) 5 oseb, seveda v mestih manj, v podeželju več. Če vzamemo vendar to povprečno število za podlago števila oseb v enem gospodinjstvu v podeželju, izračunamo lahko, da je povprečno 26.530 gospodinjstev v podeželju preskrbljenih s pitno vodo, t. j. vsako sedmo gospodinjstvo (15%).

Oglejmo si porazdelitev vodovodov po okrajih. Največ naselij z vodovodi je v okraju Radovljica (43·3%). Skoraj polovica vseh naselij v okraju dobiva pitno vodo iz vodovodov, deloma skupinskih, deloma vaških. V tem pogledu je okraj Radovljica daleč pred drugimi okraji.

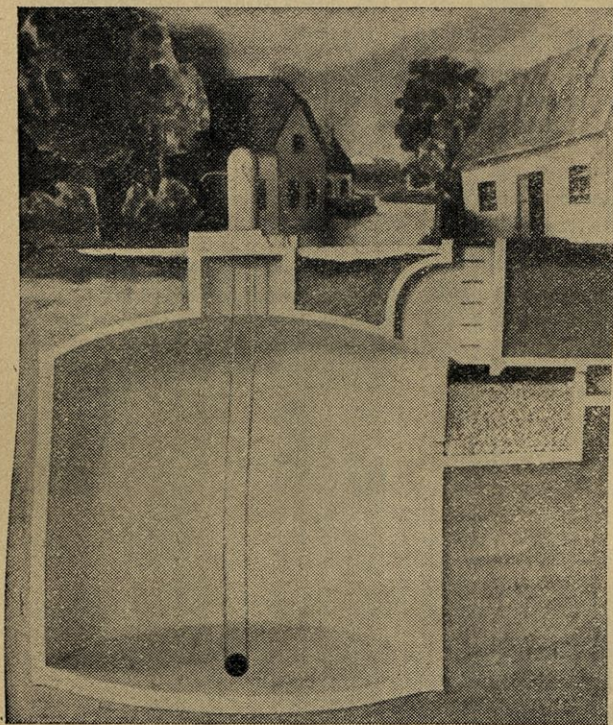
Na drugem mestu glede preskrbe naselij z vodovodi je okraj Logatec (19·8%), vendar zaostaja daleč za okrajem Radovljico. Takoj za logaškim okrajem je kranjski (19·1%) s škofjeloškim skupaj. V tem okraju je številčno sicer največ vodovodov, vendar je večji skupinski vodovod samo eden (kranjski), drugi pa so večinoma majhni vaški vodovodi.

Pravilno zgrajen vodnjak.

* Statistični godišnjak 1936.

Za tem sledita ljubljanski (13·2%) in laški okraj (13·0%). Našteti okraji imajo nad 10% naselij z vodovodom, torej visoko nad povprečjem za vso Slovenijo, ki znaša 6·7%. Iz tablice na strani 537, ki kaže morbiditeto na tifusu in griži v Sloveniji, pa vidimo, da je v vseh teh okrajih manj kot 2‰ obolenj na griži in tifusu. V isti skupini glede obolenj na griži in tifusu so še okraji Maribor levi in desni breg, Murska Sobota, Šmarje pri

Pravilno zgrajena cisterna.

Pogled na tablici z razvrstitvijo obolenj na griži in tifusu po okrajih nam določno pokaže, da so varni pred temi boleznimi le okraji z višjim odstotkom z vodovodi preskrbljenih naselij, vsi drugi pa so izpostavljeni črevesnim in nalezljivim boleznim tembolj, čim manj so izpolnjeni ostali higijenski pogoji. V okrajih, kjer je pod 10% z vodovodi preskrbljenih naselij sploh ni nikakšnega jamstva za možnost manjšega širjenja črevesnih nalezljivih bolezni.

Oglejmo si preskrbo s pitno vodo še z drugega vidika, to je, koliki odstotek prebivalstva oskrbujejo s pitno vodo vodovodi. To porazdelitev po okrajih nam kaže sledeča tablica.

Jelšah in Ptuj okolica, ki pa so globoko pod povprečjem glede preskrbe naselij z vodovodom. Ta pojav si je treba razlagati z drugimi vplivi, ki soodločajo pri pojavu in širjenju črevesnih nalezljivih bolezni in ki prihajajo v teh okrajih manj v veljavo.

V drugi skupini — okoli povprečja za vso Slovenijo — so okraji Črnomelj z 8·0%, Dravograd s 7·1%, Kamnik s 6·5%, Celje-okolica s 4·8%, Kočevje s 4·6% in Konjice s 4·3%.

Tretjo skupino okrajev — globoko pod povprečjem — pa sestavljajo vsi drugi okraji in so najslabši med njimi gornještajski in prekmurski okraji, v katerih ni nobenega vodovoda, ali sta eden ali dva.

Preskrba naselij z vodovodi.

Okraji	Število vodovodov	Skupno število naselij	Naselij z vodovodom	v %
Radovljica	15	127	55	43·3
Logatec	12	172	34	19·8
Kranj	40	335	66	19·1
Ljubljana-okolica	17	303	40	13·2
Laško	6	100	13	13·0
Črnomelj	3	249	20	8·0
Dravograd	7	97	7	7·1
Kamnik	18	321	21	6·5
Celje-okolica	3	270	13	4·8
Kočevje	11	369	17	4·6
Konjice	3	117	5	4·3
Novo mesto	7	515	19	3·7
Šmarje pri Jelšah	9	272	9	3·3
Gornjigrad	2	64	2	3·1
Krško	6	460	12	2·6
Litija	6	343	7	2·0
Brežice	2	132	2	1·5
Slovenjgradec	1	77	1	1·3
Ljutomer	2	169	2	1·2
Maribor, levi breg	2	181	2	1·1
Maribor, desni breg	1	138	1	0·7
Ptuj-okolica	1	286	1	0·3
Murska Sobota	0	123	0	0·0
Dolnja Lendava	0	47	0	0·0
		5267		6·7

Morbiditeta na tifusu in griži v letih 1927—1936 na 10.000 prebivalcev.

	⁰ / ₁₀₀₀		
Radovljica	0·42	Slovenjgradec	2·15
Maribor, levi breg . . .	0·96	Krško	2·22
Kamnik	1·11	Dravograd	2·28
Logatec	1·17	Brežice	2·32
Kranj	1·27	Ljutomer	2·55
Litija	1·29	Gornjigrad	2·73
Maribor, d. breg . . .	1·30	Celje - okolica	3·09
Ljubljana - okolica . .	1·39	Kočevje	3·22
Murska Sobota	1·58	Konjice	3·36
Laško	1·59	Dolnja Lendava	6·29
Šmarje pri Jelšah . . .	1·77	Črnomelj	8·29
Ptuj okolica	1·91	Novo mesto	10·26

Morbiditeta na tifusu v letih 1927—1936 na 10.000 prebivalcev.

	$\frac{0}{1000}$		
Kočevje	1·05	Šmarje pri Jelšah . .	2·45
Kamnik	1·29	Ljutomer	2·47
Ptuj - okolica	1·30	Dolnja Lendava . . .	2·78
Maribor, levi breg . .	1·33	Laško	2·90
Murska Sobota	1·39	Črnomelj	3·09
Dravograd	1·40	Krško	3·10
Litija	1·49	Novo mesto	3·48
Radovljica	1·53	Slovenjgradec	3·82
Kranj	1·58	Brežice	4·24
Logatec	1·91	Gornjigrad	4·48
Ljubljana - okolica . .	1·94	Celje - okolica . . .	5·69
Maribor, desni breg . .	2·29	Konjice	6·14

Preskrba prebivalstva s pitno vodo iz vodovodov.

Okraji	Število vodovodov	Skupno število prebivalstva	Število prebivalstva, ki uživa vodovod	v %
Radovljica	15	38.121	21.087	55·3
Laško	6	35.843	17.658	49·3
Logatec	12	28.399	10.995	38·7
Kranj	40	63.094	20.204	32·0
Kočevje	11	37.980	8.131	21·4
Ljubljana-okolica	17	63.394	12.889	20·3
Črnomelj	3	26.376	4.579	16·7
Dravograd	7	34.216	4.405	12·9
Gornjigrad	2	18.357	2.271	12·4
Novo mesto	7	52.772	6.094	11·5
Kamnik	18	41.171	4.173	10·1
Celje-okolica	3	61.870	6.000	9·7
Litija	6	41.251	2.772	6·7
Brežice	2	34.202	2.175	6·4
Slovenjgradec	1	31.756	1.735	5·5
Šmarje pri Jelšah	9	45.848	2.256	4·9
Krško	6	56.287	2.201	3·9
Ljutomer	2	42.264	1.480	3·5
Maribor, levi breg	2	58.832	788	1·3
Konjice	3	22.018	210	0·9
Ptuj-okolica	1	71.980	350	0·5
Maribor, desni breg	1	58.923	200	0·3
Murska Sobota	—	51.952	—	—
Dol. Lendava	—	37.911	—	—
			132.653	13·1

Iz zgornjega pregleda vidimo, da je nad 30% prebivalstva preskrbljenega z vodovodi v skupini okrajev Radovljica (55·3%), Laško (49·3%), Logatec (38·7%) in Kranj (32·0%). Vodi zopet okraj Radovljica z nadpolovično preskrbo in sledi mu okraj Laško s skoraj polovično preskrbo (rudniški revirji!). Ugodna je preskrba tudi še v logaškem in kranjskem okraju.

V omenjenih štirih okrajih znaša morbiditeta na griži in tifusu pod 1·60 na 10.000 prebivalcev v desetletju 1927—1936, dočim znaša ista v 14 drugih okrajih, ki imajo vsi preskrbljenih s pitno vodo iz vodovoda manj kot 30% prebivalstva od 1·77 do 10·26 na 10.000 prebivalcev. Okraja Črnomelj in Novo mesto, ki sta z ozirom na število prebivalstva preskrbljenega z vodo iz vodovodov v zgornji polovici tablice, sta na zadnjem mestu v pogledu razširjenja griže in tifusa.

Pravilno zgrajeno zajetje izvirka.

Vidimo torej, da daje preskrba 30% prebivalstva z vodovodno vodo popolno jamstvo proti črevesnim nalezljivim boleznim. Povprečna preskrba prebivalstva z vodovodno vodo v iznosu 13·1% za vso Slovenijo tudi ni zadostna, da bi mogla preprečevalno vplivati na širjenje črevesnih nalezljivih bolezni. Potrebno je torej dvigniti to preskrbo še za 17% celokupnega prebivalstva, to se pravi poleg dosedanjih 132.653 prebivalcev, ki so že preskrbljeni, moramo preskrbeti z vodovodi še 202.651 prebivalcev, da bomo prišli do zgoraj omenjenega jamstva.

V sosednji goriški pokrajini kraljevine Italije je brez Gorice preskrbljenih s pitno vodo iz vodovodov 53·8% vsega podeželskega prebivalstva.*

* Citirano po inž. Caccesse v „Gazzettino“.

V spodaj naštetih krajih je Higijenski zavod že pripravil načrte in proračune za vodovode in čaka le še na potrebne kredite, da jih izgradi. Z njimi bi se preskrbelo z vodovodno vodo nadaljnjih 37.800 prebivalcev, t. j. 3·2%. Skupni stroški so proračunjeni na Din 46,486.961— tako, da stane preskrba enega prebivalca z vodovodom Din 1230— dinarjev, ali približno: kolikor tisoč prebivalcev želimo preskrbeti z vodovodi, toliko milijonov dinarjev potrebujemo.

Okraj	Občina	Kraj	Število prebivalstva	Proračun Din
Brežice	Rajhenburg	Rajhenburg	781	550.000'—
"	"	Gorica	108	199.349'85
Celje	Celje-okol.	Zagrad	455	24.883'72
"	Vojnik	Zabukovje	43	99.910'—
Kamnik	Lukovica	Zlato polje	99	95.000'—
"	Moravče	Javorščica	131	64.033'—
Kočevje	Kočevje-okol.	Stara Cerkev	177	284.429'—
"	Sodražica-Ribnica-Dolenja vas			
	Stara cerkev		10.214	ca 10,500.000'—
Sl. Konjice	Konjice-okol.	Polena	130	ca 50.000'—
Krško	Kostanjevica	Kostanjevica	450	573.067'20
"	Čatež	Čatež	218	300.000'—
"	Št. Janž	Glina	50	50.000'—
"	Sv. Križ	Poštena vas	65	76.821'98
"	Cerklje	Cerklje-Drnovo (2. etapa)	5258	1,694.136'—
Laško	Zidani most	Loka	278	79.723'—
"	Zidani most	Razbor	207	184.000'—
"	Hrastnik-Dol	Studence	469	94.942'16
Litija	Št. Vid	Št. Vid	493	96.043'26
Ljubljana-okolica	Želimlje	Zapotok	154	198.084'50
"	Ig	Škrilje	236	ca 90.000'—
"	Borovnica	Borovnica	974	204.927'79
"	Rakitna	Rakitna	605	414.313'70
"	Šmartno	Virje-Pirniče-Vikerče	715	ca 600.000'—
Logatec	Begunje	Štrukljeva vas	69	90.891'53
Maribor, l. breg	Št. Ilj	Št. Ilj	709	400.000'—
Maribor, d. breg	Poljčane	Studence	225	25.706'28
"	Fram	Planica	124	414.313'70
Novo mesto	Žužemberk	Žužemberk	768	490.000'—
"	Šmihel-Stopiče	Smolenja vas	286	71.840'—
"	Šmihel-Stopiče	Regerča vas	202	ca 70.000'—
Radovljica	Breznica	Žirovnica	352	168.992'60
"	Kranjska gora	Log	70	53.500'—
Šmarje pri Jelšah	Slivnica	Slivnica	89	93.000'—
"	Šmarje pri Jelšah	Lemberg	221	46.990'—
"	Sv. Križ	Sv. Križ	218	31.400'77
Novo mesto — Kočevje	Suha Krajina	1. del	12.198	14,045.861'—
		2. del		ca 13,950.000'—
Skupaj:			37.800	46,486.961'—

Odstranitev očedkov in odpadkov

Drugi elementaren pojav človeške civilizacije je odstranitev očedkov in odpadkov v taki obliki, da ne morejo biti škodljivi. Da so škodljivi, je dokazala medicinska znanost v zadnjem polstoletju.

Tudi glede primitivnosti oblike odstranjevanja očedkov po mnogih krajih Slovenije velja ono, kar je povedano pri opisu oskrbe s pitno vodo. Kakšna nasprotja vidimo marsikje v tem pogledu: lepa zidana domačija, cvetlice na oknu in rože na vrtu, židana ruta na glavi, stranišče iz par desk zbito, odprto, brez greznice, stran od hiše ob neobzidanem in nezavarovanem gnojšču brez gnojne jame. Odpadke in gnojnico izpira dež na dvorišče in čez pot na travnik. Kanalizacija hleva, dvorišča, poti je sploh nepoznana reč. Roji muh, ki se rede v gnoju, obletavajo ljudi in mučijo živino, vroče sonce bije iz gnoja smrad v zrak, domače živali, kokoši, svinje in psi brskajo po odpadkih in jih raznašajo nazaj v hišo.

Stranišča.

Stanje stranišč po deželi je mnogo večje zlo kakor se ga zavedam o. Kakor je kuhinja ogledalo gospodinje, tako je stranišče ogledalo gospodarja. Zakaj njegova dolžnost je, da se ogleda po okolici in najde primeren načrt, po katerem popravi ali pa zgradi stranišče tako, da ne bo prigovora. Žal je še mnogo gospodarjev, ki se te svoje dolžnosti ne zavedajo.

Zakaj je slabo stranišče veliko zlo za hišo in za vas? Tifus, griža, kolera in otroške driske nastajajo po okuženju, ki ima svoj izvor v človeških očedkih. Bolni ljudje in bacilonosci sejejo v svojih očedkih okoli sebe bacile in kdor take bacile použije, oboli na ravno isti bolezn, kakor jo je imel oni, od kogar so bacili prišli. Za použitje bacilov, ki so v očedkih, je pa dano premnogo prilike v tistih krajih, kjer živi ljudstvo nepoučeno in kjer nimajo urejenih stranišč.

Na primer: Bolnik spušča svoje očedke v stranišče, ki nima greznice. Očedki leže nepokriti za straniščem, nanje sedajo muhe, umažejo si z njimi in z bacili, ki so v njih, noge in trup, nato sedajo take umazane in okužene muhe na živila, puste tamkaj nesnago, ki so se je nabrale za straniščem in na ta način okužijo živila. Ljudje, ki uživajo taka okužena živila, se okužijo z bacili, ki so na njih in obolijo.

Očedke izza stranišča pa raznašajo še kokoši, psi, prašiči, podgane itd. Dež jih izpira po dvorišču skozi zemljo v vodnjak ali studenec in okuži se pitna voda.

Ali pa: Tak bolnik si ne umije rok, ko pride iz stranišča, prijemlje kljuke in raznaša iz svojih rok bacile po celi hiši. Bolnica molze kravo in okuži mleko; pripravlja solato, reže kruh in vse, kar prime z neumitimi, okuženimi rokami, sama okuži.

Zakaj je toliko tifusa, griže in raznih črevesnih bolezni po kmetih? Ravno zaradi tega, ker ni urejenih stranišč in ker si ljudje ne umivajo rok, ko pridejo iz stranišča.

Oglejmo si malo bolj natančno, kakšna so stranišča še pri marsikateri hiši!

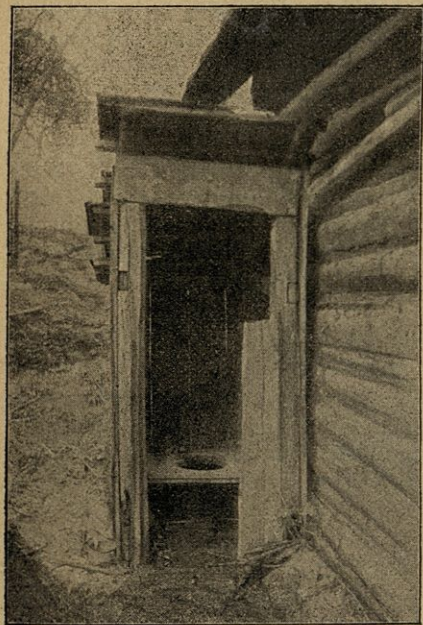
Nič ne pretiravamo, če trdimo, da je marsikje stranišče še tako kot je bilo ob začetku naselitve v te kraje. Iz nekaj desk za silo skupaj zbito, stoji ob gnojišču, brez kakšne jame. Odpadki se zbirajo poleg gnoja in se z gnojem tudi odstranjujejo, kolikor jih ne razbrskajo domače živali.

Eno samo dobro stran ima tako stranišče, vedno je namreč dobro prezračeno! Slabih strani ima pa polno. Prvič: Ni primerno, če je stranišče stran od hiše; seveda v takem stanju, v kakršnem je, ni niti primerno, če je na dvorišču, marveč bi bil zanj primernejši prostor zunaj vasi na njivi. Drugič: stranišče brez zidane jame — greznice — je leglo bolezni in je vir

okuževanja cele okolice. Tretjič: pa tudi ni zadosti, če je pri stranišču greznica, straniščna zgradba sama ne sme biti zasilna iz desk zbita uta, da ne pušča muh na očedke. Četrtrič: stranišče brez vode nikdar ne more biti popolnoma čisto in brez smradu.

Ne smemo se čuditi, da imamo tako mnogo bolezni, bodimo pravični in pojmo zahvalo, da je v takih razmerah tako malo bolezni.

Tudi glede odstranjevanja odpadkov si kmet danes že želi izboljšanja, vendar sam malo stori zanj. A tudi ne pomaga dosti, če si uredi eden, deset drugih pa ne. Tudi v tem pogledu je potrebna načrtna priprava in delo. Tako ne velja, kakor se danes dela! Potrebno je urediti naselje za naseljem in začeti po kažipotu črevesnih nalezljivih bolezni. Potrebno je poveriti s takim delom nekoga, ki bo samo to delo vršil in zagotavljati v to svrho vsakoletna sredstva. V današnjem času bi tako delo bilo posebno dobrodošlo, ker bi zaposlevalo brezposelne.

Slabo stranišče.

Asanacije stranišč, gnojišč, hlevov, dvorišč in vaških poti je nujen pogoj za napredek zdravstva, gospodarstva in kulture sploh.

Zato je naša druga zahteva: asanacijo odpadkov naj vzame v roko oblast, naj z zakonom uredi dolžnosti vaščanov pri delu — delo in prispevek v domačem materijalu — in naj po določenem programu v prizadetih krajih in po ustrezajočem standardnem načrtu, ki bo odgovarjal gospodarskim zahtevam in možnostim, začne delo izvajati posebno samo s tem delom pooblaščen oddelek ali zavod.

Kakšno naj bo torej stranišče, da se nam ne bo treba bati okužitve, tudi če je bolezen kje v okolici ali celo v hiši?

Stranišče naj bo v hiši tako, da je dostopno iz veže. Da naj se dobro zračiti in zato naj ima okno v zunanji steni. Naj bo svetlo in zadosti prostorno. Očedki padejo skozi cev v betonirano greznico, ki je znotraj s cementno prevleko oglašena, da ne prepušča. Greznica ima dva dela, eden je za gosto snov, ki jo vporabljammo za gnoj, drugi je za tekočo snov, ki jo lahko speljemo v ponikvalnico, ako ni v bližini vodnjaka ali studenca. Lahko pa je za vse odpadke skupaj skupna greznica, le da je večja in da jo česče praznimo.

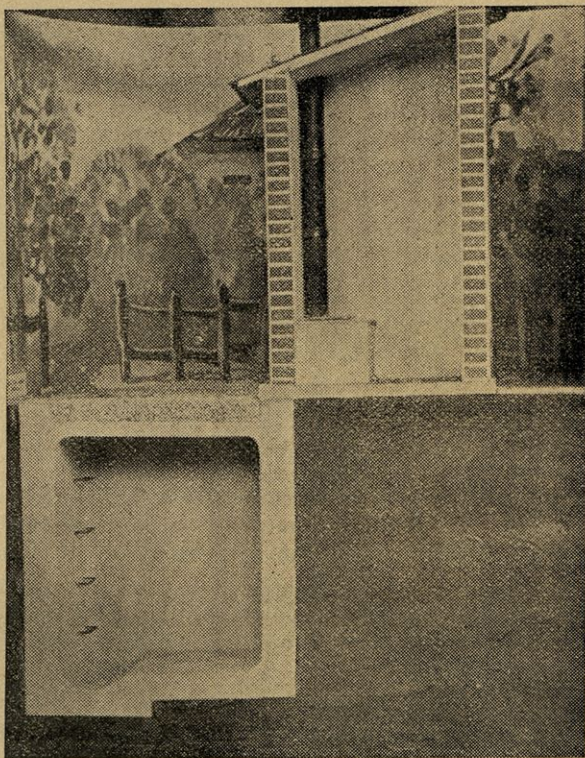
Sedež v stranišču mora biti zgrajen iz zdravega lesa, vsi sklepi morajo biti tesni. Opremljen mora biti s tesno se prilegajočim pokrovom, ki je na zadnji strani pritrjen, da pokrije odprtino avtomatično. Vsa sedežna notranjščina mora biti varna pred dostopom muh in mora imeti primereno na ven vodečo ventilacijsko cev. Greznica mora biti tako postavljena, da je dostopna za izpraznitev.

Bolj higijenično in varno ko stranišče na lesen sedež je stranišče na vodno izplakovanje angleškega sistema, ki je priključeno na vodovod, če tak obstoji. Če ni vodovoda v hiši, tudi lahko postavimo angleško stranišče tako, ki ima veliko posodo, v katero vsak dan nalijemo vodo. Pri angleškem stranišču izpiramo očedke iz školjke vsakokrat po uporabi.

Priporočljivo je, če si uredimo v stranišču ali kje v bližini umivalno priliko za roke, ker ne smemo pozabiti rok si umiti, ko gremo iz stranišča.

Glede stranišč postavljamo tele zahteve:

- 1) Noben lastnik, oziroma njegov pooblaščenec ne sme imeti stranišča z jamo, kjer je dana možnost priključitve v krajevni kanalizacijski sistem.
- 2) Kaznivo je odlagati, zakopavati in na katerikoli način skušati se iznebiti človeških odpadkov, bodisi trdnih ali tekočih v ožjih mejah kraja,

Pravilno zgrajeno kmečko stranišče.

kakor v stranišča, ki so priključena kanalizacijskemu sistemu kraja ali pa v sanitarno konstruirana stranišča z greznično jamo.

3) Vse stavbe, oziroma prostori, kjer ljudje stanujejo, so zaposleni ali se zbirajo, morajo biti opremljene s stranišči na izplakovanje ali s sanitarnimi stranišči z greznično jamo za zbiranje človeških fekalij.

4) Lastnikom je pod kaznijo prepovedano graditi, vzdrževati ali dopustiti, da ekzistira na katerikoli njih lastnini stranišče, ki ne odgovarja sanitarnim predpisom, oziroma, ki ni zgrajeno po navodilih v naslednji točki.

5) Sanitarno stranišče je ono, ki je zgrajeno tako, da fekalije, ki se v njem zbirajo, ne padajo na zemljo, ampak v vodo nepropuščajočo posodo (cementno greznico, kovinaste posode), kjer so ob vsakem času nedostopne muham, perutnini ali malim živalim. Sedež pri stranišču mora biti zgrajen iz zdravega lesa, vsi sklepi morajo biti tesni. Sedež mora biti opremljen s tesno se prilegajočim pokrovom, ki je na zadnji strani pritrjen ter samodsebe pade, ko oseba zapusti sedež. Sedeževa notranjščina mora imeti primerno na ven vodečo ventilacijsko napravo — cev ali dimnik. Zunanja odprtina ventilacijske naprave mora biti zamrežena s trpežno zelo gosto mrežico. Taka stranišča morajo biti tako postavljena, da so lahko dostopna za čiščenje.

V slučaju, kjer sanitetska oblast določi, je jama tudi brez nepropustnega dna.

6) Sanitarna stranišča morajo biti vedno čista in snažna in se morajo uporabljati na tak način, da se fekalije ne trosijo v nezavarovanem, muham dostopnem delu stranišča.

7) Stranišča, ki se nahajajo v kraju, ki nasprotujejo določbam v pričujočih odredbah, se smatrajo nesanitarnim in zdravju nevarnim, ter se morajo urediti v določenem roku v smislu odredbe.

8) V slučaju, da lastnik ne asanira nesanitarnega stranišča na poziv oblasti, ima občina (oblast) pravico podvzeti mere, da se isto asanira na stroške lastnika. Zahtevane asanacijske spremembe morajo biti točno označene od oblasti.

9) Uradni zdravnik ali njegov pooblaščenec mora od časa do časa osebno pregledati stanje stranišč ter ima pravico vstopa v vsako poslopje v svrhu opravljanja te navedene dolžnosti.

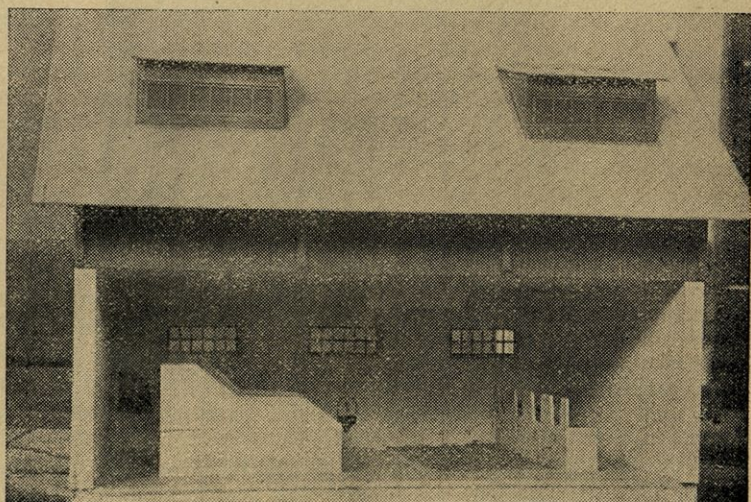
Hlev.

Kakor so primerni stanovanjski prostori potrebni za pravilen in zdrav človekov razvoj, tako zahteva tudi umna živinoreja, da je živinski hlev (in tudi svinjak) tako zgrajen in urejen, da bo imela živina v njem dovolj prostora, svetlobe in zraka in da bo na suhem ležišču. Nizek, temen, zatohel, vlažen in umazan hlev ovira razvoj živine, pospešuje živinske bolezni, zlasti tuberkulozo, in vpliva tudi na slabšo kakovost mleka, v prvi vrsti na snago mleka. Tudi odstranjevanje odpadkov v takem hlevu je ovirano.

Na žalost je še malo hlevov takih, ki bi odgovarjali zahtevam današnjega časa. Eden od vzrokov leži mogoče res v pomanjkanju sredstev za izboljšanje hleva, vendar je kriva v veliki meri še nepoučenost in zaostalost, ki prihaja do izraza v mnenju: „Kar je bilo do sedaj dobro, bo dobro tudi še v naprej“. Kajti marsikaj se da izboljšati na hlevu brez

Slika zgoraj:
Slab hlev

Slika desno:
Model dobrega
hleva

kakšnih večjih sprememb. Tako n. pr. ne zahteva velikih denarnih sredstev prezidava oken v hlevu. Ker na oknu pri hlevu ni potreba nikakšnih kljuk in mehanizmov, se da okvir za tako okno izdelati doma, kupiti je treba edino le steklo, oziroma mrežo za poletno dobo. Okna morajo biti velika, da je v hlevu svetlo. Okvir mora biti tesno vdelan, da pozimi pri špranjah ne piha. Doma se da napraviti tudi stropna zračilna naprava za zračenje hleva in sicer s preprostim mehanizmom za odpiranje in zapiranje od tal. Taka stropna zračilna naprava zelo dobro opravlja svojo nalogo v vsakem letnem času.

Za izpopolnitev drugih današnjih zahtev glede hleva je potrebnih več sredstev, ker zahtevajo prezidavo hleva. Stari hlevi so prostorninsko zelo stisnjeni in nimajo nikakšne kanalizacije. Če hočemo, da bo hlev prostoren in suh, moramo to upoštevati že v načrtu za hlev in temu primerno tudi izvršiti zgradbo. S kanalizacijo hleva dosežemo, da tekoči odpadki sproti odteka in ne močijo tal v hlevu. S tem prihranimo na stelji, na delu in ohranimo laže snago v hlevu. Za povečanje prostornine hleva ni potrebno zgraditi večjega hleva; več zračnega prostora dobimo, če dvignemo strop višje ali če stropa sploh ne delamo, marveč zgradimo dobro zaprto strešno konstrukcijo.

Neprimerno gnojišče
ob hišnem zidu

Bolj nevaren za ljudsko zdravje je hlev kot kraj, kjer se zbirajo živalski odpadki, to je gnojišče. V odpadkih so namreč zdravju škodljive sestavine in bolezenske kali, ki povzročajo bolezen, če pridejo v človeka. Vanj pridejo lahko na več načinov: ali z mlekom, ki se onesnaži pri molži, ali skozi tla hleva v bližnji vodnjak oziroma studenec, ali pa z muhami na živila.

Za preprečitev raznašanja živalskih odpadkov na človeka moramo v hlevu izpolniti sledeče zahteve:

1) živinskih odpadkov ne smemo puščati okoli živine, marveč jih moramo čimprej odstraniti,

2) živinske odpadke odstranjujemo v nalašč v ta namen zgrajeno gnojišče za hlevom,

3) tla v hlevu so betonirana,

4) v hlevu skrbimo za odstranjevanje muh,

5) pri molži mleka se držimo vseh tozadevnih predpisov, zlasti pazimo na snago posode, kravjega vimena in lastnih rok.

Še večjo nevarnost kakor nesnažen hlev pomeni neurejeno gnojišče. Kako slabo je še marsikje pri nas preskrbljeno glede gnojišča, in sicer grešimo največ glede kraja, kjer leži gnojišče in glede zgradbe gnojišča samega.

Gnojišča vidimo na vseh močelih neprimernih krajih in le tam zelo redko, kamor spadajo. Za gnojišče ni primeren kraj prostor ob cesti, ob stanovanjski hiši ali sredi dvorišča, kajti potrebno je, da je gnojišče čim bolj oddaljeno od ceste in stanovanja, v prvi vrsti zaradi muh in v drugi vrsti zaradi onesnaževanja prostora okoli gnojišča, kar je neizbežno. Znano je, da se muhe rede največ v gnoju, kamor znosijo svoja jajčeca. Če je tedaj gnoj v neposredni bližini stanovanja, je umevno, da bo tudi v stanovanju polno muh in ž njimi tudi delci gnoja in odpadkov na živilih, po katerih se muhe sprehajajo.

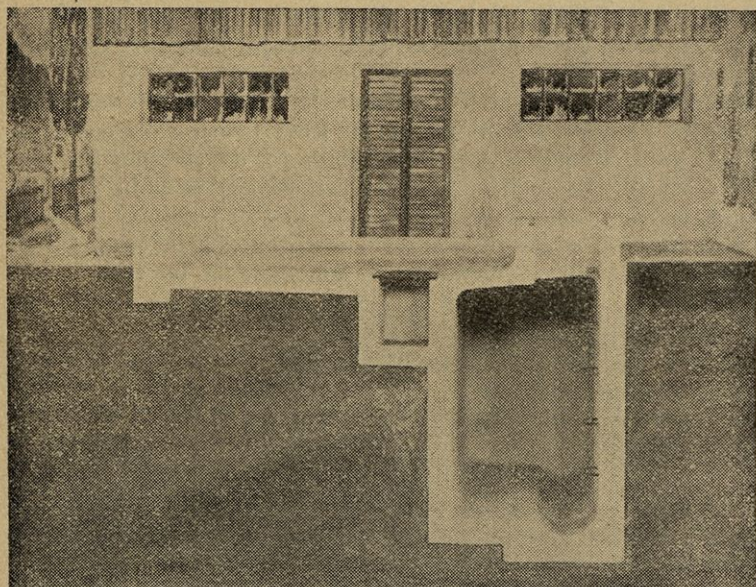
Vse to nam vелеva, da moramo postaviti gnojišče v kraj, čim dalje od stanovanjskih prostorov, najbolje za hlev in ne predenj. V ta namen vzdamo v hlevu, v zadnji steni nasproti vhodu še ena vrata za dostop h gnojišču. Skozi ta gnojiščna vrata kidamo gnoj iz hleva. Če imamo ta vrata, bo ostal vhod v hlev, kjer so glavna vrata, bolj snažen in se bo manj odpadkov raznašalo po dvorišču in v stanovanje. Tudi muh bo manj v stanovanjski hiši, ker jim bo od rok letati čez hlev ali okoli hleva in bodo zadovoljne s hrano na gnojišču.

Izbira kraja za gnojišče je torej zelo velikega pomena in se da že mnogo dobrega doseči s pravilno orientacijo gnojišča.

Prav tako važna pa je izgraditev gnojišča. Kakor je potrebna na primer gospodinjini posoda za kuhinjske odpadke, ki jih ne more trositi po kuhinji ali pa sproti metati skozi vrata ali skozi okno za hišo, tako mora tudi gospodar imeti za gnoj prirejeno posodo — prostor, ki mora biti svoji nalogi primerno urejen. Primitivno gnojišče ni drugega, kakor kos prostora za odlaganje gnoja. Navadno vidimo tak prostor nekoliko poglobljen v zemljo, včasih tudi s kamenjem ali s hlodi obložen. Gnojnica in dež, ki izpira gnoj, pronica skozi zemljo ali pa se razliva po okolici. Tako gnojišče je imel prvi človek, ki se je pečal z živinorejo in prav tako gnojišče ima še danes po tisočletjih.

Zaradi snage v hiši in okoli doma in zaradi lastnega zdravja je potrebno, da je gnojišče urejeno tako, da se bo gnoj zbiral na enem samem prostoru in da gnojnica ne bo mogla niti pronicati niti odtekat v okolico. Po določenem načrtu izkopljemo primerno veliko jamo in betoniramo dno, stene in strop. Tako zgradimo gnojnično jamo. V stropu je odprtina s po-

krovom. Tam gnojnica priteka in tam jo tudi črpamo iz jame. Strop gnojnične jame služi tudi kot gnojišče, to je tisti prostor, ki ga še obzidamo z nizko betonsko ograjo in kamor odlagamo gnoj. Betonske stene morajo biti močne in dobro oglašene s cementno malto, da ostanejo gladke in jih gnojnica ne razje. Če je potrebno, je površina gnojišča lahko večja, kakor je strop gnojnične jame. V tem primeru sega gnojišče seveda preko stropa gnojnične jame. Načrte za gnojišča in gnojnične jame, odgovarjajoče številu glav živine, dajeta banska uprava in Higijenski zavod brezplačno.

Model gnojišča
za hlevom, pre-
rez skozi
gnojnično jamo

Da zatremo zarod muh v gnoju, se priporoča gnoj na gnojišču večkrat premetati. Gospodar, ki si bo zgradil gnojišče z gnojnično jamo, si bo lahko boljše gnožil svoje polje, kajti gnojnica, ki velja za najboljše gnojilo, se mu ne bo zgubljal v zemljo po dvorišču in po potih. Njegov gnoj ne bo več sama izprana suha stelja. Zato ni samo iz zdravstvenih, marveč tudi iz gospodarskih ozirov potrebno urejeno gnojišče z gnojnično jamo.

Stanovanjska hiša.

Ureditev zdravega bivanja je nadaljni pogoj zdravja in napredka in predstavlja tretji kompleks sanitarno tehnične asanacije.

Ne bomo opisovali tipov slovenske hiše in posebnosti, ki jih v njih vidimo, čeprav jih pri pravilni presoji moramo upoštevati. Svojevrstnosti nekdanje slovenske hiše je potrebno posvetiti v bodoče mnogo več studija in pozornosti. Vzbuditi moramo prizadevanje, da se ohrani nekdanja topla

domačnost in zdrava prostornost kmečke hiše, ki vse bolj izginja in se nadomešča z neko nam tujo, mrzlo in neumestno racionalnostjo. Mnogo se je v tem oziru grešilo v preteklem stoletju. Ne smemo dopustiti, da se še naprej greši, ko smo se zavedli napačnega ravnanja. Treba je ustvariti za posamezne predele dežele standardizirane tipe kmečke domačije, ki bodo odgovarjali našemu duhu, življenju in delu.

Razglejmo se po naših domovih. Majhen procent je tistih, ki so higijenski za silo urejeni. Navadno jih prištevamo med prve in najboljše hiše in so stanovanja maloštevilnega socialno boljše stoječega sloja. Podrobnejša kritika bi pokazala nedvoumno zelo mnogo temnih senc, ki se plazijo tudi po stenah „boljših hiš“. Kakor je pri nižje stoječih slojih beda največji sovražnik zdravja, tako je pri teh blagostanje. Nezmernost, mehužnost, izživljanje itd. imajo za podlago blagostanje.

Kmečka hiša? Kaj vse nam ta ni dala in še daje? Kaj vse ji naš rod dolguje? Svojo prebujenost, napredek, znanstvo, umetnost, vse, prav vse dolguje narod kmečki hiši.

Vendar se za kmečki dom premalo zanimamo, dasi imamo tudi v nadalje le odtod še pričakovati vodnikov, ki nas bodo vedli skozi nejasno bodočnost. Koliko premalo skrbi in pažnje posvečamo kmečkemu domu. Težišče naše javnosti le prevečkrat uhaja od naroda v neki zmoderniziran in breztalen svet. Vendar je opazati, da se zopet in zopet povrača nazaj, odkoder se je bilo premaknilo, zakaj svojega bistva ne moremo zatajiti.

V IV. letniku 1. snop. „Etnologa“ je objavil prof. dr. Stanko Vurnik dobro študijo o kmečki hiši Slovencev na južnovzhodnem pobočju Alp. Pisatelj podaja zaokroženo sliko ljudske arhitekture in umetnosti ter razkrije pri tem marsikak kotichek najintimnejšega kmečkega doma, marsikatero zanimivo stran kmečkega življenja.

Arhitektu, narodopiscu, zbiratelju narodnih umetnin, geografu, politiku, sociologu, pedagogu i. dr. je kmečka hiša vabljiv objekt. Mislim pa, da mora biti kmečka hiša najzanimivejši objekt baš higijeničarju in boritelju za zdrav rod. Koliko novih vidikov mu odpre njeno preomotrivanje. Vse mora biti zanj važno in poučljivo: stoji li visoko na strmem pobočju Julijskih, Savinjskih Alp, Karavank, Soških hribov ali sredi Brežiške, Ptujске ali Prekmurske ravnine, na obljudenem, samotnem kraju ali sredi tesne vasi, v razpokani Suhi krajini ali mokrem Posavju, na veterem krasu, kjer piha ostra burja skozi line, ali v mirnem dolinskem zatišju, je li zidana iz trdega kamena na Krasu, zbita iz lesa v visokem alpskem svetu ali zgnetena iz blata v Prekmurju, stoji li sredi gozdov ali med pomanjkanjem kuriva, ima li velika okna ali ozke line, je svetla ali temna, zračna ali zatohla, lepo pobeljena ali zakajena dimnica, z ločenim gospodarskim poslopjem, urejenim gnojiščem ali zidana tesno ob hlevu ali morda celo združena z njim. Vse to in še tisoč drugih okoliščin govori bistremu opazovalcu v sicer nemem, toda bogato izraznem jeziku. Vse to se pa prepleta s tankimi, včasih bolj, včasih manj vidnimi nitkami z zdravjem naroda, ki prebiva v teh domovih.

Največje važnosti za zdravje številnega prebivalstva je pa notranja konstrukcija in razdelitev hiše: kje je in kakšna je kuhinja, je li svetla, snažna, prostorna, kje in kakšna je izba, spalnica, ležišče, dalje tudi kje in kakšna je jedilna shramba, kjer se hrani zaloga jedil. Ni vseeno ali je v zatohli sobici pet, šest ležišč, morda nameščenih celo v hlevu pri živini ali pa v prostorni spalnici ali v senu. Ni vseeno ali se hranijo jedila v snažni jedilni shrambi, ki je zaščitena pred golaznijo ali pa v nesnažni čumnati, kjer se pitajo roji muh, redijo ščurki in vsakovrstna druga golazen, ki prenaša bolezen. Važno je tudi, kje prebivajo ljudje največ časa, kadar so v hiši, v tesni kuhinji ali v prostorni izbi.

Površnemu opazovalcu se zde vse to malenkosti brez vsakega pomena, a higijeničarju mnogo povedo. Jarek je izkopan, treba le še vanj zlagati temelj zgradbe. Glejmo zatorej kmečke domove! Le-ti naj bodo objekt našega raziskovanja, pa gotovo ne bomo zidali stavbe zdravstvenega preporoda na pesek.

Kakšne so higijenske prilike v kmečki hiši? Zelo redkokdaj in v redkočem povoljne. Zato se je treba mnogokrat boriti z njimi, treba se bo tudi še v bodočnosti, kajti zbog slabih gmotnih razmer se še mnogo časa ne bo dalo likvidirati stare in tesne stanovanjske hrame in jih nadomestiti z novimi ter prostornejšimi. Tudi imajo pri gradnji novih hiš, žal, pomanjkljiva sredstva prvo besedo in odločitev, ne pa higijenske zahteve, zato so tudi novi domovi neredkokdaj tesni in neodgovarjajoči.

Kmečki dom je važen tudi še iz historičnega vidika: zdravje lepe vrste rodov se je v njem rahljalo ali krepilo, kakor se je pač življenje prelivalo v njih. Mislim, da nisem v zmoti, če trdim, da se je življenje v kmečki hiši vedno borilo in se še bori s hudimi sovražniki, katerih glavni je tesnoba in iz nje izvirajoče pomanjkanje zraka. Izmed ostalih napak, ki se drže kmečkih hiš, naj navedem samo nekatere: neenakomerno kurjenje v zimskem času, segrevanje ob plamenu pri ognjišču, tako da peče v prsa, istočasno pa zebe v hrbet, neprimerno oblačenje in zagačevanje, spanje v neprezračenih, temnih ali malih čumnatih, spanje v hlevu, kjer sope živina in kuži zrak in smrad gnoja, prehudo in prehitro izmenjavanje vročine in mraza v zimskem času, nesnaga, nepazljivost v slučaju bolezni, zanemarjanje zdravja koj od začetka, dokler je še čas itd. so okolnosti, ki govore ljudskemu zdravju v slabo, kličejo bolezen in bedo.

Hiše na Slovenskem so kaj različne! Gorenjci na primer so si postavili drugačne hiše kakor Dolenjci in Štajerci. Tudi hiše, ki jih danes zidamo niso več podobne tistim, ki so jih postavili naši predniki pred sto leti. Razlikujejo se od prejšnjih z ozirom na notranjo razdelitev prostorov, kakor tudi po zunanosti in po stavbnem materialu. Vendar ne bomo tukaj opisovali vrst (tipov) slovenske hiše in posebnosti, ki jih v naših hišah vidimo. Naša namera je spoznati napake in pomanjkljivosti, ki jih moremo več ali manj povsod videti in ki jih želimo odpraviti. Pokazali pa bi radi tudi nekatere dobre strani, ki bi jih veljalo povsod vpeljati.

Prijetno je bivanje v hiši, ki jo obseva sonce, dočim je hiša skrita v visokem in gostem drevju hladna in mračna. S tem ne rečemo, da

ne bi smelo rasti pri hiši to ali ono drevo. To je celo priporočljivo, saj nas ščiti pred poletnim pekočim soncem. Vendar v celem naj bo hiša obsejana in zato bomo posekali staro, košato drevje, ki hišo pokriva, le eno ali dvoje debel bomo pustili. Obsejana hiša bo bolj suha in prijazna, prostori v njej bodo svetlejši in prijetnejši.

Slika desno:

Neprimerna hiša v
drevju iz lukoviške
okolice).

Slika spodaj:

Lesena hiša iz Bele
Krajine

Če postavljamo novo hišo, moramo biti glede prostora zelo izbirčni. Za stavbišče je primeren le suh, peščen ali skalnat svet, ki leži sicer zaklonjen od vetrov, ni pa v kakšni jasni ali kje stisnjen in zadelan. Če pa nam hiša že stoji na takem neprijaznem prostoru, jo bomo skušali vsaj v vseh drugih ozirih pravilno urediti.

Večina naših hiš je vlažnih. Vлага v hiši se pojavlja iz različnih vzrokov, največkrat zaradi pomanjkanja izolacije temeljev. Luknjičavo zidovje, položeno v vlažna in neosušena tla, sesa vodò, ki se dviga zaradi kapilarnosti po stenah navzgor. Po stenah od tal navzgor se začno kazati vlažne lise, voda omehča omet, ki začne odpadati.

Hišna vlaga zaradi gnojišča ob hiši

V hiši se je naselila hišna goba. Ta rastlina takorekoč s prstom kaže in na ves glas kliče, da ima zgradba težak nedostatek, da je namreč v veliki meri — vlažna. Kajti hišna goba potrebuje, kakor tudi njene bližnje sorodnice, za življenje in uspešni razvoj svojega organizma sorazmerno mnogo vode, ki jo sprejema iz mokrega stavbnega gradiva, v prvi vrsti iz mokrega lesa. Čim manj so hišni prostori dostopni zračnemu prepihu, ki bi mogel odvajati preobilno vlago, tem trdovratnejše se drži goba hiše in tem ugodnejši so pogoji za njen obstanek. Vlažne, slabo zračene, zaduhle prostore izbira torej za svoje bivališče, in da taki prostori niso zdravi, je vsakomur lahko razumljivo. Ker rastlina vodo slastno vsrkava iz vlažnega lesa, zidovja in zemlje in se pri tem naglo širi daleč naokrog, razveša njeno z vodo nasičeno telo mokroto tudi na kraje, ki so

bili preje še kolikor suhi in jih napravi vlažne. Kako zelo se more hišna goba vode napiti, se vidi po tem, da curlja tuintam voda v kapljicah raz njenega površja, odtod tudi latinski pridevek „lacrimans“, kar se pravi po naše „solzeča“. Razen vode pa pospešuje nje razvoj tudi raznovrstna nesnaga, ako vsebuje amoniak in druge alkalične spojine, ki prihajajo ponajveč od slabo zidanih stranišč in greznic, nadalje od neprimerne građenega materiala, na katerega so položene deske, kakor n. pr. koks, pepel, premogovni ugaski, ali pa vsled onesnaženja stavbnega prostora in gradiva s človeško ali živalsko sečjo. Vse to pa ni dovolj za naselitev gobe v hiši, zato je treba še njenih kali, ki jih, kakor pri glivah in nižjih rastlinah vobče imenujemo trose, in s katerimi se mora hiša okužiti. Toda kako? Da bi te kali prišle z lesom vred že iz gozda, je docela neverjetno, ker je ta rastlina v prosti naravi izven okoliša človeških zgradb zelo redka prikazen. Živega drevja se sploh ne prime in če se jo tuintam zasledi tudi v gozdih na posekanih hlodih, je vendar takih primerov tako malo, da se nam vsiljuje misel, kakor da je to že sekundarna okužitev preko človeških stavb, in da se je torej rastlina od tukaj zanesla v prosto naravo. Kajti po vseh dosedanjih izkustvih je ugotovljeno, da je hišna goba vsaj današnji skoraj izključno navezana le na zgradbe, ki jih je postavila človeška roka in da je to potemtakem pristna domača rastlina, kakor imamo tudi domače živali, ki se jih najde le tam, kjer so se naselila človeška bitja. Če torej sledovi izvora okužitve ne vodijo v gozd, ne preostaja

Lesena hiša iz Dolenjske.

Domačija iz Bele krajine.

drugega nego upravičena sodba, da so bile v zdrave hiše kali prenešene iz okuženih poslopij in ako so tam našle ugodne prilike, so se iz kalečih trosov razvile mlade rastline. Prigodilo se je na ta način, da se je od ene hiše okužila cela ulica ali cel del mesta, prav tako kakor se razširjajo tudi človeške epidemije. To je dejstvo in za praktično življenje je v bistvu brez pomena novejša teorija, ki trdi, da sta hišna goba in ona v gozdu torej izven človeških zgradb, dve različni vrsti. Za prvotnejšo bi v tem slučaju seveda morali smatrati ono v gozdu.

Gmotna škoda, ki jo povzroči hišna goba lastnikom hiše, oziroma stanovalcem, je velika in občutna. Kjer se loti lesa, uniči ga do popolne neuporabnosti. Jelovino (smreko, bor, jelko, mecesen) razruši hitreje, ne prizanaša tudi hrastovim in bukovim parketom. Žrtev njene razdirajoče sile postanejo tudi tapete, preproge, papir in podobni predmeti, da celo kamenito ploščo more na površju razjedati. Radi hišne gobe so nastale že dolge in drage pravde med lastniki hiš in njihovimi najemniki radi odškodnine po povzročeni škodi.

Druga stran, ki nas še bolj zanima, je njena kvarnost človeškemu zdravju. Prostor, kjer se je vselila, je brez dvoma za človeško bivališče neprimeren in zdravju zelo škodljiv. Vprašanje pa je, ali je ta goba sama na sebi strupena in kot taka zdravje ogrožujoča. O tem se je mnogo pisalo, a treba je priznati, da končno veljavno to vprašanje še ni rešeno. Prizadeti ljudje resnično pogosto boleajo, toda težko je odločiti, v koliko gredo bolezenski znaki na račun mokrotnega stanovanja, koliko pa na

račun hišne gobe. V mladosti diši sicer prijetno aromatično, v starosti pa, ko se začne njeno obsežno telo razkrajati, razširja zelo neprijeten duh in da so prebivalci takih zaduhlih stanovanj — največkrat gre za sobe v kletih in podstrešjih, pa tudi neredkokrat v pritličjih — zjutraj omotičavi ter jih boli glava, je zelo razumljivo. Če in v koliko vpliva skupno bivanje s hišno gobo v istih prostorih na postanek in razvoj izvestnih bolezni, kakor n. pr. raka, aktinomikoze itd., nimamo pozitivnih dokazov, kakor tudi ne moremo še z gotovostjo trditi, da bi bili njeni trosi strupeni. Toda neglede na vse to, je nujno potrebno in iz prejšnjih izvajanj jasno razvidno, da je treba to škodljivko kar najbolj energično zatirati in stanovanja, v katerih se je vgnezdila, temeljito sanirati, ako in dokler pa to ni mogoče, bi v njih ljudje sploh ne smeli prebivati. Največjo pažnjo pa je treba obračati že novim zgradbam in paziti strogo na kakovost gradbenega materiala, kakor tudi na način graditve, pri čemur pritiče velika odgovornost stavbnemu vodji, odnosno graditelju, na kar bi se morala tudi zakonodaja v večji meri ozirati.

Veliko se greši tudi s tem, da se pri podiranju starih, okuženih hiš, ne skrbi za to, da bi se bolni les takoj sežgal, namesto da bi se raznašal drugam, ali celo uporabljal za nove stavbe. Lesno gradivo mora biti neoporečno suho; kjer se v naglici zida, se jemlje trdi les, ki še ni dovolj suh. Zdi se, da so prejšnje čase bolj uporabljali to pravilo, nego dandanes. Dvigniti je tudi stanovanjsko higijeno revnega prebivalstva in ne pripuščati, da bi se kuhalo, pralo ali spalo v istih ali nezadostno ločenih prostorih. Vsak obstojni del človeškega stanovanja z vsemi pritiklinami mora imeti možnost dobrega zračenja, stanovalci pa dovolj dobre volje, da to možnost izkoristijo in prostore tudi v resnici temeljito zračijo. Bivanje v vlažni hiši je nezdravo, ker je tam vedno vlažen zrak, ki pospešuje bolezni.

Hiše, ki so podkletene, so vsaj nekoliko zavarovane pred vlago. To velja tudi za novejša hiša, pri katerih so tla v pritličju dvignjena nad zunanjo okolico tako, da je vmes prazna plast zraka, tako imenovana ventilacijska plast z odprtinami na dveh nasprotnih straneh. Tam vedno kroži čist zrak, suši tla in stene pritličja ter jih izolira od zemlje.

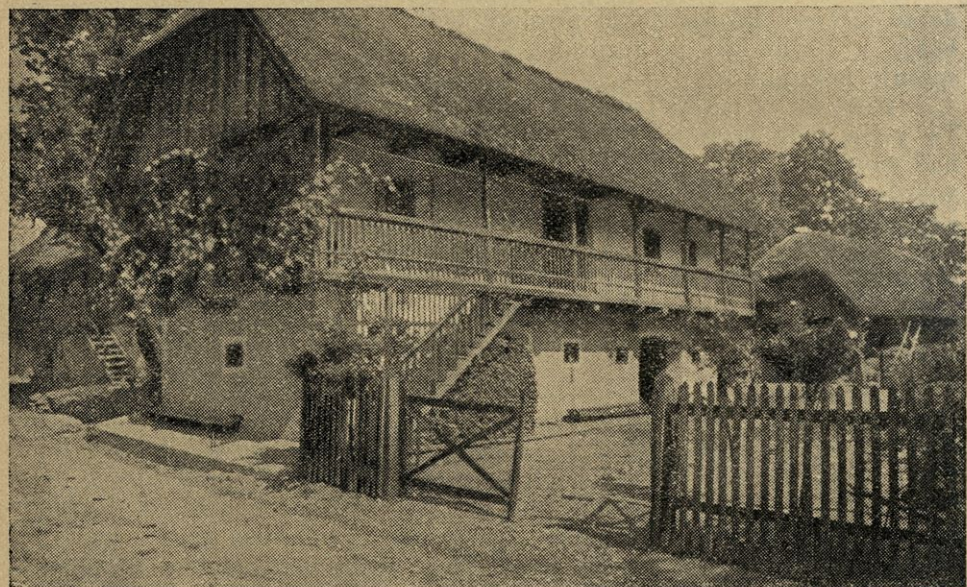
Če je klet pod stanovanjskimi prostori, je to v higijenskem oziru mnogo vredno, kajti tla niso položena naravnost na zemljo, ampak je vmes zrak, ki je slab prevodnik toplote in je poleti hladen, pozimi topel. Tla in stene ostanejo suhe, ker oddajajo vodo zraku v kleti in se ta zrak vedno menja.

Če bomo torej gradili novo stanovanjsko hišo, bomo zgradili pod stanovanjskimi prostori klet. Temeljev kleti ali zidovja sploh ne smemo postaviti v talno vodo, marveč morajo biti en meter nad njenim najvišjim stanjem. Nadležno talno vodo odstranimo tudi s cevmi (drenažo), če položimo okoli temelja zgoraj preluknjane cevi in vodo odpeljemo. Navadno si pomagamo, da zgradimo temelje iz betona in položimo vanj v višini tal tenko plast asfalta. V mnogih primerih je treba prevleči tudi še zunanjo stran temelja z asfaltom. To je izolacija temelja.

Slika levo:
Primerna
kmečka hiša
iz ljubljanske
okolice

Slika spodaj:
Domačija na
Dolenjskem

Kako pa bomo osušili hišo, ki jo nadleguje talna vlaga? To ne bo lahek posel! Zemljo okoli temeljev hiše bomo odkopali in bomo temeljno zidovje pomazali z asfaltom. To je vertikalna izolacija. Če zateka voda k temeljem, bomo položili drenažo, kakor smo malo prej razložili. Nato bomo izkopane rove okoli hiše zopet zasuli. Če vse to ne bo zaleгло, moramo položiti še horizontalno izolacijo temeljev, to se pravi, izpodkopali bomo zunanje stene hiše v višini zemlje in bomo sproti izkopano plast zalivali z asfaltom. Namesto asfalta polagamo lahko tudi strešno lepenko, ki je impregnirana.

Če bomo tako postopali, bomo vlago s hiše z gotovostjo odstranili.

Za obvarovanje hiše pred vlago je še potrebno, da ima hiša strešno žlebovje in se deževnica odteka po ceveh od hiše. Hišnega zidovja tudi ne sme zamakati gnojnica, kar se žalibog tudi pogosto dogaja.

Zunanje lice hiše naj bo vedno v redu in čisto. Čeprav to ni neposredno v zvezi s človekovim zdravjem, vendar kaže lepo pobeljena hiša skrbnega in dobrega gospodarja, kakor daje snažna obleka dobro spričevalo osebi, ki jo nosi. Zunanji omet, ki odpade, moramo nadomestiti z novim, hišo pa zunaj redno belimo. Potrebno je, da imamo pri hiši stalno nekaj ugašenega apna v jami, ki nam je potrebno v razne svrhe. Tudi nekaj peska naj bo vedno nekje na kupu. Če imamo to oboje, nam ne bo težko obnoviti zunanji omet pri hiši in pri gospodarskih poslopih in jih pobeliti. Na Hrvaškem imajo lepo navado, da ženske pobelijo hišo in vse prostore za vsako Veliko noč.

Pred hišnimi vrati naj bo gladek prag iz kamna, opeke ali iz betona in na njem naj bo leseno ali železno strgalo za očiščenje blata s čevljev.

Druga napaka leži v neprimerni razdelitvi prostorov v hiši, torej v napačnem tlorisu in v nepravilni uporabi prostorov. Pogosto najdemo prazne stranske sobe, dočim je takoimenovana „hiša“ (dnevna soba) ponoči prenapolnjena. V tem vprašanju je Higijenski zavod izvršil obširna raziskavanja in pripravlja objavo zelo zanimivega materiala. V splošnem je kmečka hiša pretesna, zlasti v manjpremožnih družinah z večjim številom družinskih članov.

Notranji prostori kmečke hiše.

Če govorimo o notranjih prostorih kmečke hiše, govorimo o našem stanovanju. Velik del svojega življenja prebijemo v stanovanju, gotovo najmanj polovico. Zato ni brez pomena, kakšno je to stanovanje in če ono odgovarja vsem tistim zahtevam, od katerih je odvisen dober obstanek našega zdravja. V stanovanju živimo v nekem umetnem podnebju, ki se v marsičem razlikuje od prirodnega podnebja in ki ima škodljive vplive na naše zdravje. Bolezen se v slabih stanovanjih laže širi, ker so prenapolnjena, ker povzročitelji bolezni ob slabem dohodu zraka, sonca, ob nezadostnem čiščenju dalje živijo, končno, ker so prebivalci pomanjkljivih stanovanj manj odporni in zato bolj dovzetni za bolezen.

Zahteve, ki se stavljajo na zdravo stanovanje, niso težke niti neizpolnjive. Za ohranitev našega zdravja pa so tako važne, da si jih moramo dobro zapomniti, jih moramo imeti vedno pred očmi in si moramo prizadevati, da jih izpolnimo. Stanovanje mora biti suho, prostorno, svetlo, zračno, primerno toplo, snažno in prav urejeno.

Stanovanje bo suho, če je hiša suha in ni vlažna. Pritlični prostori v vlažni hiši so vedno hladni in je bivanje v njih neprijetno, čeprav so sicer urejeni in prostorni. Če pa so k temu še majhni in temni, so naravnost zopni.

Model hiše z neprimernimi notranjimi prostori.

Zahtevi glede prostornosti stanovanja je potrebno posvetiti nekaj več besed. Osnovna zahteva za vsako stanovanje so tile prostori: veža, kuhinja, shramba za živila, dnevna soba in spalnica. Če je več otrok in so odrasli, morajo imeti spalnico zase.

Od te osnovne zahteve za družinsko stanovanje ne moremo in ne smemo popustiti v nobenem primeru. Slovenci smo visoko kulturni narod in ne smemo trpeti, da še vedno bivamo kot pastirji v enem prostoru, ampak moramo dvigniti našo stanovanjsko kulturo na stopnjo naše prosvetne in gospodarske izobrazbe.

Od omenjenih prostorov ne sme manjkati niti eden! Oglejmo si jih po vrsti.

Veža (pedsoba) je važnejši prostor kot pa splošno sodimo. Preprečuje direkten vstop od zunaj v notranje prostore, omiluje s tem večje toplotne razlike in zadržuje deloma zanašanje pocestnega prahu in blata v notranje prostore. Veža omogoča tudi zgradbo stopnjišča do nadstropja, podstrešja, ali v klet v notranjosti poslopja, ker dostop v nadstropje (podstrešje) ali v klet od zunaj ni primeren. Čim prostornejša je veža, tem bolj služi svoji nalogi. Tla v veži naj bodo lesena, kajti kamnita tla za zimski čas niso primerna.

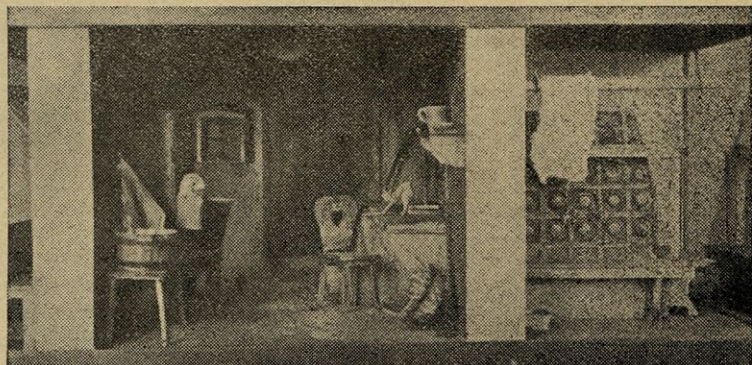
Kuhinja je v hiši po svojem pomenu najvažnejši prostor. Zato mora biti prostor zase, torej niti v veži, kakor se to še pogosto vidi zlasti na Dolenjskem in po hribih, niti ne sme služiti za bivanje, ali celo za

spanje. Dostop v kuhinjo naj bo skozi vežo, kar velja tudi za dvoriščna vrata. To se pravi: kuhinja naj ima samo ena vstopna vrata, pač pa ima lahko veža dvoje vrat: ena na cesto, druga na dvorišče.

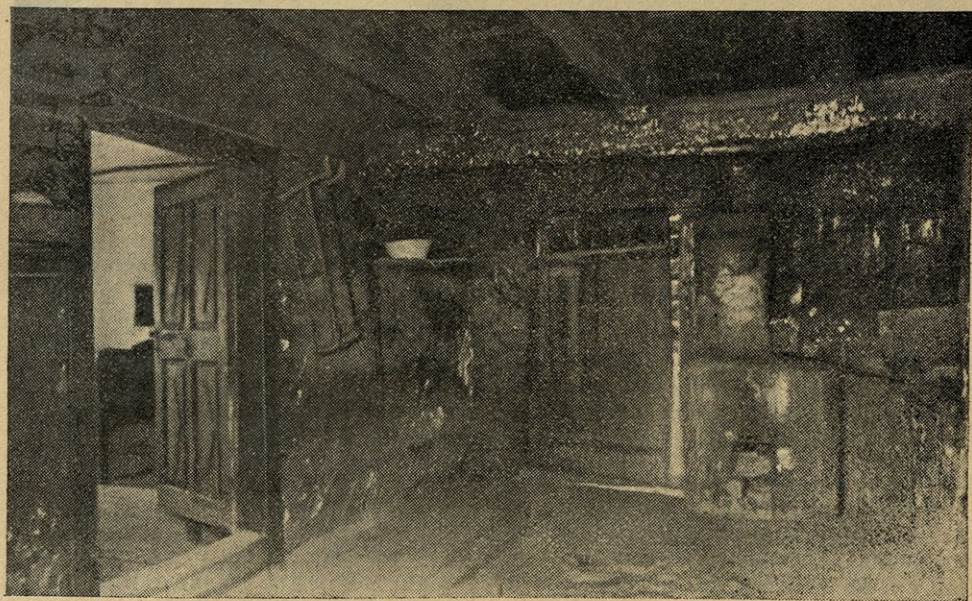
Kuhinja naj ne bo prevelika, ker če je preveč prostorna, se le prerada tam zbira vsa družina, kar pa ni v prid ne snagi prostora niti ne pripravi živil.

Ognjišče ali štedilnik v kuhinji mora imeti dimnik, kajti prosto ognjišče brez dimnika olajšuje požar in je nezdravo, spada med zapuščino dobe, ki je za nami. Tla v kuhinji naj bodo lesena.

Slika desno:
Model nepri-
merne kuhinje
v veži

Slika spodaj:
Nehigijenska
kuhinja v veži

V kuhinji je omara za kuhinjsko posodo. Obešanje posode na steno ali postavljanje na police ni priporočljivo, ker se tam zbira prah. Stene naj bodo prazne.

Jedilna shramba ali špajza spada k vsaki kuhinji. Njena prostornina ni tako važna in se ravna pač po zalogi in premoženjskih razmerah v hiši. V skrajnem primeru, če je ni, se da nadomestiti z večjo omaro, ki jo postavimo v veži ali v kuhinji.

Dnevna soba v kmečki hiši.

Dnevno sobo imenovano tudi „hišo“ ali „izbo“ imamo skoraj po vseh slovenskih hišah. V tej sobi se shajamo domači pri jedi, pri počitku, na razgovor o delu preko dneva, na kramljanje in čitanje ob večerih, deževnih dneh, ob praznikih in nedeljah, tukaj sprejemamo sosede in goste.

Z ozirom na to obširno nalogo mora biti dnevna soba največji prostor v hiši, in mora biti najbolj prostorna. Dostopna naj bo iz veže pri najbližjih vratih. Iz istega razloga pa še iz drugih ni pravilno, če so v dnevni sobi tudi postelje in služi istočasno za spalnico. Nikdar ne bo soba, v kateri jemo in bivamo v njej preko dneva tako zračna, kakor jo potrebujemo za spanje, zlasti pozimi ne. Le v skrajnem primeru in pri številni družini smemo v dnevno sobo postaviti tudi eno postelj.

V dnevni sobi ni drugega pohištva kakor miza, klopi in stoli. Pač pa zavzema tam precej prostora naša kmečka peč. Ta predstavlja poglavje za sebe in se moramo pri njej malo pomuditi. Njene odlike so v

lepi zunanosti, trajnosti in veliki izdatnosti in v nesrečo tudi v njeni vsestranski uporabljivosti. Ta zadnja njena posebnost in odlika je hkrati vzrok kvarnega vpliva kmečke peči na zdravje stanovalcev. Kmečko peč z njenim zapečkom rabimo za divan, za postelj, za sušilnico sadja in perila, za igrišče otrok, za pasje in mačje ležišče, za garderobo in še za drugo splošno rabo. Z ozirom na to obsežno zaposlitev je kmečka peč prilika za okuževanje in onečiščenje zraka v sobi in za medsebojno okužitev.

Druga napaka kmečke peči je njena velikost, ki ni v nikakem razmerju z velikostjo sobe. Danes nam je znano, da mora odgovarjati določeni prostornini sobe določena velikost (obširnost) peči, to se pravi, v majhno sobo postavimo majhno peč, v večjo sobo pa večjo peč, vse v razmerju eno k drugemu. Pri nas pa daje velika kmečka peč mnogo preveč toplote, soba je preveč segreta, ravnotako ljudje v njej. Pri naglem prehodu v hladen zunanji zrak nastajajo prehlajenja. Velika peč zavzema tudi preveč prostora in je v napoto posebno poleti. Ako jo rabimo za peko kruha, nam je poleti v nadlego in tudi pozimi težko prenašamo visoko toploto.

V dnevni sobi bomo postavili manjšo kmečko peč, odgovarjajočo po velikosti prostornini sobe, in pa tako, da nima ležišča niti zapečka niti obešalnikov. Le klop okoli peči naj še ostane. Stene naj ne bodo preveč obložene s slikami, par slik pa sobo oživlja.

Spalnica (čumnata) nam služi za počitek in za spanje in je to pravzaprav prostor, kjer prebijemo najdalje časa. Pohištvo v spalnici sestoji iz postelj za starše, iz postelj za nedorasle otroke in iz ene ali dveh omar. Skrinja, umivalnik ali kaj podobnega zaključuje večji inventar. Za odejo so najprimernejše prešite tenke pernice, dočim navadno debele pernice niso zdrave. Vsaka postelja mora imeti spodnjo in zgornjo rjuho. Vzglavje naj bo nizko in ne premehko.

Za odrasle otroke ni priporočljivo, da spijo v skupni spalnici in je zanje potrebna ločena spalnica, kajti zrak v prenapolnjeni spalnici se pokvari tekom par ur spanja, postane slab, napolnjen z ogljikovo kislino in z izparinami telesa. Če n. pr. pridemo zjutraj iz svežega zraka v tako prenapolnjeno spalnico, udari v nas tak izkvarjen zrak ter nas že na pragu ustavi. Brž hitimo odpirat okna in vrata. Pa tudi vzgojni razlogi so, ki nam narekujejo ločene spalnice za odrasle otroke.

Vsi prostori v hiši naj bodo svetli. Zato morajo biti okna primerno velika. V tem oziru je v zadnjih letih že mnogo izboljšanega, v marsikateri kmečki hiši so dvignili strop, da so prostori višji, so vrgli ven stara majhna okenca in so vzdali nova večja, ki imajo zgoraj manjša okenska krila za zračenje. V okna ne postavljamo večjih cvetlic in pred okna ne bomo obešali zastorov, ki bi ovirali dostop svetlobi v sobo. Okno naj ima le nočno zaveso in zgornji zastor v olepšanje.

Temni in mračni prostori niso prijazni. Zakrivajo nesnago in nered, ki jo svetloba razgali, da bode v oči. Skozi velika in prazna okna sijejo v sobo sončni žarki, ki imajo zdravilno moč in uničujejo bacile, ki so v sobah v zraku in na tleh. Čim več sonca in svetlobe bo prišlo v sobo, tem bolj zdravo bo bivanje v njej.

Dnevna soba in spalnica (neprimerno).

Okna v vseh prostorih vsak dan zjutraj odpremo in jih imamo odprta ob toplem letnem času ves dan, pozimi pa dokler se ni peč segrela, v spalnicah, če jih ne kurimo, pa vsaj eno uro. Prijetno je spati, dokler ni zunaj hud mraz, ob odprtem oknu!

Ni mogoče na tem mestu podrobneje razpravljati še o mnogih drugih bolj ali manj važnih napakah, n. pr. o nezadostnem naravnem osvetljenju prostorov itd., ker spada to že v posebno razpravo. Že iz opisanega pa je razvidno, da je pospeševanje ureditve zdravega bivanja aktualen objekt asanacije podeželja. V tem pogledu je potrebna vsestranska javna in zasebna delavnost. Javna v tem smislu, da predpiše in nadzira sem spadajoče pogoje pri vseh novih zgradbah, da ustanavlja in podpira posebne zadruge za ureditev domovja. Zasebno delavnost moramo podžigati s proučevanjem, z oprostivami davčin pri preurejanju itd.

Problem asanacije podeželja sega tako globoko v življenje ljudstva, v njegov razvoj in napredek, da zasluži najgloblji studij, vsestransko delavnost in najučinkovitejšo javno pomoč.

Težkoče in obseg zdravstvenega dela na vasi.

Delo pri zdravstveni zaščiti na vasi zadeva pogosto na težkoče, ki se jim ni lahko izogniti in ki so zato resna zapreka pri organiziranju te zaščite. Nekatere od njih lahko odpravimo v dobi ene generacije, dočim je pri drugih to popolnoma nemogoče. Pri urejevanju zdravstvene službe

moramo to upoštevati, če naj dosežemo uspehe, ki bodo v soglasju z našimi izdatki in s porabljeno energijo.

Težkoče, s katerimi se mora bojevati zdravstvena zaščita v vasi, ležijo deloma v zemljepisnem, deloma v gospodarskem položaju vasi, dalje v posebnih lastnostih vaškega prebivalstva, kakor tudi v okolnostih, v koliko je zdravniški stan v zvezi z vasio.

Pod zemljepisnim položajem razumemo oddaljenost od prometnih zvez, od političnih in gospodarskih središč, kakor tudi tip naselbine, v kolikor je namreč krajevno združena ali raztresena. Vse to je odločilno za način zdravstvene zaščite. Če se tu naštetí činitelji pojavijo po svojem negativnem vplivu, to je velika oddaljenost od prometnih zvez, od važnih središč in če je naselbina raztresena, potem sploh ni mogoče izvesti zdravstvene zaščite v obsegu kakor bi se morala, ali pa jo je mogoče izvesti z mnogo večjimi stroški, ki jih pa vsa sama ne premore.

Druga skupina činiteljev, ki otežkočajo izvajanja zaščite je gospodarskega značaja.

Poedina vas, tudi če je po številu prebivalstva večja, predstavlja sorazmerno skromno gospodarsko in davčno moč. Zato more izdajati sorazmerno zelo malo za izvajanje zdravstvene zaščite, pa naj bodo potrebe še tako velike. Treba je vzeti drugje in si z drugimi sredstvi preskrbeti zdravstveno zaščito. Če je dežela po večini kmečkega tipa, nastaja vprašanje odkod vzeti sredstva, s katerimi naj začnemo sistematično delo socialno-medicinske zaščite vasi. V takem primeru moramo iskati posebnih potov, da bomo mogli najbolj primerno in ekonomično organizirati zdravstveno zaščito vasi.

Nadaljna težava leži v posebnih psihičnih in osebnih lastnostih kmetškega prebivalstva, kakor tudi v njegovi podpovprečni izobrazbi.

Znana lastnost kmeta je njegova konservativnost in nezaupanje do novih stvari. Čeprav ga je ta lastnost rešila že v mnogih primerih, učinkuje ona vendar nepovoljno na izvajanje zdravstvenih ukrepov. Ta konservativnost nasprotuje zelo pogosto preizkušenim in uspešnim ukrepom za zaščito zdravja.

Vzrok nezaupanja leži največkrat v slabih izkušnjah z novotarijami, a tudi v pomanjkanju zdravstvene izobrazbe, ki je posledica splošne zaostalosti. Tudi nezaupanje moramo zato gledati kot resno zapreko, kadar želimo organizirati zdravstveno službo v vasi. Naš kmet še prav posebno rad preračuna vsako početje na sedanjost, v kateri mu mora vreči gotov denar. Manj uvideven je, če gre za skupno delo, posebno če mu ne obrodi hipnih sadov, ampak mu jih obeta komaj za starost ali celo le potomcem.

Zato morajo tudi sanacijska dela v občinah prebroditi vselej kopico ovir in težkoč. Tem bolj zato, ker so sadovi tega dela prav posebne vrste in oblike.

Navesti moramo še eno zapreko, ki je v primeru z dosedaj naštetimi manj važna, vendar pa igra danes še veliko vlogo. Zdravniški stan je namreč zavzel proti vasi posebno stališče. Zdravnik se brani iti v službo

na deželo. Posebno velja to za sposobnega zdravnika, tako, da pogosto ostane v vasi samo oni, ki v mestu ni mogel dobiti službe, ali je v konkurenci z drugimi bil manj sposoben, ali oni, ki smatra bivanje v vasi za provizorično fazo svoje kariere. Seveda so tudi izjeme.

Ne moremo si misliti zdravstvene zaščite vasi, ako ona ni vezana z asanacijo kmetove okolice v najširšem smislu te besede, ker je znano, da ta okolica predstavlja pogosto izvir zdravstvenih nepravil. A vse se naslanja na podvig življenskega standarda in izboljšanja gospodarskega stanja kmeta. Obstojati mora torej ozka zveza med organizirano zdravstveno zaščito na vasi in med organiziranim gospodarstvom.

Asanacija kmetove okolice obsega zidanje zdravih hiš in stanovanj, preskrbo dobre vode in pravilni odtok slabe vode, odstranjevanje odpadkov v prostore, urejene po higijenskih predpisih, gnojišča in smetišča, pravilni razpored in primerni načrt pri zidanju gospodarskih poslopij, ki sestavljajo celoto kmečkega gospodarstva, kakor hlev, svinjak, kokošnjak, greznica, itd. Semkaj spada na pr. razdelitev zemlje za polja in gospodarska poslopja. Tukaj zopet vidimo zvezo s poljedelstvom, ker je obstoj takih poslopij z vidika dobrega gospodarstva potreben. Zato asanacija takih zgradb očitno dviga gospodarsko stanje kmeta, dviga pa tudi njegov življenski standard in zdravstveno stanje. Vse te mere in taka dela so strogo individualne, različne v posameznih krajih in zavisijo od tipa vasi, njene zemljepisne lege, načina poljedelstva in imovinskega stanja, krajevne prosvete vobče itd.

Zdravstveno skrbstvo za stanovanje je seveda uzakonjeno po vseh državah. V kolikor so kje zakonski predpisi strožji in modernejši, v toliko so higijenske stanovanjske prilike ugodnejše.

Kako je preskrbljeno za zakonsko zdravstveno zaščito stanovanj pri nas?

Državni okvirni občinski zakon z dne 5. marca 1862 avstr. drž. zakonik 18 odd. V čl. 9 je dal občini pravico in dolžnost izvajanja stavbne in požarne policije v lastnem delokrogu. Ta zakon je dal deželnim samoupravam nalogo urediti stavbno policijo s posebnimi stavbnimi zakoni. Državna uprava pa si pridržuje pravico nadzorstva.

Nekaj več predpisov obseza avstrijski državni sanitetni zakon z dne 30. aprila 1870 drž. zakonik št. 68, ki v § 3 tudi prideljuje zdravstveno policijsko službo občin v lastni delokrog. Ta obsega: izvajanje zdravstveno policijskih predpisov za ceste, pota, trge, javne prostore, stanovanje, kanale, greznice, tekoče in stoječe vode, pitno vodo in vodo za rabo, živila (ogled živine in mesa), posodo, javna kopališča.

Podrobneje razlagajo ta predpis deželni občinski zakoni, ki pa imajo vsi glede stavb slabe predpise.

Zdravstveni zakonski predpisi za zaščito stanovanj so — kakor vidimo — deloma popolnoma nezadostni, deloma pa preslabi in presplošni. Vse podrobne predpise in ti so najvažnejši — pa prepuščajo zdravstveni zakoni stavbnim redom. Zato so za presojanje obstoječih predpisov za zdravstveno oskrbo stanovanj merodajni predvsem stavbni redi, kajti po

njih se grade vse stavbe. Stavbni redi so predpisani s posebnimi zakoni, deželnimi ter so za mesta drugi in drugi za podeželje.

Vsi veljavni stavbni redi dopuščajo gradnjo najmanjših stanovanj, ne da bi določili minimalno kvadrato tal ali kubaturo prostora, zahtevajo le eno sobo in kuhinjo. Ne najdemo nikakega predpisa o razsvetljavi, legi oken in njih velikosti z ozirom na površino tal. Dovoljena so kletna stanovanja in seveda tudi podstrešna. Minimalni odstotek za dvorišče in vrt, ki je določen na 15% je mnogo premajhen: Hiša 10 m dolga in istotako široka naj bi imela le 15 m² dvorišča in vrta! Skoraj smešni so predpisi za dvorišča z vrhno svetlobo, ki poleg tega še dovoljujejo olajšave. Neza-dostni so tudi predpisi za vodnjake. V stavbnem redu ni govora o kaki izolaciji temeljev, o zadostni izsušitvi zidovja, o eventuelni naknadni asanaciji že obstoječih stanovanj.

Povsem umevno je, da je stavbni red za deželo še v mnogo večji meri aterilnejši nego za mesto. Stavbni red za deželo Kranjsko, je bil izdan z zakonom z dne 25. oktobra 1875. Že letnica sama pove, da stavbni red takrat izdan ne more več odgovarjati potrebam časa in se mora umakniti drugemu modernejšemu. Stavbni red za deželo Kranjsko ne predpisuje obligatne udeležbe zdravnika pri komisiji za izdajo stavbnega dovoljenja, marveč predvideva njegovo navzočnost le pri slučajih, če gre za „posebno izrazite zdravstvene ozire“. V praksi pa se zdravniki h komisijonelni razpravi sploh nikdar ne kličejo. Predvideva tudi v določenih slučajih oprostitve stavbnega naznanila, tako, da se mora začeti in izvršiti stavbo brez vseh nadaljnjih formalnosti. Stavbna oblast je občina.

Stavbni red torej ne daje jamstva za zaščito ljudskega zdravja pred škodljivimi vplivi slabega stanovanja. Popolnoma napačno je stališče stavbnega reda, s katerim se za stavbe po vaseh in trgih dajejo velike olajšave od že itak nezadostnih predpisov. Dovoljene so n. pr. lesene stavbe in stavbe iz ilovice, z višino stanovanj dva in pol metra. Predpis, da morajo okna stanovanj obdržati razmerje primerno sobni višini, tudi ni pravilen, ker se mora razmerje nanašati na sobna tla. Seveda so tudi vsi drugi predpisi, kolikor jih stavbni red obsega, pomanjkljivi. Tudi tu velja vse, kar je povedano pri stavbnem redu za mesto, kajti glede higijenskih zahtev ni delati razlike med glavnim mestom in deželo: povsod je enaka potreba. Statistika jasno govori in nam pove, da je jetike po deželi več nego v mestu in istotako je tudi z ostalimi nalezljivimi boleznimi. Koliko so vredni predpisi stavbnega reda, vidimo iz člena, ki govori o vodnjakih in pravi: da „mora vsak posestnik obstoječi hišni vodnjak ali stabilno pokriti ali obdati s solidnim 8 dm visokim obodom“, kakor da je to že vse!

Torej sedanji stavbni red nam ne daje zadostne ali celo nikake opore za izboljšanje dosedanjega načina gradbe. On nam ne daje tudi ne možnosti odprave najrazličnejših prestopkov proti lastnim predpisom, ki nastajajo na ta način, da se oni ne vpoštevajo, ker jih poklicani činitelji ali ne poznajo ali pa v pomanjkanju potrebne kontrole ne izvrše. Ko je enkrat zdano po laiški komisiji naselitveno in uporabno dovoljenje za nehi-gijensko stavbo, tedaj nima oblast nikake moči več zagrešeno popraviti. Iz

skrajno nezadostnega stavbnega reda in iz neizpolnjevanja njegovih predpisov izvirajo današnje kričeče stanovanjske razmere, katere odpraviti je naša poglavitna dolžnost.

Nikakor ni zadosti, da se vse zahteve izpolnjuje recimo le ob zgradbi nove stavbe, marveč je k temu še potrebno, da se tako urejeno stanovanje in tako zgrajena stanovanjska hiša v zahtevanem stanovanju tudi vzdržuje!

Ravno tako potrebno, kot revizija zdravstvenih predpisov stavbnega reda v smislu zgoraj označenih točk pa je vpeljava stanovanjskega nadzorstva. Kaj pomaga, če je stanovanjska hiša ob zgradbi odgovarjala predpisom stavbnega reda, če pa se potem stanovanja zanemarjajo in prenapolnjujejo, ne čistijo, ne belijo, sploh ne vzdržujejo! Tudi ni še dosežen cilj, ako n. pr. ima stanovanje res dve sobi in kuhinjo, pa šteje družina 10 članov, ali pa odda eno sobo podnajemniku, ali pa vporablja za spalno sobo le eno, druga pa stoji prazna n. pr. za salon. Stanovanjsko nadzorstvo naj se vpelje z zakonom, upravno pa naj se priključi na zdravstveni referat pri okrajnih političnih upravah ali mestnih magistratih. Kot organi tega nadzorstva morejo poslovati lajiki-zvaničniki ali uradniki izučeni n. pr. v posebni šoli za zdravstvene pomočnike za stanovanjske nadzornike.

Z revizijo stavbnega reda in izvrševanjem stanovanjskega nadzorstva bo doseženo, da novograjene stanovanjske hiše odpadejo kot faktor obolenja ljudi. Toda ostanejo še vse stare gradnje ali boljše one, ki so bile grajene do revizije stavbnega reda. Stanovanjska zdravstvena zaščita mora obseči tudi te in sicer s programom, ki predstavlja minimum higijenskih zahtev. Stavbnemu redu je treba priključiti določbo, da se v slučajih, kjer stanovanje resno ogroža zdravje prebivalcev, odredi evakuacija in prisilna asanacija stanovanja. Za taka stanovanja naj se označijo vsa zasilna stanovanja v stavbah, ki niso bile določene v stanovanjske svrhe, vsa kletna stanovanja, pritlična stanovanja ob ozkih ulicah, vlažna stanovanja, stanovanja z enim samim prostorom ali skupno kubaturo manjšo nego 48 m³. Enako naj ima stavbni red določbo, kjer predvideva zgradbo stranišč, nepropustnih greznic, gnojišč, smetišč in dobavo zdrave pitne vode pri vseh že obstoječih hišah, v naselbinah z več nego 3000 prebivalcev pa kanalizacijo. Stanovanjsko nadzorstvo obseže tudi vse dosedanje stanovanjske hiše s potrebnimi določbami za vzdrževanje snage, proti prenapolnjevanju itd. V to svrho mora naložiti stanovanjsko nadzorstvo kataster vseh stanovanjskih hiš, kakor je to že izpeljano po mnogih mestih v Angliji in Franciji (n. pr. Lyon, Nice, Montpellier, Casier sanitaire des immeubles) in mora ta kataster stalno voditi. Podoben kataster higijenskih razmer stanovanjskih hiš se nalaga že v Higijenskem zavodu pri popisovanju vasi.

Na temelju zgoraj popisanih nepopolnosti sedanjega stanja stavbnih predpisov in na temelju razmotrivanj o popolnejši obliki teh predpisov, pridemo do zaključka, da je treba skrbeti, da se novo se razširjajoče stavbno gibanje spravi v tir higijenskih predpisov za stanovanja. Ker se na podlagi zastarelih predpisov danes še mnogo gradi, je odpomoč nujna.

Zato je treba:

- 1.) revidirati stavbne rede

- a) z ozirom na novogradnje, pre- in dogradnje,
- b) z ozirom na že obstoječe stanovanjske stavbe.

2.) naložiti zdravstveni kataster stanovanjskih hiš in uvesti nadzorstvo stanovanj.

Zakon o podpori za asanacijo vasi z dne 10. I. 1930 določa dajanje brezobrestnih posojil iz drž. sanitetnega fonda za gradnjo malih vaških vodovodov, cistern, vodnjakov, kanalizacij, ljudskih kopališč, vzornih kmet-skih hiš in izvajanje še drugih del za pospeševanje higijene na kmetih. Žal so ostali lepi nameni zakonodavcev neizpolnjeni, ker niso bila dana na razpolago zadostna sredstva za dajanje posojil. Za Slovenijo je bilo odo-breno posojilo v višini din 1.000.000.—, ki je bilo v kratkem oddano. Potrebno bi bilo odobriti nova posojila v večjih zneskih.

Namen asanacije pa je lahko tudi zunanji n. pr. želje po kulturnem napredovanju, po olepšavi. Med drugimi so namen asanacije lahko tudi tujskoprometni oziri.

Tujski promet je važen vir dohodkov za vsako deželo, ki zna tujski promet gojiti. Nikakor ne zadoščajo naravne krasote pokrajine ali zgodovin-ski spomeniki ali posebna ugodnost podnebja. Žalibog nas o tem prepričujejo naše dosedanje izkušnje. Tudi slikarju-umetniku je treba kaj več kot na-ravni talent! Naravne krasote, zdravilnost podnebja, zgodovinski in kulturni objekti, to so zunanji pogoji tujskega prometa. Ta pa ima tudi še druge zunanje pogoje in sicer: udobnost potovanja in bivanja, distrakcije, zmernost v cenah, varnost za ohranitev zdravja in življenja in še druge. Ti drugi pogoji niso nič manj važni kot prvi, da celo odločilnejši so v konkurenci številnih krajev z naravnimi krasotami in drugimi notranjimi momenti tujskega prometa. Pri povprečnem današnjem izletniku, letoviščarju, tujcu odločujejo zunanji zgoraj naštetí momenti, on hoče higijene, čistote, zmerne cene, distrakcije itd. na kratko vsega onega, kar morajo tujsko-prometni kraji nuditi in prispevati iz sebe, ne glede na to, kar jim je dal Bog. Od higijene tujsko-prometnega kraja zavisi 90% tujskega prometa.

Gros današnjega tujskega prometa tvorijo domači izletniki in leto-viščarji tujci in domačini, manjši del pa tvorijo potovalci, tujci in domačini ter božjepotniki domačini. Ta okolnost nam odgovarja na vprašanje, kaj je gonilna sila današnjega v toliki meri povečanega tujskega prometa. Klic ven v naravo v vsakem letnem času, želja po soncu, vodi, po okrepitvi telesa s plavanjem, smučanjem, turistiko itd., želja po umirjenju pre-obloženih živcev, po odpočitku in po pridobitvi nove energije za novo delo, to so v pretežni večini gonilni činitelji tujskega prometa.

Tujski promet rezultira torej iz bistva novodobne miselnosti, ki ima svoje korenine v težnji po samoohranitvi, želji po zdravem življenju, ob-seženem, predpisanem in urejenem po principih in naukih higijene. Iz te ugotovitve sledi, da tujski promet kot higijensko sredstvo in mera obstoji in se razvija le, ako so pogoji zanj v skladu s higijenskimi predpisi.

Zgornja izvajanja nam torej dokazujejo, da je zahteva po higijenski ureditvi tujsko prometnih krajev upravičena in v bistveni zvezi s tujskim prometom samim.

Katere so najvažnejše higijenske zahteve, ki morajo biti izpolnjene v vsakem tujsko prometnem kraju?

V kraju naj ne bo nalezljivih bolezni, zlasti ne črevesnih nalezljivih bolezni (griža, tifus), otroških nalezljivih bolezni in jetike. Za slučaj, da se kak posamezni slučaj vendarle pojavi, mora biti preskrbljeno, da se ga iz kraja hitro odstrani in uvede vse druge varnostne ukrepe. V preventivne svrhe črevesnih nalezljivih bolezni naj ima kraj vodovod z zdravo pitno vodo v zadostni množini in speljano v hiše ter kanalizacijo za vse tekoče odpadke in padavine. Kanalizacija naj bo izpeljana v reko za dotičnim krajem. Ako so v kraju gospodarska poslopja z živino, morajo biti tudi dvorišča in hlevi kanalizirani, gnojišča z gnojnimi jamami betonirana in pokrita ter v primerni razdalji od stanovanjskih hiš. V vsakem tujsko-prometnem kraju je tudi potrebno več javnih stranišč. Javna stranišča se dajo prav dobro kombinirati s trafiko ali prodajo ženskih ročnih del, da ne predstavljajo prevelikega bremena za občino. Biti morajo vedno snažno vzdrževana, zabranjeno mora biti razvijanje smrdljivih plinov. V obrambi proti črevesnim nalezljivim boleznim je posvetiti posebno pozornost uničevanju mrčesa, zlasti muh. Omeniti je še en moment, ki pospešuje lahko prenašanje črevesnih nalezljivih bolezni, to je okuževanje živil po baciloscijah. Zato mora biti v tujsko-prometnih krajih vpeljana občinska kontrola živil po zakonu o nadzorstvu nad živili, predvsem v kolikor se tiče snage pri izdelovanju in razpečevanju živil. Prodajalnice (mesarije, pekarije, delikatesne trgovine, trgovine s sadjem itd.) naj bodo urejene po higijenskih predpisih, vedno snažne in če le mogoče nameščene v poslopju. Stojnice, cestne prodaje itd. naj se kolikor mogoče odpravijo, zanje naj se zgradi na stalnem prostoru pokrita tržnica, ki naj ima vodovod in naj bo kanalizirana. Prepoved naj se otipavanje živil in naroči naj se pokrivanje živil proti prahu in mrčesu. Organizirati je tudi dobavo zadostne množine sveže hrane (zelenjave, sadja itd.) kakor tudi neoporečnega, če mogoče prednostnega mleka in vse to tudi postaviti pod tržno nadzorstvo, ki ga naj vrši občinski zdravnik z vsakdanjim pregledovanjem.

Le ako bo vsemu temu zadoščeno, je podana varnost očuvanja tujsko-prometnega kraja od črevesnih nalezljivih bolezni.

Od ostalih javno zdravstvenih zahtev v tujsko-prometnih krajih sili vprašanje oskrbovanja cest v ospredje. Regulacija cest, ureditev cestnih jarkov in hodnikov za pešce ne zahtevajo posebnih pojasnil. Posebne pazljivosti zahteva čiščenje ulic. Ulice se smejo pometati le ob zgodnjem jutranjem času, neobhodno pa je potrebno, da se vsaj dvakrat na dan škrope, zato mora imeti vsak tujsko-prometni kraj svoj škropilni voz.

Primerno je, če skrbi tujsko-prometni kraj tudi za nasade z igrišči za otroke.

Javno letno kopališče v jezeru, ob reki, potoku ali v umetnem bazenu je nadaljna zahteva letoviščarjev. Tu so nekateri tujskoprometni

kraji tudi uvideli in si zgradili moderna letna kopališča, ki se dajo pozimi uporabljati tudi za drsališča. Kopališče naj ima vedno brezhibno vodo in zadostno število stranišč in pisoarjev, da jih kopalci brez komplikacij lahko uporabljajo. Kajti pogosto se dogaja, kar sem z analizami stoječe kopalne vode nekega našega največjega sezonskega kopališča, ki nima pisoarjev, ugotovil, da se kopalna voda v veliki meri onesnažuje.

Ker so se v zadnjem času začele razvijati tudi zimske sezone in se vse češče dogaja, da uporabljajo mnogi svoje dopuste v zimskem času, je potrebno, da začno misliti tujsko-prometni kraji, ki imajo odgovarjajočo zimo tudi za zimsko-sportne naprave, na umetna drsališča, sankališča, ure-ditev smuških vežbališč in skakalnic. Čudno luč pa meče na mentaliteto domačinov našega največjega letovišča, če se čita v časopisju javen poziv oblastem, da naj prepovedo smučanje po ulicah, kot se je to nedavno godilo.

Razen odprtih letnih kopališč potrebuje tujsko-prometni kraj tudi zaprtega čistilnega kopališča s toplo vodo za goste in za domačine. Daleč smo sicer od uresničitve te zahteve, vendar je povsem naravno, in jo bo treba forsirati. Ako se grade čistilna kopališča po vaseh in so se tam dobro obnesla, je vendar potreba po njih v tujsko-prometnih krajih še večja.

Življenje v tujsko-prometnem kraju se v pretežni večini odigrava okoli hotelov, gostilen, penzionov ter drugih krajev, kjer išče tujec leto-viščar ali izletnik primerne hrane in ugodnega prenočišča. Baš od tega, kakšno je in kako se mu nudi, v veliki meri zavisi njegovo mnenje in kritika tujsko-prometnega kraja. Stanovanje in hrana odločata v veliki meri, ali se bo drugo leto vrnil v tisti kraj in ali bo bivanje tam tudi drugim priporočal. Lega teh zgradb naj bo kolikor mogoče ugodna in idealna. Poslopja naj bodo zavarovana pred velikim cestnim prometom. Zelo primeren je nasad ali vrt okoli poslopja.

Poslopje naj bo suho, če mogoče podkleteno in tla pritličja nekoliko višje od zunanje okolice. Sobe za tujce naj bodo oddeljene od ostalih prostorov in obrnjene k solnčnim stranem. Ako so pod tujskimi sobami gostilniški prostori, naj bo stopnišče s posebnimi vrati zaprto. Vse tujske sobe naj bodo kurljive, dobro osvetljene in preprosto opremljene brez kakršne-koli navleke. V vsakem nadstropju naj bo stranišče s predprostorom, ki se da zračiti ven in ne na hodnik. Pleskanje sob in ostalih prostorov naj se redno obnavlja. Pazi naj se tudi na pojav mrčesa (bolh in stenic) v spalnicah. Tujske sobe naj imajo tudi zastore za zasenčenje, zavese pred okni so pa nepotrebne. Če ne more biti že v vsaki sobi, naj bo vsaj na vsakem hodniku in v stranišču školjka s pitno vodo. Večji obrati naj imajo tudi eno ali več kopalnih kadi.

Kuhinji, kjer se pripravlja hrana, je posvetiti pažnjo. Kuhinja mora biti dovolj prostorna in svetla in vedno snažno pleskana, če mogoče tudi z oljnato barvo. Poleg kuhinje naj bo svetla, prostorna jedilna shramba, v kateri so vsa živila pokrita ali zaprta. Pipa s pitno vodo v kuhinji spada k primitivnim zahtevam higijene. Stene v kuhinji naj bodo prazne in naj se ne razstavlja nanje posoda, ki spada v omare. Snažna kuhinja priča,

da bo tudi jed iz take kuhinje čista. Paziti je na to, da se muham zabrani pristop v kuhinjo. Okno naj bo zamreženo z gosto mrežo, pogosto je menjati tudi muholovke. Tla in pohištvo naj bo vedno pomito. Istotako je paziti, da je kuhinjska posoda in jedilno orodje čisto.

V pomanjkanju jedilne shrambe se marsikje spravljajo živila v kleti. V tem slučaju mora biti klet svetla in suha, mora imeti betonski tlak ali lesena tla in mora biti zavarovana proti golazni in mrčesu.

Tudi gostilniške sobe in obednice morajo biti večkrat sveže slikane, stene in pohištvo čedno pleskano, tla vedno umita. V obednici naj se istotako pazi na odstranjevanje muh in na primerno zračenje. Priporoča se na hodniku, kjer je obednica ali v obednici sami namestiti umivalno školjko s tekočo vodo, da si gostje lahko umijejo roke predno se vsedejo k jedi. Mize naj bodo pogrnjene z belimi in vedno čistimi prti. Ob poletju se priporoča prenesti obednice v odprte verande ali na vrt, kjer ni toliko sopen in hrana bolj tekne.

Mimogrede bodi omenjeno še glede jedi same. Hrana naj bo tečna, dobro pripravljena in okusno servirana. Gost bo izgubil apetit na še tako izbornu juho, če bo videl na krožniku serviran istočasno tudi celi palec natakariče. Zato naj se za serviranje vedno uporabljajo lesene ali pločevinaste servirne plošče, posoda in orodje pa naj se vedno prijemlje le s servijetami. Gostom naj se servijet iz blaga ne daje, tudi če so stalni gostje, razven če oni tega izrecno ne zahtevajo, priporočajo se mnogo bolj dosti veliki papirnati prtiki, ki se jih lahko po uporabi sežge.

Postrežba naj bo vedno brezpogojno snažna. Sobarica, dekla ali hlapec, kuharica, gospodinja, natakariča itd. vse od prve do zadnje osebe postrežbe naj bo snažno oblečeno in obuto, počesano in umito. Najprimernejša je enostavna svetla platnena obleka z belim predpasnikom in čepico. Okopano telo, čiste roke, ostriženi nohti, očiščeni zobje in izplaknjena usta je najmanj, kar se mora od vsakega od njih zahtevati.

Osojbe, zaposleno v kuhinji, mora brezpogojno imeti vse lase pokrite in ne sme biti videti nikakih kodrov izpod čepic. Vstop tujim osebam in gostom v kuhinjo naj bo zabranjen.

Ta dozda v kratkih obrisih popisana ureditev tujsko-prometnih krajev je pri nas malokje dosežena, čeprav je brez dvoma izpeljiva, kakor nam pričajo razmere v drugih tujsko-prometnih krajih. Niti eden naših večjih turističnih centrov nima kanalizacije, le nekaj jih ima vodovode, ki so pa tudi pomanjkljivi in bi bili nezadostni, če bi se uvedla izplakovalna kanalizacija. Regulacija ni izvršena, ceste niso urejene, javno zdravstvenih naprav ni, bolezni se posveča premalo pozornosti, hoteli, gostilne in prenočišča so neki provizorij, zasilno urejen in glede snage v njih bi se tudi dalo marsikaj povedati, zlasti o rojih muh po kuhinjah in obednicah.

Za asanacijo tujsko-prometnih krajev je predvsem potrebno sestaviti delovni program. Določitev tujsko-prometnih krajev je prvi posel. Nato bi sledila ugotovitev in popis pomanjkljivosti in nedostatkov v posameznih krajih, nakar bi se sestavil program asanacije. Delo bi se razdelilo v po-

samezne interesne sfere in bi se zagotovila zunanja pomoč. Določilo bi se etape za izvršitev vsega programa in bi se takoj pristopilo k izvrševanju prve etape, ki obsega najnujnejša dela.

Za načrtno splošno asanacijo je potrebna organizacija prostovoljnih delavcev razmrežena po celi deželi in do zadnje hiše. Taka organizacija naj prevzame v svoj delokrog po svojih društvih in članih izvrševanje asanacij. To ni nikakšna originalna zahteva ali predlog. Saj poznamo pri drugih narodih prosvetna društva in zadruge s takim programom. V naši državi, kot sem že omenil vrši tako delo v Hercegovini mostarska sotskolska župa in tudi Zveza zdravstvenih zadrug je prevzela asanacije pri članih v svoj program.

Kakšno važnost aktivnega udejstvovanja nudijo različna kulturna društva danes? Igra, petje, godba, telovadba, drugi nastopi in odborniško mesto nudi aktivno udejstvovanje, udeležba pri raznih prireditvah pasivno udejstvovanje. V nekaterih društvih je vpeljana tudi še socijalno delo. V nobenem društvu pa zaposlenost članstva z društvenim delom ni tolikšna, da bi ne moglo prevzeti tega novega dela, posebno še, ker malokje delujejo vsi odseki hkrati. Delo za asanacijo vasi bo zaposlilo zlasti fante in može.

Važno je poudariti, da pri tem delu ne bo zaposlen recimo samo odbor, marveč je mogoče zaposliti celokupno članstvo.

Vsekakor bo to novo delo v marsičem drugačno od dosedaj vpeljanega, ki služi zabavi in izobrazbi. Gotovo je vabljujejš nastopati na odru, kakor pa kopati jamo za gnojišče ali pa beliti hišo. Odločujoča bo zavest, da delam nekaj za svoj lastni prid in s tem za splošni blagor. Treba bo vzbujati tudi željo po tekmovanju s sosedom, ki bo podobna gonilna sila, kakor je že pri telovadbi, ki je marsikdaj le trdo delo brez trenutnega užitka. Sicer pa sodim, da današnji čas že itak sam sili preveč k uživanju in bodi naloga prosvetnih društev, navajati članstvo k resnemu in koristnemu delu, to je ravno k socijalnemu in zdravstvenemu delu.

Za podkrepitev si oglejmo še koristi, ki bi jih imelo tako društvo od novoprevzetega dela za asanacijo vasi.

- 1.) Z novim javnim udejstvovanjem pridobi na ugledu in pomenu.
- 2.) Z novim delom bo postalo soodločujoč faktor pri razvoju in napredku domačega kraja.
- 3.) Z novim delom bo morale postati deležna podpor iz javnih sredstev v iste namene.
- 4.) Z novim delom si bo privezalo članstvo nase in ga povezalo medseboj. Kazalo bo več življenja tudi sicer neaktivno društvo, ker bo gnano od članstva in od prilik.
- 5.) Člani bodo deležni posredne in neposredne pomoči, tako moralne kakor tudi materialne.

Menimo, da smo zadosti in vsestransko utemeljili potrebo. Prezgodaj pa je še danes razpravljati o načinu, kako naj bi se to delo po društvih organiziralo in vršilo.

Pregled po okrajih*

Gorenjsko:

Ljubljana - mesto.

Ljubljana ima svoj mestni vodovod, čigar omrežje se stalno širi in oskrbuje poleg mesta Ljubljane še 17 naselij, skupaj 75.000 prebivalcev. Voda je dobra in v vsakem oziru odgovarjajoča. V predmestjih je še precej vodnjakov z večinoma dobro pitno vodo. Vodnjaki se postopoma opuščajo, čim je napeljana vodovodna voda. Precej vodnjakov v širši periferiji nima dobre pitne vode in je njih uporaba oblastno prepovedana. Epidemij ali posameznih primerov obolenj radi pitne vode ni bilo. Vodovodno omrežje je v Ljubljani dolgo 151 km. Dnevna poraba vode na osebo je 200 litrov.

Dvorišča so v zadovoljivem stanju. Prebivalstvo se v splošnem drži zdravstveno policijskih navodil mestnega poglavarstva. V spornih primerih se postopa v smislu gradbenega pravilnika in odredb mestnega poglavarstva o varstvu higijene in čistoče v mestu Ljubljana.

Ljubljana - okolica.

Splošno stanje pitnih voda je ugodno, obstoji precejšnje število vodovodov in sicer v sledečih krajih: Šmarje-Razdrto, Polhovgradec, Pristava, Vrhnika, Stara Vrhnika, Vevče, Lesno brdo, Ig—Studenec—Iška vas—To-mišelj, Grosuplje—Stranska vas—Perovo—Brvace—Jerova vas, Vižmarje, Goričane, Bizovik, Medvode—Preska, Hrušovo, Ljubogojna, Visoko. Obstoji torej razen ljubljanskega 16 vodovodov, ki oskrbujejo 32 naselij z 9894 prebivalci. Med njimi je najmočnejši vižmarski vodovod z 378 sek/l, nato izžanski z 277 sek/l, vrhniški z 221 sek/l in grosupeljski z 123 sek/l, vsi ostali so manjši vodovodi.

Minula gospodarska kriza je skoro povsod zadrževala projektiranje vodovoda. Okraj je na splošno bogat na zdravih izviri, skoro vsaka vas bi mogla imeti pravičen vodovod. Tako n. pr. bi lahko dobile vse vasi občin: Polje in Dobrunje skupen gravitacijski vodovod iz gorskega izvira (danes se marsikje uživa voda iz potokov itd.), takisto so nujno potrebne vodovoda vasi: Zg. in Sp. Pirniče (uživajo često Savo), Vikrče in Tacen. Isto velja za vas Notranje Gorice.

V letu 1936 se je dosegla razširitev in popravilo vodovoda na Vrhniki. Projektirani so vodovodi: za vevško kotlino, za občino Šmartno pod Šmarno goro in za občino Brezovica. Vsi ti kraji so izloženi črevesnim infekcijam, ponekod pijejo vodo iz reke in potokov. Kjer ni tekoče vode se prirejajo kapnice, ki so pravilno prirejene le pri novih zgradbah. Pri vseh novih zgradbah, kjer ima ingerenco državna oblast (šole, koncesijonirana obrt itd.) se prireja bodisi vodovod ali higijensko pravilni vodnjak oz. pravilna kapnica. Zlasti se je dosegel velik uspeh pri gostilniških obratih, kjer se v slučaju, da je v kraju na razpolago električna, zahteva in doseže hišni vodovod ter se prirejajo po 1 izlivka v veži kot umivalnik, 1 v kuhinji in točilnici, razen tega stranišča na vodno izplakovanje.

* Po poročilih okrajnih sanit. referentov za leto 1936.

Uvaževalo se je tudi ležišče priklenjenega psa-čuvaja z namenom, da ne pridejo njega odpadki na travo, ki služi kot živež prascem.

Glede na higijensko uredbo gnojišč in stranišč so bili dosedaj doseženi uspehi le v slučajih, da je šlo za koncesijonirano obrt (gostilne, mesarije, pekarnе, usnjarne, industrija) in pri naprednejših kmetovalcih. Večina kmetijskih obratov, ponekod cele vasi in občine imajo še danes nezavarovana gnojišča in lesena stranišča brez greznic, često se raztaka gnojnica po dvorišču in ulicah. Ker je to stanje nehigijensko, zajedno pa tudi z gospodarskega stališča neracionalno, pokrenila se je v letu 1936 nova akcija v svrhu asanacije. Akcija obstoji v sledečem: Vsaka upravna občina imenuje za vsako vas posebnega zaupnika, ki ima v evidenci vsa nehigijenska stranišča in gnojišča. Zaupnik ima sledeča navodila: Vsa gnojišča se morajo izbetonirati in pokrivati s hrastovimi plohi ali zemljo, vsa stranišča morajo biti zidana in opremljena z betonirano greznico ter betonskim pokrovom. Gospodarjem je v imenu občine oddati pismena naročila, za ubožnejše je takoj vlagati prošnje za podporo (brezplačni cement v smislu banovinske uredbe z dne 1. februarja 1932, sreski kmetijski odbor, veterinarski sklad itd.).

Gradbena higijena stoji pod strogim zdravstvenim nadzorstvom okrajnega načelstva. Uspehi so očitni, ker so nove zgradbe v veliki večini higijenske. Na gradbeno higijeno se polaga največja važnost, ker se smatra zdravo stanovanje kot glavni predpogoj narodovemu zdravju in zlasti še kot glavni pripomoček v boju proti tuberkulozi. Kontrola se vrši na ta način, da so občine dolžne k vsaki gradbeni in stanovanjsko-odobritveni komisiji pritegniti pristojnega banovinskega zdravnika.

Glavne hibe se vrše na periferiji mesta Ljubljane, kjer upliva slab vzgled mesta, da se uporabljajo podzemni prostori za stanovanjske prostore (kletna stanovanja). Ker je smatrati kletna stanovanja kot najopasnejša za narodovo zdravje, na drugi strani pa žal — naša zakonita določila niso dovoljno stroga in ipak dopuščajo v mestih kletna stanovanja — kar bi bilo preprečiti — se doseže uspeh na ta način, da se za vsako stanovanje zahteva vse pritikline (posebno stranišče in posebno klet), na kateri način navadno ne ostaja nikak prostor v kleti za prireditev stanovanj.

Velika pomanjkljivost obstoji v okolnosti, da se kmetijski domovi še vedno ne zidajo pravilno. Res je sicer, da naš kmetič zbog krize, v kateri se nahaja, sploh ne zida novih domov. Ipak bi bili potrebni vzorni načrti tako za dom, kakor za gospodarska poslopja. Istočasno bi se priporočala naprava vzornih kmetijskih domov po raznih občinah, tako da bi naš poljeделец na lastne oči videl, kako naj izgleda higijenski kmetijski dom.

Prah na cestah. Radi razvoja motornega obrata na cestah se dvigajo po vseh naših vaseh — ponekod izredno močno — zlasti v letni dobi — celi oblaki prahu, tako da ni mogoče niti odpirati oken, niti stanovanja v čistoči obdržati. Obstoji nujna potreba ureditve cestišč in asfaltiranja. Glasi se čudno, da se domače asfaltno bogastvo ne izrablja, narod pa se duši v prahu.

Dokler se ceste ne uredi pravilno, se je posamičnim občinam v letu 1936 predpisovalo in večinoma izvrševalo škropljenje cest, katere mera pa je običajno — ob močnem soncu — pomanjkljiva. Priporočalo bi se — dokler ne uredimo vseh cest pravilno — posipati ceste v obljudenih seliščih z živinsko soljo (vzgleđ Finska), seveda v slučaju, ako bi jo mogel oddajati monopol pa zelo nizki ceni.

Kamnik.

V okraju imajo vodovod sledeča naselja: Kamnik, Sp. Paloviče, Vrhpolje, Brezovica, Rova, Žiče, Zagovica in Dolenji Beč, Viševk, Cirkuše, Motnik, Zg. Tuhinj, Lukovica, Moravče, Pogled, Soteska, Drtija, Repnje Jastrobļe, Srednja vas. Vodovodov je 18, ki oskrbujejo 21 naselij z 4173 prebivalci. Je 6 občinskih vodovodov, vsaka vas ali naselje ima najmanj en javni vodnjak ali naravni studenec; tudi posamezni posestniki imajo lastne vodnjake ali pa kapnice. Vodnjaki so na črpalko ali na vreteno. Skoro vsi so proti onesnaženju zavarovani. Voda je zdrava in zato epidemij tifusa in griže že več let ni bilo. Dvorišča so kolikor toliko snažna.

Razen nekaterih v ravnini ležečih krajev bi bila potrebna asanacija skoraj vsake vasi zlasti v hribovitem delu. Pred leti se je asanacija izvrševala s podporo Higijenskega zavoda v Ljubljani v materijalu in sodelovanju vaščanov. Od tedaj pa, ko za nabavo materijala ni imel Higijenski zavod več kredita, se ni izvršila nobena večja ali javna asanacija. Ljudstvo samo je obubožano in nima finančnih sredstev, da bi moglo izvršiti kako večjo asanacijo kljub potrebnemu razumevanju za to. Zdravniki ob vsaki priliki opozarjajo ljudi na potrebno asanacijo ter se manjši nedostatki tudi brez odloga izvršijo.

Škofja Loka.

Vodovod ima Škofja Loka in deloma Stara Loka. Druge vasi imajo vodnjake. Nekateri posestniki imajo svoje lastne vodovode. V splošnem je voda dobra. Zato tudi že več let ni bilo tifusa in griže.

Dvorišča so v splošnem čista in se grade nove gnojne jame.

Zelo potreben bi bil vodovod Stara Loka—Sv. Duh—Žabnica. Tudi z asanacijo posameznih še zanemarjenih dvorišč bi se ne smelo več odlagati z ozirom na razvijajoči se tujski promet.

Kranj.

Ves okraj trpi posebno v poletnem času na notoričnem pomanjkanju dobre pitne vode. V Cerkljah so ljudje navezani na potok, ki teče skozi vas in je tako nehygieničen, da je pred dvema leti izbruhnila epidemija trebušnega tifusa. V tej občini sta sedaj dva mala vodovoda, ki sta narejena izkjučno le za dve vasi (Velesovo in Praprotna polica). V svrħo zgraditve novega vodovoda, ki bi preskrboval Cerklje z okoliškimi vasmī, se je vršil komisijski ogled in so izgotovljeni načrti pri banski upravi. Kranjski vodovod je poleti vedno brez zadostne vode. V letu 1935 sta se

oba konca tega vodovoda v Voklem in Prebačevem zvezala tako, da teče voda, katere je v Voklem preveč preko Prebačevega nazaj proti Kranju in se je tako z dveh končnih cevi naredil krožni vodovod. Na ta način si je kranjski vodovod rešil tri sekundne litre vode, ki je v Voklem šla v nič. Higijenski zavod v Ljubljani je izgotovil veliki načrt za nov vodovod nad Predvdvorom, ki ima 70 do 130 sek. litrov kapacitete. Ta naj bi se speljal iz Predvdvora preko Brda, Kokrice in tu preko Save v Stražišče in Staro Loko. Higijenski zavod je dotični studenec zajel v celoti in del vode uporabil za lokalni vodovod vasi Predvdvora in njegove okolice. Ostala zajeta voda ostane za projektirani vodovod. Kranjski vodovod izpeljuje iz tega vodovoda 12 sek. litrov vode v rezervoar v Tupalčah, da s tem pojači svoj vodovod in tako vsaj za silo odpomore pomanjkanju vode svojega vodovoda. To delo se sedaj izvršuje, vendar so vse te naprave malenkostnega rezultata in le za tako dolgo, dokler se ne pristopi k zgradbi gori projektiranega vodovoda.

Ta vodovod (kranjski) oskrbuje poleg mesta Kranja še 19 naselij s skupaj ca 7000 prebivalci. V kranjskem okraju je še 34 drugih manjših vodovodov. Večji vodovodi so v Predvdvoru, v mestu Trzič in Škofji Loki, manjši so pa v sledečih krajih: Zapoge, Pivka—Cegelnica, Vel. in Malo Naklo—Polica, Lom, Prečnična polica, Smlednik, Hraše, Stara Loka—Vešter—Verlog—Binkelj—Okroglo, Retnje—Križe, Pristava, Sp. in Zg. Duplje, Mače, Suha, Zg. Beznica, Čeplje, Kovor, Bistrica, Popovo, Sora, Draga, Murava, Gornja Žetina, Rodarh, Ceteva ravan, Poljana, Pasja grapa, Zrinčeva dolina, Leskovica, Kopačnica, Treboje, Brezje.

Skupaj je preskrbljenih z vodovodi v kranjskem okraju 66 naselij. Dvorišča so v mestih čista, po deželi seveda manj čista.

Radovljica.

Vodovodi v kolikor so zgrajeni so v splošnem dobri z dobro pitno vodo. Od vodovodne naprave v občini Bled so poskrbljene vse vasi te občine z dobro pitno vodo in sicer Bled, Zagorica, Račica, Želeče, Mlino, Podkorn, Grebče, Krnica, Mevkuš, Zg. in Sp. Gorje. V občini Breznici sta dva vodovoda in sicer Selo—Zabreznica in Smokuč; vasi Doslovče, Rodine, Vrba in Breg dobivajo vodo iz vodnjakov in cistern, ki so v splošnem nehigijenski. Občina Bohinjska Bistrica je preskrbljena z vodo vodovoda samo v vasi Bohinjska Bistrica. Vodovod je radi slabega zajetja in ilovnatega terena nehigijenski; voda se v poletnem času posuši, je nečista, ter se pojavljajo črevesna obolenja; v letu 1935 je bilo celo več primerov obolenj na tifusu. Vasi te občine Ravne, Nemški rovt, Nomenj, Lepence, Brod, Savica, Polje, Kamnje, Ribčev laz imajo vodnjake deloma kapnice, deloma dobivajo vodo iz izvirkov. Vas Žlan ima samo studenec. V vasi Bitnje se je l. 1936 zgradil vodovod. Nujno bi bilo potrebno zgraditi vodovode za vse vasi, ki leže ob cesti Bohinjska Bistrica—Bohinjsko jezero, ker so te vasi izrazito letoviške in tujsko prometne. V občini Dovje-Mojstrana je zgrajen vodovod samo v vasi Dovje, vas Mojstrana in Belca sta vezani na dobavo vode iz

vodnjakov in potokov, zlasti Mojstrana, ki dobiva vodo iz potoka Bistrice, kar je iz zdravstvenega stališča absolutno oporečno. Ti kraji so tujsko prometni in izhodna točka za turiste na triglavsko pogorje. Občina Gorje ima napeljan vodovod iz zajetja v Sp. Radovini, ki hkrati preskrbuje tudi vasi občine Bled. Brez vodovoda so vasi: Zatrnik, Pokljuka in Pernike. Skozi te vasi teče cesta Bled-Mrzli studenec, ki je iz tujsko prometnega in strateškega ozira zelo važna. V občini se nahajata še vodovoda v Zasipu in na Blejski Dobravi. Zasip ima lasten vodovod, Blejska Dobrava ima 4 zasebne vodovode, vodovod za železnico in eno vodno črpalko za potrebo Kranjske industrijske družbe.

V vseh onih vaseh, kjer ni vodovoda, dobivajo prebivalci vodo iz studencev, potokov, zasebnih vodnjakov in cistern. Vodnjaki in cisterne so iz higijenskega stališča absolutno oporečni.

Občina Jesenice je na vsem teritoriju najboljše preskrbljena z vodo iz lastnega vodovoda in vodovoda državnih železnic in vodovoda Kranjske industrijske družbe na Jesenicah. Vode v teh vodovodih nikdar ne zmanjka. Občina Kropa je najslabše preskrbljena z vodo v celem okraju. Vodovoda sta samo 2 zasebna za 4 hiše; ostali prebivalci dobivajo vodo iz potoka „Kroparca“. V to vodo se izteka iz številnih gnojišč in stranišč gnojnice in pa iz tovarn razne kemikalije in kisline. Voda je često neužitna. V deževju je ta voda kalna. Tudi mečejo v ta potok razne odpadke in poginule živali.

Občina Kamna gorica je istotako kot Kropa slabo preskrbljena s pitno vodo. Higijenski nedostatki so isti kot v Kropi. Sicer sta v vasi 2 javna vodnjaka, ki pa ne zadoščata za potrebo.

Vasi Lancovo, Lipnica, Brdo in Vošče nimajo vodovoda, pač pa dobivajo vodo iz zasebnih vodnjakov in cistern. Te naprave so v vsakem pogledu iz higijenskega stališča oporečne.

Občina Koroška Bela ima zgrajen vodovod za vas Koroška Bela, ter del Javornika. Vas Potoki ima lasten vodovod; isto velja tudi za Javorniški rovt, v kolikor hiše niso preveč raztresene po hribovitem terenu; dobivajo vodo iz studencev, cistern in vodnjakov.

Občina Kranjska gora je imela do leta 1936 nehigijenski vodnjak, ki ga je v tem letu asanirala, poleg tega pa zgradila za spodnji del vasi še nov vodovod. Vas Gozd je preskrbljena z vodo iz vodovoda le na desni strani reke Save in še ta nima zadostne količine vode, ki se v času suše skoro posuši. V teku je akcija, da se ta vodovod priključi na novo-zgrajeni vodovod v Kranjski gori, kateri ima zadostno količino vode.

Vas Podkoren ima lasten vodovod; vodo pa ljudje dobivajo na vaškem koritu. Vas Srednji vrh je brez vodovoda, kateri bi se pa radi prevelike medsebojne oddaljenosti hiš in hribovitega terena ne moglo zgraditi vodovoda.

Občina Mošnje ima razen vasi Leše, Praprotno in Paloviče, ki dobivajo vodo deloma iz studencev in nehigijenskih vodnjakov, v vseh vaseh napeljan vodovod. Vode v letnem času primanjkuje. Potrebno bi bilo, da se napravi nova zajetja. Občina Ovšiče ima zgrajen vodovod samo za

vas Otoče, ki pa se ne more podaljšati, kljub zadostni količini vode radi neprikladnega terena; ostale vasi: Mišače, Zgornja, Srednja in Spodnja Dobrava, Zaloše, Podnart, Ovšišče, Polšica, Češnjica, Rovte, Brezovica, Lipnica in Prezrenje, dobivajo vodo iz studencev, vodnjakov in kapnic, ki so vse v zelo slabem stanju in ne odgovarjajo niti najprimitivnejšim higijenskim predpisom.

Občine Lesce, Radovljica in Begunje imajo skupni vodovod, ki preskrbuje z vodo tudi vasi občine Mošnje, skupaj 22 naselij.

Občina Ribno nima niti javnega niti zasebnega vodovoda. Vodo dobivajo ti prebivalci iz izvirkov, deloma iz vodnjakov in cistern. Potrebna bi bila za te vasi zgraditev vodovoda.

V občini Srednja vas imata vasi Srednja vas in Češnjica lastna vodovoda. Voda se dobiva na javnih koritih; vasi Stara Fužina, Koprivnik, Gorjuše, Studor, Jereka in Podjelje črpajo vodo iz zasebnih nehigijensko urejenih vodnjakov in cistern, deloma dobivajo vodo iz raznih potokov, tudi studencev.

Dvorišča po kmečkih naseljih so po ogromni večini nesnažna. Na njih se nahaja gnoj, razni odpadki in slično. Nadzorstvo nad dvorišči vrše zdravniki v javni službi in zdrav. pomočnik ob priliki svojih službenih obhodov.

Nujno bi bilo potrebno izvršiti asanacije in sicer:

1.) da se zgradi za vasi Moste, Žirovnica, Doslovče, Rodine, Breg, Vrbo občine Breznica skupni javni vodovod,

2.) da se vodovod v Bohinjski Bistrici popravi in poveča,

3.) v vasi Ravne, Nemški Rovt, Nomenj, Brod, Lepence, Savica, Polje, Kamnje, Ribičev Laz je potrebno zgraditi vodovode. Vode je v bližini vasi v zadostni količini na razpolago iz številnih studencev,

4.) za vse vasi ležeče ob cesti Bohinjska Bistrica—jezero bi bilo nujno potrebno zgraditi vodovod že iz tujsko prometnih in strateških ozirov,

5.) da se zgradi vodovod za celo vas Blejska Dobrava občina Gorje, kajti sedanja mala vodovoda ne zadostujeta za sedanje potrebe,

6.) za vasi Laze, Zatrtnik, Pokljuka in Pernike naj bi se zgradili javni vodnjaki,

7.) da se zgradi skupni vodovod za vasi Kropa, Kamna gorica, Lipnico, Lancovo, Brda, Vošče, Mišače, Zgornja, Srednja in Spodnja Dobrava, Zaloše, Podnart, Ovšišče, Prezrenje in Lipnico. Zajetje bi bilo mogoče napraviti iz močnega in stalnega studenca v Rečici nad Kamno gorico v takozvanem Črnem grabnu,

8.) da se poveča vodovod v Gozdu občina Kranjska gora. Sedanji vodovod ne odgovarja potrebam in tudi voda ni dobra. V času suše je absolutno premalo vode, ter morajo vaščani vodo voziti iz reke Save, kar je zlasti v letni dobi iz higijenskega stališča v vsakem oziru oporečno. Sedaj obstoječi vodovod naj se podaljša in priključi na novo zgrajeni vodovod v Kranjski gori,

9.) da se zgradijo v občini Mošnje, kjer ni vodovoda, higijenski vodnjaki,

10.) da se vodovod v Ratečah popravi in poveča,

11.) da se vse vodovodne naprave v vaseh občine Srednja vas, kjer ni vodovoda, popravijo in zgradijo novi vodovodi, kjer pa teh ni mogoče, naj se skopljejo higijensko urejeni javni vodnjaki,

12.) nujno bi bilo potrebno, da se zajetje vodovoda v Begunjah, iz katerega se preskrbujejo z vodo vse vasi občine Lesce, Radovljica, Begunje in večina vasi občine Mošnje poveča, ker v letnem času občutno primanjkuje vode v teh vaseh,

13.) potrebno bi bilo nuditi kmetovalcem materialno in finančno pomoč za zgradbo higijenskih stranišč, gnojišč in greznic.

Pri gradnji vodovodnih naprav bi prizadeto ljudstvo radevolje pomagalo s kulukom, finančne pomoči pa od njih ni pričakovati, ker so vsi ti kraji ubožni, večinoma v goratih predelih. Za izvedbo tega načrta, ki se tiče zgradbe vodovoda zlasti v občini Kropa, Kamna gorica, Ovšišče bi bilo potrebno več milijonov dinarjev. Zdravniki sicer pomagajo ljudstvu z nasveti, toda s tem ni pomagano ničesar, ker ljudstvo nima denarja za razne asanacije,

14.) ker je okraj obmejni, industrijski in tujsko prometni, bi bilo potrebno zgraditi oziroma napraviti ceste, ki so v jako slabem stanju, ki se jih inozemci z motornimi vozili izogibajo.

Notranjsko:

Logatec.

Stanje pitnih vod ni povsem zadovoljivo. Z vodo iz vodovoda je preskrbljeno 34 vasi in sicer iz logaškega vodovoda Sp. in Zg. Logatec, Kalce, Novi svet, Gorenja vas, Brod, Blekova vas, Martinov hrib in Čevica, iz cerkniškega vodovoda Cerknica, Rakek, Dolenja vas, Unec, Slivnica, Ivanje selo, Dol. Jezero, Topol, Zalše, Podskrajnik, Brezje. Potem so še vodovodi v krajih: Nova vas, Begunje—Selšek—Bežuljak, Planina, Hote-dršica, Rovte, Vrh pri Ložu, Podslivnica, Rožanče, Gornje Jezero in Grahovo. Skupaj je torej 12 vodovodov za 10.995 prebivalcev. Z vodo iz vodnjakov 39 vasi; z vodo iz cistern 6 vasi; z vodo iz izvirkov in studencev ter potokov pa vse ostale vasi. Vodovodi so neoporečni. Vodnjaki so po večini iz higijenskega stališča neobhodno potrebni popravila. Nujno je potrebna preskrba z vodo iz vodovodov odnosno vodnjakov zgrajenih po predpisih higijene, za vsa ostala naselja. Znano je, da se v potokih, studencih in izvirkih napaja živina, pere perilo, razna živila itd. in je le zgolj naključje, da v poletnih mesecih ne izbruhne kaka epidemija tifusa ali disenterije.

Dvorišča so po večini čedna in snažna, vendar pa je še mnogo nehi-gijensko urejenih gnojišč in greznic, katere pa se asanira postopoma, ko-likor dopuščajo sredstva posameznikov in podpore kr. banske uprave.

Najnujnejša asanacijska dela bi bila v splošni higijenski ureditvi

gnojišč in greznic v malih in kanalizacija v večjih naseljih; ureditev vprašanja s preskrbo z zdravno in pitno vodo v naseljih, kjer se prebivalstvo preskrbuje s pitno vodo iz potokov ter neurejenih studencev in izvirkov. Nadaljnje delo za asanacijo bi bilo tudi v melioraciji polja, kjer nastopa ob vsakem večjem deževju povodenj, ki poplavi ogromne komplekse. Ljudstvo je v higijenskem oziru dovoljno izobraženo in napredno, da se samo zaveda tega ali onega izboljšanja, vendar pa je pomanjkanje denarja glavna in edina ovira, da ni še danes izvršeno vse, kar zahteva sodobna higijena na vasi. Od strani ljudstva ni nikakega odpora, le sredstev nedostaja.

Kočevje.

S pitno vodo je zelo slabo poskrbljeno. Higijenski zavod je pripravil projekt vodovoda, ki bi oskrboval z vodo robarsko dolino, Vel. Lašče z vsemi okoliškimi vasm, naselja v dobropoljski dolini s podaljškom v Struge, kjer prebivalstvo največ trpi na pomanjkanju vode. Drugi vodovod z zajetjem izvirov v Podklancu se pripravlja za sodraško in ribniško dolino. Sedanji vodovodi v Kočevju, Ribnici in Sodražici so zelo majhni in v slabem stanju, brez zadostne filtracije. Vodovode imajo še sledeči kraji: Gor. Mozelj, Gorenica, Koprivnik, Vel. Lašče, Vel. Poljane, Morava. Nadaljni vodovod preskrbuje vasi Jurjevica, Brezje in Dolenje Laze in drugi vodovod naselja Slatnik, Lopovšica, Vinica, Zapotok in Sušje. Občina Dolenja vas se poslužuje vode iz potoka. V ta potok odteka gnojnica iz hlevov; cestna voda služi za napajanje živine in celo ljudstvo je primorano, da uporablja to nesnažno vodo za pitje. Po vaseh se ljudje pretežno poslužujejo kapnic, ki so pa nehygienične vsled nečistote, zanemarjenosti in ker niso pokrite.

Neobhodno je potrebno zgraditi obsežnejše omrežje vodovoda v velikolaški in dobrepoljski dolini. Prav tako v sodraški, ribniški dolini s podaljškom proti Dolenji vasi in Grčaricam. Ti kraji zelo trpe na pomanjkanju pitne vode, zlasti v slučaju suše. Ljudje teh krajev bi veliko prispevali h gradnji vodovodov in to v delu samem na terenu. Kljub temu pa bi bilo misliti v slučaju izvedbe teh vodovodov na parmilijonski denarni izdatek iz državne ali banovinske blagajne.

Dolenjsko in Bela krajina:

Litija.

Vse občine so preskrbljene s pitno vodo iz zaprtih vodnjakov. V 7 naseljih imamo vodovod in sicer v šmartnem, Zagorju, Kotredežu, Sv. Križu, Zabavi, Višnji gori, skupaj za 2772 prebivalcev. Samo ena vas v občini Litija je brez vodnjakov, ker ima v bližini potok in uporablja to vodo. V tej vasi se bo postavil higijenski vodnjak.

Stanje dvorišč je pomanjkljivo. V enem primeru se je napravila asanacija.

V prvi vrsti bi bilo potrebno asanirati stanovanjske prostore, gospodarska poslopja, hleve in dvorišča; nato kanale in vodnjake. Denarnih sredstev bi se v vaseh ne moglo dobiti. Možno bi bilo le to, da bi prizadeti

sami dajali vso delovno moč in nekaj materiala. Pomoč v denarju bi bila zelo velika, ker se v tem oziru za asanacijo še ni prav nič naredilo. Po strokovnem nasvetu so le maloštevilni bogatejši posestniki asanirali svoje zgradbe, v 2 slučajih pa je občina sama (Zagorje, Višnja gora) prisilila lastnike k asanaciji radi tujsko-prometnih ozirov. Samo združnim potom, brez denarne pomoči od strani samoupravnih ali državnih oblasti se ne more nič narediti. Nasvetovana je bila asanacija naselij občinam.

Novo mesto.

V okraju je 512 naselij. Več kot polovica teh naselij leži na kraških tleh, ki so sestavljena iz kredastega apnenca, kateri ne drži vode. Zato je večina teh naselij navezana na vodo, ki se zbira v cisternah, ali pa na kraške izvirke, ki se ob vsakem dežju skalijo, ali pa so navezani na tekočo reko Krko, katero uporabljajo vse vasi ob njej, kot pitno vodo. Najslabše je v takozvani „Suhi Krajini“, kjer ni niti enega izvirka ali tekoče vode. Vasi levo od Krke so na boljšem, vendar tudi ne dosti. Projektiran je velik vodovod za celo Suho Krajino (22 naselij), ki se bode v slučaju dovoljnih kreditov začel graditi. Novo mesto ima vodovod, ki nima čistilnika in je voda ob deževju kalna. Ta vodovod oskrbuje poleg Novega mesta še sledeče vasi: Črmošnjice, Šmihel-Stopiče, Težka voda, Jedinščina, Gotna vas, Žabja vas, Kandija in Bršljin s skupno 3912 prebivalci in ima kapaciteto 30 sek./l.

V okraju je še šest drugih vodovodov in sicer za sledeča naselja: Žužemberk, Toplice, Črmošnjice, Hmelčec—Veliki Kal—Mali Kal—Orhljevec, Gaberje in Gor. Suhadol za skupaj 2181 prebivalcev.

V novomeškem okraju ima torej vodovodno vodo od 512 naselij le 19 s skupnim številom prebivalstva 6094.

V vaseh je $\frac{2}{3}$ dvorišč zanemarjenih in umazanih, v mestu so snažna.

Asanacij bi bilo potreba nebroj. Zato se ne more vsaka posebej naštevati. Najpotrebnejši je vodovod za Suho Krajino, za Žužemberk in Toplice. Treba bi bilo mnogo cistern, asanacij, vodnjakov, zajetij studencev, asanacij dvorišč, gnojišč, vaških potov. Nujno delo je napraviti čistilnik pri vodovodu v Novem mestu.

Krško.

Pitno vodo pridobiva prebivalstvo večinoma iz studencev in vodnjakov, deloma iz kapnic in vodovodov. Večinoma vsaka vas ima vsaj en javen vodnjak, pri katerem se nahaja tudi napajališče za živino. Običajno je v vsaki vasi tudi več zasebnih vodnjakov. V hribovskih krajih je nekaj vasi, ki nimajo pitne vode in dobivajo isto iz zelo oddaljenih studencev. V nekaterih vaseh so posamezniki zgradili primitivne cisterne, iz katerih dobivajo za silo nekaj vode. Nekateri vasi pa so s pomočjo Higijenskega zavoda in kraljevske banske uprave zgradile velike kapnice, ki zadostujejo potrebi vasi. V okraju je pet javnih vodovodov, ki jih je zgradil Higi-

jenski zavod, in sicer v Javorovici, Mrzlavi vasi, Vel. in Mali Dolini, Št. Janžu in Cerkljah. Najmočnejši je zadnji in oskrbuje še Župečo vas, Gor. in Dol. Pirošico in Brvi. Skupno je preskrbljenih z vodovodom le 12 naselij z 2201 prebivalcem. Dva javna vodovoda (na Raki in v Tržišču), ki sta bila zgrajena še pred vojno, sta pomanjkljiva. Poleg teh je še 7 zasebnih manjših vodovodov. Vodopreskrbne naprave po vaseh večinoma ne odgovarjajo higijenskim predpisom. Večina studencev ni pravilno začetih in zavarovanih. Vodnjaki so večinoma zidani s kamenjem, med katerim so široke razpoke in skozi nje zateka odpadna voda in nesnaga nazaj v vodnjak. Okolica studencev in vodnjakov je večkrat nesnažna in blatna. Vaščani in občine se opozarjajo na nedostatke ter se zahteva pravilna ureditev vodopreskrbnih naprav. Vendar pa radi težkih gospodarskih razmer vaščani navadno ne zmorejo stroškov za temeljita popravila in ureditev. Vsled tega prosijo podpore Higijenski zavod ali kraljevsko bansko upravo. S tem se pa ureditev zavlačuje leta in leta.

Dvorišča so po vaseh povéčini nesnažna in sicer glavno vsled tega, ker so gnojšča neurejena. Za gnoj je običajno pred hlevom izkopana plitva jama; tu se odlaga gnoj in sem se iz hleva izteka gnojnica. Ker je jama kmalu polna, se gnojnica izliva po dvorišču in teče na cesto. Na gnoju se pa pase perutnina, ki ga razmetava daleč na okrog po dvorišču. Ker v mnogih vaseh ni stranišč, so dvorišča pogosto onesnažena po človeških odpadkih. Večinoma vedno se na dvorišče tudi izliva odpadna voda in mečejo smeti in razni odpadki. Radi navedenih razmer so bili krivci pogosto posvarjeni potom občine, kateri se je naročilo, da naj skrbi za to, da se bodo gnojšča pravilno uredila. Odrejene so bile tudi kazni in sicer radi iztekanja gnojnice na cesto. V svrhu pravilne ureditve gnojšč in čistote dvorišč bi bilo potrebno intenzivnejše delo okrajnih kmetijskih referentov in veterinarjev, ki naj bi prebivalstvo podučevali v tem, da je velika izguba za gospodarstvo, če se gnojnica neizrabljena odteka na cesto in v potoke ter da v slabih in neurejenih hlevih tudi živina ne uspeva.

V prvi vrsti bi se morale asanirati vodopreskrbne naprave, odnosno zgraditi take v krajih, kjer primanjkuje pitne vode in pa v krajih, kjer se pojavljata tifus in griža. Pomanjkanje pitne vode vlada predvsem v Gorjancih in na kumskem pogorju. Prebivalstvo teh vasi dobiva vodo iz studencev, ki so pa zelo oddaljeni, največkrat pa iz kapnic, ki pa v nobenem oziru ne odgovarjajo higijenskim predpisom. V teh vaseh bi bila potrebna zgraditev kapnic ali pa manjših vodovodov.

Zelo nujna bi bila dograditev vodovoda Izvir—Cerklje—Drnovo—Krško, da bi dobilo tako Krško polje, kakor tudi Krško dobro pitno vodo, katere sedaj nima. Ravno tako bi bila zelo nujna zgraditev vodovoda za Kostanjevico in Mokronog, kjer prebivalstvo uporablja deloma tudi toplo vodo iz potokov. V Kostanjevici prav pogosto preplavi narasla Krka vse vodnjake, v Mokronogu je pa gladina vode v vodnjakih komaj 1 m oddaljena od površine zemlje.

Zgraditev higijenskih vodnjakov ali kapnic, odnosno manjšega vodovoda bi bila tudi nujno potrebna za vasi pod Rako, kjer se prav pogosto

pojavi tífus. Kraji so precej močvirni, tako da voda v vodnjakih ni nikdar neoporečna, razen tega pa prebivalstvo predvsem uporablja vodo iz potoka.

V svrhu asanacije vasi bi bila potrebna intenzivnejša akcija za pravilno zgraditev in ureditev gnojišč ter s tem v zvezi stranišč. Taka akcija sicer že obstoja, ker kraljevska banska uprava vsa zadnja leta že daje podpore in sicer v cementu. Vendar bi pa bila ta akcija najbrže uspešnejša, ako bi se asanirala gnojišča po posameznih vaseh. V to svrho naj bi se določile vasi, kjer bi se v celi vasi asanirala gnojišča. Vasi za asanacijo naj bi se odločale na predlog sanitetnega referenta ter veterinarja.

Večinoma po vseh vaseh se nahajajo neurejene mlake, katere prebivalstvo uporablja v slučaju požara. Ker se v teh mlakah zbira nesnaga, zlasti gnojnica in so leglo komarjev, bi bilo treba izvršiti pravilno ureditev vaških mlak.

Sredstva za asanacijo vodopreskrbnih naprav bi se le deloma mogla dobiti pri prizadetih prebivalcih in sicer samo glede težakih del, voženj in deloma materiala (peska, kamenja, lesa). Denarnih sredstev bi prebivalci ne zmogli ali pa le v majhni meri. Isto velja tudi za asanacijo gnojišč in vaških mlak. Za vse te asanacije bi bilo potrebno zainteresirati prebivalstvo, mu razložiti kakšna dela da so potrebna in kakšni so stroški. Ako bi bilo prebivalstvo dobro poučeno, bi se dalo tudi določiti kakšne in katere prispevke da zamore. Na drugi strani bi pa tudi občine lahko vstavile primerne zneske za asanacijska dela v svoj proračun. Istotako bi tudi kraljevska banska uprava s svoje strani podprla asanacijska dela, kakor je dosedaj zlasti pri ureditvi gnojišč to izvajala. Pri ureditvi vaških mlak bi se lahko pritegnile zavarovalne družbe, ki imajo interes na tem, da požari napravijo čim manjšo škodo.

Sanitetni referent je glede vseh navedenih potrebnih asanacij že ponovno opozarjal tako prebivalstvo, kakor tudi občine na nujnost izvedbe in ponovno dal potrebna navodila. V to svrho je tudi v vse prizadete kraje pošiljal desinfektorja, da je pregledal razmere, in po navodilih poučeval prebivalstvo. Na vse je opozarjal tudi ban. zdravnike, da bi s svoje strani šli prebivalstvu s poukom in nasveti na roko. Vendar se pa doslej ni dalo doseči večjih uspehov, ker so za asanacije zlasti vodopreskrbnih naprav potrebni izdatni denarni zneski. Za zgradbo vodovoda in kapnic se je zainteresiral Higijenski zavod, ki je za izvedbo asanacijskih del deloma že izdelal načrte, deloma o potrebi teh asanacij vodi evidenco, deloma pa je že več takih del izvršil. Za manjša dela (asanacije vodnjakov, studencev, kapnic, gnojišč, vaških mlak itd.) pa je sanitetni referent v vsakem slučaju, kjer se je ugotovila potreba, skušal potom občine z navodili doseči pravilno ureditev in asanacijo istih. Popolna ali vsaj delna ureditev in odstranitev higijenskih nedostatkov se je skoro v večini slučajev izvršila, razen ureditve vaških mlak. Prebivalstvo okraja je za opozoritev in nasvete za izvršitev potrebnih asanacij v splošnem dovzetno in

bi mnogokrat vsa ta dela tudi rado izvršilo, vendar pa tega radi težkih gospodarskih prilik zaenkrat ne zmore. Upati pa je, da se bodo z izboljšanjem gospodarskih razmer našla tudi denarna sredstva, ki so potrebna za izboljšanje higijenskih nedostatkov.

Brežice.

Prebivalstvu nudijo pitno vodo deloma studenci javni in privatni, deloma pa cisterne, zlasti v hribovskih krajih. Vodovod je v mestu Brežicah in Sevnici skupaj za 2175 prebivalcev. Nekateri vodnjaki so v prav slabem higijenskem stanju in potrebni temeljite asanacije, ki je pa revno prebivalstvo samo s svojimi sredstvi ne zmore. V splošnem je prebivalstvo s pitno vodo za silo oskrbljeno razen hribovitih krajev ob času velike suše.

Dvorišča so zlasti v večjih naseljih v dobrem stanju in čista. Na kmetih motijo predvsem nehygijska gnojišča in stranišča in se jih skuša preurediti z banovinsko finančno podporo, ki pa je žal premajhna.

Za asanacijo prihajajo prvenstveno v poštev močvirje pred javno bolnico v Brežicah, regulacija Save in Sotle (močvirja, malarija), razni že obstoječi javni vodnjaki, predvsem v Volčjem, obč. Sromlje, napeljava vodovoda v Rajhenburgu, Čatežu, Zabukovju in Pečicah, predvsem radi nezadostne in deloma slabe pitne vode ter asanacijo gnojišč.

Za regulacijo Save so potrebni veliki krediti, medtem ko bi se za druga dela izhajalo z manjšimi sredstvi posebno, ker bi prebivalci prispevali deloma z brezplačno dobavo gradbenega materiala in prostovoljnim delom, v nobenem slučaju pa tukajšnje revne občine ne zmorejo za to potrebnih denarnih sredstev. Manjše asanacije, predvsem studencev, vodnjakov, gnojišč se pa itak stalno vršijo v lastnem delokrogu pod vodstvom in nadzorstvom sanitetnega referenta.

Črnomelj.

Iz črnomeljskega vodovoda se oskrbuje prebivalstvo iz naselij Črnomelj, Lokve, Mihelja vas, Petrova vas, Ručetna vas, Semič, Brčice in Blatnik ima vodovod. V mestu Metlika se nahaja vodovod samo za mesto Metlika. Majhen vodovod ima še naselje Planina. V okraju so torej le trije vodovodi za 23 naselij s skupnim številom prebivalstva 4579. Ostali kraji dobivajo vodo iz navadnih vodnjakov in cistern, le v območju reke Kolpe zajemajo vodo v reki sami. V vaseh Dobliče, Stara lipa Nova lipa, Jerneja vas, Dol, Dolenji in Gor. Suhor, Gradac, Vranoviči, Cerkvišče, Pilatovci, Cvetiši, Dragoševci, Goleši, Dulčiči, Kamenci, Keseri, Kunčani, Liješče, Malinci, Milčinovci, Radatoviči, Rajakovci, Sekuliči, Šilki imajo asanirane vodnjake. Druge vasi uporabljajo vodo iz studencev, ki pa v letnem času z malimi izjemami vsi presahnejo in je treba nositi vodo včasih po več km daleč iz tekočih vod. Gradita se dva vodovoda, eden za okoliš Metlike in eden za občino Stari trg.

Prvenstveno bi bilo treba asanirati potok Dobličanko, ker je njen tok leglo komarjev, ki prenašajo malarijo. Delna asanacija se redno vrši z očiščenjem struge in obrežja. Potrebno je asanirati predel v okolici vasi Kanižarice, odkoder se redno širi anofeles po celem toku. Pomanjkanje zdrave pitne vode je posebno v vaseh Vinica, Preloka, Bistrica, Maverlen, Jugorje, Lokvica, Suhor.

Pri asanacijskih delih bi pomagali prebivalci sami, vendar z denarjem ne morejo pomagati, ker so vasi siromašne.

Zdravniki stalno opozarjajo ljudi na potrebo čiščenja obstoječih vodnjakov, cistern ter studencev, ter se ljudje, ki večinoma uporabljajo nezdravo vodo radi odzovejo nalogu, da čistijo svoje vodnjake. Okrajno načelstvo je predlagalo kraljevski banski upravi, da se izvrši potrebna asanacija Dobličanke in je predložilo predlog za napravo vodovoda v okolišu vasi Vinica.

Spodnje Štajersko:

Laško.

Večina prebivalstva ima dobro zdravo pitno vodo iz vodovodov, ki se nahajajo v naslednjih krajih: Laško, Brstnik, Ogeče, Sv. Jedert, Trnov hrib, Trbovlje, Hrastnik in Jurkloster. Ostali del prebivalstva si preskrbuje pitno vodo iz vodnjakov in studencev, ki niso higijensko zajeti.

Dvorišča so v splošnem snažna in držana v redu. Le v oddaljenih vaseh se včasih ponekod najdejo zanemarjenja.

Asanacija naj bi se izvršila kot sledi: 1.) napravi naj se vodovod v a) Debru, b) Rečici, c) Sv. Lenart, d) Sv. Miklavž, e) Reki, f) Sv. Rupert, g) Jagoče.

2.) Naj se vodnjaki spopolnijo in popravijo, da ne izteka umazana voda v nje.

3.) nadaljuje naj se z ureditvijo gnojnih jam, stranišč, kot se je to v veliki meri že svoj čas izvršilo.

Celje — mesto.

Večji del gosto naseljenega mesta se oskrbuje z dobro studenčnico iz vodovoda. Ostala naselja se pristopoma priključujejo na vodovod. Redka naselja imajo sorazmerno dobro pitno vodo iz vodnjakov, ki so pa po večini slabo grajeni in vsled tega ne odgovarjajo vsem higijenskim predpisom. Asanacija vodnjakov se vrši večinoma na privatne stroške po oblastveni inicijativi.

Dvorišča v mestu so dobro urejena in snažna; opremljena so z jamami za smeti itd. V predmestju in okolici mesta so dvorišča slabše urejena.

Asanacija mesta bi se vršila z zgradbo kanalizacije in napeljavo vodovoda v predmestja, z zgradbo vodnjakov po okolici, z asfaltiranjem državne ceste skozi gosta naselja, z zidanjem hiš s cenenimi stanovanji, za kar je na razpolago v največji meri le delovna moč.

Celje — okolica.

Preskrba prebivalstva s pitno vodo je v splošnem zadovoljiva, ker leži okraj na terenu, ki ima večji del talno vodo. Talna voda v nižinah je dobra, samo so vodnjaki slabo grajeni in zanemarjeni, kar povzroča, da je taka voda zdravstveno oporečna. Prebivalstvo, ki je naseljeno na robovih okraja, trpi deloma pomanjkanje pitne vode in se mora posluževati kapnic, ki pa v letnem času tudi usahnejo, ter je to prebivalstvo navezano na dovoz vode iz potokov, ki so čestokrat onesnaženi, posebno po odpadkih industrije. Iz celjskega vodovoda, ki ima kapaciteto 17 sek./l je preskrbljenih poleg Celja še 11 naselij in sicer: Točka, Nova Cerkev, Višnja vas, Vojnik, Arelin, Sv. Marjeta, Škofja vas, Sp. Rudinje, Zg. Rudinje, Breg, Zagrad. Lasten vodovod imata še Zavodna in Vransko. Skupaj je z vodovodom preskrbljenih 13 naselij z okoli 6000 prebivalci brez mesta Celje.

Glede asanacij bi bila nujno potrebna ureditev gnojnih jam in greznic, posebno v krajih strnjeno zazidanih vasi.

Slovenjgradec.

Edino mesto Šoštanj z 1735 prebivalci ima vodovod, vse druge občine dobivajo svojo pitno vodo iz vodnjakov ter studencev.

Dvorišča so po večini snažna in čista.

V prvi vrsti in v glavnem bi bilo potrebno pristopiti k asanaciji pitne vode, t. j. k asanaciji vodnjakov. Tozadevno bi bilo zelo koristno, da bi se zgradilo vsaj nekaj vzornih higijenskih vodnjakov. Ostale vodnjake in studence pa bi se asaniralo tako, da bi bila pitna voda brezhibna, da ne bi v nje dospelo onesnaženje iz okolice. Prebivalstvo je zelo siromašno in ravno pri teh je asanacija vodnjakov nujna, a nimajo zato sredstev. Delo za asanacijo vodnjakov in studencev bi ljudstvo samo izvršilo, potrebno bi bilo samo gmotno pomagati k izvršitvi asanacije in to vsaj da bi se dalo polovico stroškov kot podpora za izvedbo teh asanacij. Zdravniki predavajo o potrebi teh asanacij, vendarle ostane le pri besedah, ker ni denarne podpore.

Gornji grad.

Pitna voda je dobra; toda manjka higijensko urejenih vodovodov v več krajih. Vodovod imata samo Gornjigrad in Ljubno s skupaj 2271 prebivalci.

Potrebno bi bilo: a) Iz vasi Luče premestiti kopališče, b) premestiti kopališče v Mozirju, c) premestiti kopališče pri Sv. Frančišku Ksaveriju, d) kanalizirati ob banovinski cesti jarek, ker teče po njem gnojnica (Radmirje), e) napraviti več vodovodov (Mozirje trg, Luče).

Konjice.

V okraju je večji vodovod za trg Slov. Konjice. Ta preskrbuje deloma tudi sosednje vasi (Prevrat), v vasi Loče ter (delno) v vasi Stranice. Potem sta še dva majhna vodovoda za Malo goro in Klokočovnik. Razven tega je še nekaj manjših (zasebnih) vodovodov kakor v šoli v Špitaliču in pri raznih bogatejših posestnikih na deželi.

Najrazširjenejši tip oskrbovanja z vodo je vodnjak, najdeš ga v vsaki vasi v nešteti variantah. Običajno je obod pod zemljo, iz zloženega kamena, nad zemljo pa iz lesa. V novejših časih gradijo tudi cel vodnjak iz betonskih cevi. Skoro večina vodnjakov je pokritih s streho. Črpanje vode se vrši deloma z vedri na verigah ali pa na vrveh, deloma z drogi na prevago ali običajnimi drogji. Vodnjaki so razširjeni po vsej dolini, kjer je dosti podtalne vode ter na nižjem gričevju, kjer ni tekoče vode.

Studenci in izvirki so glavni vir pitne vode v krajih ob višjih gorah, ki jih je v okraju obilica. Običajno so na prometnih krajih zajeti primitivno v zgoraj odprte cevi, redko v zaprte železne cevi. Nekaj zelo samotnih hiš ob gorah ima tudi lastne izvirke, ki običajno niso zajeti, ampak služijo v obliki, ki jo je ljubi Bog dal. Ker se različne hiše istega naselja običajno poslužujejo ali vodnjaka ali pa izvirka, je nemogoče dati pri tako raztresenih hišah za vsako hišo točen podatek, kako se preskrbuje z vodo.

Kar se tiče dvorišč obstojajo taka, ki so pod javnim nadzorstvom in druga, ki so za privatnimi hišami. V večjih naseljih ni nobenega dvorišča, ki bi imelo kako zvezo s cesto ali ulico — pa tudi v manjših naseljih se nahajajo dvorišča za hišami ter tako ne morejo povzročati higijenskih nedostatkov v večji meri. Dvorišča gostiln, pekarn, mesarij, prodajalen so stalno pod nadzorstvom ter vedno v redu. Drugače je z dvorišči privatnih hiš, ki stoje na kakem hribu ali na kaki gori. Tam najdeš odprta stranišča zgrajena iz desk, včasih nad gnojščem ter v zelo primitivnem stanju. V trgih so seveda povsod zidana, lepa stranišča z betoniranimi greznicami, kakor tudi pri vseh gostilnah in drugih javnih obratih. Po epidemiji paratifusa v Poleni so bila asanirana pomanjkljiva stranišča z zgradbo greznic.

V letu 1930 je bila izvršena napeljava vodovoda v vasi Polena. V isti vasi je potrebno še betoniranje stranišč pri hišah, ki so imele leta 1936 slučaje obolenj na paratifusu B. Tudi ta akcija je že uvedena.

Potrebna je napeljava vodovoda v Zrečah. Štajerska industrijska družba v Zrečah ima stroj, ki se kuri s plini, kateri se pridobivajo iz slabega premoga. Kot odpadek pa prihaja iz tovarne katran in katranovi plini, ki onečiščajo vodo Dravinjo, ki teče skozi vas v taki meri, da ne more služiti za pijačo živini in da so pocrkale vse ribe, ki so v njej živele. Seveda ni čudno, da tudi vsi vodnjaki, ki se nahajajo pod tovarno v Zrečah in ob potoku Dravinji, vsebujejo v podtalni vodi tolike množine fenola, da so se pri zauživanju te vode pojavili razni znaki zastrupljenja (bruhanje, driska, itd.). Vsled tega se je nujno priporočalo zgraditev vodovoda v Zrečah. Tudi ta akcija je uvedena. Tudi Draža vas in Žiče, dve vasi v občini Loče se trudita že dalj časa, da bi dobile vodovod. Tudi ta komisijski pregled terena od strani Higijenskega zavoda je že v teku. Okrajni zdravnik je v l. 1936 pomagal pri začasni asanaciji vasi s strogimi

lokalnimi odredbami, ter je uvedel akcijo za cepljenje proti paratifusu celega naselja, ki jo je tudi izvršil. Dalje je zahteval betoniranje greznic pri vseh okuženih hišah.

Šmarje pri Jelšah.

Ker je teren večinoma ilovnat se redko najde dobro pitno vodo; skoraj vsaka se ob najmanjšem deževju skali. Oskrbeti skupne vodnjake za posamezne vasi je otežkočeno zato, ker so hiše posameznih vasi raztresene po gričevitem terenu. Tip vodnjakov je s kamni obzidan vodnjak, obdan z lesenim obodom, ki propušča onesnaženo vodo nazaj v vodnjak. Ves vodnjak je pokrit s streho. Voda se zajema s čebrom na vreteno. Ponekod so nepravilno zajeti izviri, v hribovitih krajih imajo primitivne kapnice.

V zadnjih letih se je v šmarskem okraju največ naredilo za preskrbo prebivalstva z dobro pitno vodo. S sodelovanjem Higijenskega zavoda v Ljubljani je bila zgrajena cela vrsta vzorno urejenih vodovodov: leta 1931 in 1932 pri Sv. Petru pod Sv. Gorami, 1933/34 v Zdravstvenem domu v Rogatcu, 1934 v Sladki gori in Ponikvah, 1936 v Šmarju pri Jelšah. V Planini obstoja vodovod približno 2 desetletji. Vodovode imajo še sledeči kraji: Kozje, Laze in Rogaška Slatina, tako da je skupaj v okraju 9 vodovodov za 9 naselij z 256 prebivalci.

Potrebno bi bilo asanirati vodnjake, stranišča in gnojišča v Dobjem (občina Planina), nadalje šolska vodnjaka pri Sv. Roku ob Sotli in v Žetalah. Na Sv. Gorah, kamor prihaja vsako leto veliko število romarjev, bi bilo potrebno urediti par stranišč, ki bi odgovarjala higijenskim zahtevam. V Šmarju bi bilo treba izvesti kanalizacijo. Ker so obč. proračuni za take asanacije prenizki, jih je mogoče izvesti s pomočjo banovine ali državne podpore. Večini asanacij v zadnjih letih je pomagalo do izvedbe združništvo.

Koroško-Zgornje Štajersko:

Dravograd.

V celem okraju ni pomanjkanja pitne vode. Splošno se poslužujejo ljudje v višjih krajih studencev, v dolinah pa zidanih vodnjakov. Vodovode imajo sledeči kraji: Črna, Mežica, Ribnica na Pohorju, Marenberg, Dravograd, Muta, Libeliče, Černeče, Gorče. Poleg teh vodovodov pa ima veliko število posestnikov svoj zasebni vodovod samo za hišo. Voda je povsod dobra.

Dvorišča so v glavnem v zadovoljivem stanju.

Izvršiti bi se morala čimprej kanalizacija večjih krajev, kakor Črna, Prevalje, Guštanj, Dravograd, Muta, Ribnica na Poh. V gostilnah je potrebno uvesti stranišča za izplakovanje, napraviti povsod higijenska gnojišča, napraviti v večjih krajih čistilna kopališča ter urediti ceste.

Maribor - mesto.

Mesto Maribor (33.149 prebivalcev) uporablja kot pitno vodo le vodo iz mestnega vodovoda, ki je bakteriološko in kemično brezhibna pitna voda.

Dvorišča so v najstarejšem delu mesta premajhna in se ne zamorejo predrugačiti. Sicer so vsa dvorišča kanalizirana. Smetišča in greznice so betonirane in pokrite.

V prvi vrsti je potrebna zgradba moderne tržnice, policijskih zaporov, tlakovanje nekaterih ulic v centru mesta in trgov ter kanalizacija na periferiji mesta.

Maribor - desni breg.

V pogledu preskrbljevanja s pitno vodo ima skoro vsaka hiša lasten zidani ali betonski vodnjak. Vodnjaki so deloma popolnoma pokriti ter se zajema voda iz njih po črpalki. Mnogi vodnjaki so odprti in iz njih se zajema voda z vedrom. Voda sama na sebi je v vodnjakih dobra in vsebuje vse lastnosti zdrave pitne vode. Le v nekaterih in to redkih krajih je pitna voda slaba in ne odgovarja vključno temu, da ležijo ti kraji v območju dobre talne vode, tako na primer v Rušah, pri Sv. Lovrencu na Pohorju in v Slovenski Bistrici. Slaba pitna voda je deloma v občini Studenci, ki izhaja očitno iz tega, da pronicajo odpadle vode tovarn skozi gramozno plast do talne vode in isto pomešajo, po čemur postane pitna voda v mnogih vodnjakih, če že ne zdravju škodljiva, pa vsaj neužitna. V naseljih dravskega polja je pitna voda preveč mehka, ker izhaja tamkaj od reke Drave. Vodnjaki morajo tukaj segati pod nivo reke Drave, da še dajejo kolikor toliko vode. Za časa velike poletne suše zmanjka v istih vode ter se jo mora dovažati za ljudi in za živino iz daljnih krajev. Očitno je bilo to vedno tako, ker se je našlo, da so že stari Rimljani v ta naselja izpeljali vodovod.

Edini vodovod je v Framu za ca 200 prebivalcev.

Glede dvorišč je razločevati kraje z mestnim značajem in kraje kmečkega stanja. V prvih, to je v mestih, trgih in naseljih v neposredni bližini mesta, so dvorišča čista in higijenično urejena in služijo le hišnemu delu. Stranišča so tukaj pokrita z betonskim pokrovom. V kmečkih vaseh služijo dvorišča poljedelskemu delu, domači živini itd. in vsled tega ne morejo biti vedno čista. Stranišča so večinoma odprta in po večini izpeljana direktno na gnojišča. Slednja so mnogokrat preblizu hiše, gnojnica se tu in tam izteka na cesto in javna pota. Tozadeveno se je v zadnjih letih veliko popravilo. Predvsem so potrebne manjše asanacije vasi, ki se morejo izvršiti z majhnimi stroški. Potrebno bi bilo, da bi se dalo vsemu ljudstvu, kakor kmečkemu tako tudi delavskemu, zadostno dela in možnost primernega zaslužka, da si potem zamore vzdrževati stanovanja in gospodarska poslopja v higijenskem stanju, da se more prehranjevati, oblačiti in tako dalje, sploh zdravo živeti. Pasivna bilanca poljedelstva, padajoči

zaslužek delavstva ali pa možnost dela in zaslužka sploh in pri tem zvišana javna bremena pa so zavrla vsak napredek v splošni higijeni in uničila skoro vse to, kar je že prej obstajalo, posebno odkar je prenehalo funkcioniranje denarnih zavodov in zlasti zadrug. V tem oziru bi bilo treba napraviti vodovode pri Sv. Lovrencu na Pohorju, v Rušah, v Studencih in v Slovenski Bistrici. Lokalni faktorji se tudi bavijo s temi načrti, vendar pri današnji gospodarski stiski, ki je bila po sankcijah proti Italiji še bolj poostrena, ni mogoče misliti na realizacijo vodovodov brez izdatne pomoči od strani države in banovine. To velja za kraje ležeče ob vznožju gorskega masiva Pohorja.

Maribor — levi breg.

Prebivalstvo se preskrbuje z vodo iz studencev in vodnjakov, delno seveda tudi iz potokov. Studenci in vodnjaki so večkrat slabo kriti, tako da je pristop površne vode mogoč. Dva kraja imata vodovode in sicer: Sv. Križ nad Mariborom in Selnica ob Dravi za skupaj 788 prebivalcev. Pri vsaki kmetiji je dvorišče, kjer se nahaja gnoj iz hlevov, nadalje so stranišča z greznicami. Dvorišča higijensko niso urejena, ker so manjkali v času ureditve tozadevni higijenski predpisi. Novo urejevanje dvorišč pa je zvezano s stroški, katerih ne morejo trpeti stranke. Pri novostavbah se pazi na to v kolikor podlegajo novostavbe že sedaj veljavnemu stavbnemu zakonu.

Asanirati bi bilo treba v prvi vrsti dvorišča in gnojišča. V drugi vrsti bi bilo treba skrbeti za dobro pitno vodo. Dosedanje vodnjake bi bilo treba kemično in bakterijološko preiskati ter stavbeno izpopolniti.

Ptuj — mesto.

Stanje pitnih vod sicer v Ptujju ni idealno, vendar iz zdravstvenih ozirov dovolj. Mesto Ptuj še vedno nima javnega vodovoda, ki pa je sicer stalno na programu, vendar se rešitev zavlačuje radi pomanjkanja kreditov. Bolj premožne in večje hiše imajo lastne vodovode. Poleg stanovanjske bede je to največji nedostatek v Ptujju.

Dvorišča sicer niso povsem idealna, ker je večina hiš starih, vendar še zadostno odgovarjajo higijeni.

Najnujnejša zadeva za mesto Ptuj je javni vodovod, povečanje kopalnišča in asanacija istega. Akcija za oboje je v teku, toda krediti so premajhni, davčna moč meščanov ne zadošča, zato je potrebna zadostna pomoč v denarju od strani višjih oblasti.

Ptuj — okolica.

Vodovod je v celem okraju samo eden in sicer v Sestržah za 350 prebivalcev. Zgradil ga je Higijenski zavod. Isti zavod je zgradil v Majšpergu šolski vodovod. V vseh drugih krajih so zasebni vodnjaki.

Občina Breg je izkazala okrog 200 vodnjakov, občina Cirkovci okrog 340 vodnjakov, obč. Dornava okrog 300, obč. Grajena okrog 300, obč. Hum 200, obč. Kog 72, obč. Leskovec 200, obč. Majšperk 150 in 1 vodovod, obč. Ormož 139, obč. Podlehnik 180, obč. Ptujška gora 100, obč. Rogoznica 400, obč. Sv. Marjeta n. Ptuju 350, obč. Sv. Marko 600, obč. Sv. Miklavž 120, obč. Slovenja vas 400, obč. Središče 280, obč. Svetinje 200, obč. Sv. Andraž v Sl. g. 150, obč. Sv. Bolfenk v Sl. g. 250, obč. Sv. Lovrenc na Dr. p. okrog 300, obč. Sv. Lovrenc v Sl. g. okrog 260, obč. Sv. Lenart pri Vel. Nedelji 300, Sv. Tomaž okrog 100, obč. Sv. Urban 200, obč. Št. Vid 350, obč. Velika Nedelja okrog 150, obč. Zavrč okrog 50 vodnjakov. Pripomniti je treba, da je polovica vodnjakov odprtih in neprimerno zavarovanih, jedva četrtina ustreza higijenskim predpisom.

Dvorišča niso povsod dovoljna. Stranišča so neprimerno urejena, gnojišča niso betonirana. Dela se na asanaciji, vendar je treba za to delo časa in materialnih sredstev.

Mnogo se je v tem oziru že storilo, vendar je še precej nedostatkov. Asanirati bi bilo treba tudi nekatere vodnjake, zlasti v Halozah in Slov. Goricah. Ker je prebivalstvo ptujškega okraja zelo obubožano, bi občine pri velikih bremenih ne mogle prispevati izdatne zneske za asanacijo. Sanitetni referent je vedno z nasveti na razpolago vsaki občini, ako zahteva takega pojasnila.

Ljutomer.

Mesto Ljutomer in trg Gornja Radgona imata vodovoda, ki odgovarjata vsem zdravstvenim zahtevam. Voda je kemijski in bakteriološki preiskana in je dobra. V večjih vaseh pridobivajo pitno vodo iz kotlastih ali rovnastih vodnjakov s pomočjo sesaljke. Rovi so zidani z opeko, kamnom ali obdani s širokimi cementnimi cevmi. Okolica vodnjakov je večkrat dobro cementirana, tako da odpadna voda ne pride nazaj v rov. Pri gostilnah in drugih obratih so vodnjaki v redu. Pri kmečkih vodnjakih se ugotovijo razni manjkatki. Po vaseh v hribih služi kot pitna voda iz izvirkov, ki ne odgovarjajo higijenskim predpisom. V občini Radenci sploh nimajo pitne vode, tam so izvirki mineralne slatinske vode. V poletnem času je ponekod pomanjkanje pitne vode.

Dvorišča pri gostilnah, mesnicah, trgovinah in pekarnah so precej v dobrem stanju. Dvorišča pri kmetih so 80% v slabem nehigijenskem stanju.

Naj se pospeši regulacija Mure, da se malarija ne razširi. Naj se drenira Mursko polje in drugi kraji, da se stoječe vode in mlake odpravijo in da se s tem zmanjša nadloga od komarjev.

Prekmurje:

Murska Sobota.

Kot pitna voda se uporablja izključno talna voda, ki se zajema iz kotlastih vodnjakov s črpalkami, največkrat pa enostavno z vedrom. Večina vodnjakov ni higijensko zgrajenih, ker so zidani iz opeke ali samo

iz zloženih kamnov in tako prihaja v vodnjak med posameznimi kamni nezadostno filtrirana voda. Vodnjaki, ki so dovolj globoko betonirani, imajo neoporečno pitno vodo. Ob dalj časa trajajoči suši trpijo nekateri kraji v hribovitem delu na pomanjkanju vode; posebno v Bodoncih, Gornjih Petrovcih, Selu in Fokovcih. V teh krajih bi se morali zgraditi globoki vodnjaki (30—40 m). Tekom leta je bil asaniran občinski vodnjak v Pucovcih in šolski vodnjak v Prosenjakovcih. Razen navadne talne vode se kot pitna voda zelo mnogo uporablja tudi mineralna voda slatine v Petanjcih in deloma tudi Radenske slatine. Mineralno vodo prodajajo v trgovinah in gostilnah v zaprtih steklenicah. V občini Tišini je še več vrelov z naravno mineralno vodo, ki jo prebivalci uporabljajo kot pitno vodo. To so vrele v Petanjcih, Murskih Petrovcih, Sodišincih, ki pa niso pravilno in higijensko zajeti in bi jih bilo treba asanirati.

Vodovoda v celem okraju ni nobenega. Večina dvorišč po vaseh ne odgovarja higijenskim predpisom, ker so neposredno združena z neograjenim gnojiščem in straniščem, ki je največkrat zbito samo iz par desk in je brez greznice. Sicer so v zadnjih letih nekateri prebivalci s pomočjo podpore banovine in kmetijskih organizacij uredili vzorna gnojišča, vendar je teh še veliko premalo. Pri novih stavbah dvorišča odgovarjajo.

V vsaki občini bi se moral zgraditi vsaj en vsem higijenskim predpisom odgovarjajoč vodnjak. Posebno nujno je to v zgoraj omenjenih krajih. Za asanacijo vodnjakov bi prebivalci dali delovno moč in material v pesku, ostalo bi morale prispevati banovinske in državne ustanove. Tudi za izboljšanje občinskih cest in jarkov ob njih bi morale dobiti siromašne občine podporo. Z združenim delom brez podpore od druge strani bi se asanacija v teh krajih ne mogla izvesti. Dosedanje delo sanit. referenta za asanacijo objektov je obstajalo samo v nasvetih ob priliki komisij in drugih uradnih poslov, kako se naj uredijo vzorna stanovanja in pritikline, vodnjaki, šole, pokopališča itd. Te nasvete je dajal občinskim upravam.

Lendava.

Vodovoda v celem okraju ni nobenega. Prebivalstvo dobiva vodo večinoma iz nehygienskih vodnjakov. Dvorišča so v splošnem precej snažna, ker je prebivalstvo vsako soboto in pred prazniki počistilo dvorišča in okolico, ker je vse z ozirom na tesnobo prostora v neposredni bližini ali pa kar povezano (stanovanje, štale, gnojna jama, stranišče).

S posebnim ozirom na asanacijo bi trebalo postaviti čim več vzornih vodnjakov v vaseh ob Muri, kjer je voda nečista odnosno neprimerna. Delovno moč in material v pesku in v prodni bi lahko dala naselbina, ostali material in denar pa bi morala prispevati država odnosno banovina, ker so občine presiromašne. Delovanje zdravnika je bilo edino v tem, da je ob priliki komisij za kakšno novo stavbo predlagal vzorni vodnjak odnosno v splošnem dal potrebne nasvete za ureditev vzornih stanovanj, vodnjakov, stranišč itd.

DR. IVO PIRC

PREHRANA PREBIVALSTVA

Človek je spoznal kaj kmalu, da je prehrana v zvezi z boleznijo. To znanje je pravzaprav eno najstarejših in v najprimitivnejši stopnji človeške kulture. Razumljivo je to na prvi hip, če pomislimo, da je ravno človek na svoji prvi kulturni stopnji imel največkrat priliko videti nastanek bolezni po nečisti ali pokvarjeni hrani.

Seveda se je znanje o prehrani in njenem vplivu na človeka hitro razširilo, kajti že v najstarejših pisanih podatkih najdemo predpise o sestavi hrane in o ravnanju s hrano.

Stari grški zgodovinar Herodot n. pr. piše, da so polagali Egipčani že v davnih časih veliko važnost na takozvano *dieto*, t. j. na način prehrane. Iz njihovih hieroglifov smo tudi zvedeli, da Egipčani niso uživali svinjskega mesa, morskih rib in fižola. Dočim je utemeljena abstinenca od prvih dveh, ni seveda utemeljitve za fižol.

Stari Judje so najbolj znan primer kako so v prejšnjih dobah pazili na dieto. Veliko pažnjo so n. pr. polagali na zakol živine in so njihovi tostvarni predpisi imeli moč verskih zakonov. In njihova vera še dandanes prepoveduje uživati meso nečistih živali.

Hipokrat, stari grški zdravnik-pisatelj, ki se je rodil leta 460 pred Kr., je sestavil seznam živil, ki jih je ločil v užitna in škodljiva. Deloma drži ta njegov seznam živil še dandanes. Za Hipokratom se je pojavilo še nebroj dietičnih predpisov, nastalih pač po opazovanjih, kako je prenesel človek v raznih časih in krajih različno hrano. Vsaka nova šola je sicer učila nekaj drugega, ali kaj podobnega, vendar nikdo nikdar ni učil, da bi bila naša hrana brez vpliva na zdravje in bolezen.

Snovi, iz katerih izvirajo naša živila, so prastare. Prva hrana človeku je bila mešana, deloma živalska, deloma rastlinska. Kako dolgo služi človeku pšenica za hrano, se ne da ugotoviti, vendar govore že stari egiptovski spisi o kulturi pšenice. Znano je tudi, da so stari Egipčani gojili ječmen. Tudi rž so stari azijski narodi gojili in delali iz nje žgano pijačo.

Pa še marsikatera druga rastlina hrani človeka že od davnih dob. Vemo to o čebuli. Ohranjeni so računi, ki povedo, koliko se je plačalo za čebulo, ki so jo snedli delavci pri zgradbi neke egiptovske piramide. Tudi zelje in razno sorodno zelenjad so gojili in jedli v davnih dobah. Glavnato solato so z veseljem jedli stari Rimljani. Homer poroča o hruškah. Kumare goje v Indiji že nad 3000 let.

Iz tega posnemamo, da večina danes užvanih rastlin in rastlinskih izdelkov služi človeku za hrano že iz starih dob. Isto velja za razne vrste mesa.

Menjala se je samo priprava jedi. Kar je dišalo ljudem v eni dobi, to so zametavali v drugi. Starih receptov danes nimamo in kuharskih knjig tudi niso pisali. Vendar nam zgodovinski zapiski odkrivajo tajne znamenitih pojedin, iz katerih izvemo, da so použili nezaslišane množine mesnih jedi in popili še bolj nezaslišane množine pijače.

Iz 16. in 17. stoletja zvemo, da so bile priljubljene zelo ostre jedi. Alfred Franklin piše, da bi si danes ž njimi mogli sežgati usta. N. pr. jedli so pečena telečja jetra z omako, v katero so dali popra in jesiha in sladkorja. Naš današnji želodec bi seveda ne prenesel marsičesa, kar so včasih prebavili, najbrž ne brez škode.

Mnenja o škodah, ki jih hrana lahko vsebuje so se menjala in se bodo menjala zaradi nezadostnega znanja o delovanju raznih hranilnih snovi v človeškem organizmu. Marsikatera tostvarna trditev se je že postavila, pa je bila vendar samo nedolžna hipoteza.

Naša današnja doba si prizadeva dati natančno znanstveno podlago za določitev potrebe dnevne množine in vrste hrane. Norme, ki naj določijo prehrano posameznika, ne morejo biti za vse pokrajine enake, pa tudi ne za vse prebivalce ene pokrajine in za vse letne čase. Enoten predpis je torej nemogoč. Človek tudi ni stroj, ki potrebuje vedno isto množino olja ali premoga, da dela. Zato so tudi ta novodobna prizadevanja mnogokrat brez realne vrednosti, ker ne morejo biti splošno veljavna.

Kar se da povedati danes o škodljivosti različnih živil ali hrane, ni toliko znanstveno utemeljeno, kolikor je znano iz izkušnje. Izkušnja uči — experientia docet, a izkušnja se tudi lahko zmoti, je rekel Hipokrat-experientia fallax.

Čezdalje bolj pogosto se postavlja vprašanje: Katera hrana je človeku primernejša, rastlinska ali živalska. Tudi to vprašanje ni mogoče rešiti kar tako na kratko ali postaviti kak zakon ali predpis, ker tudi v tem pogledu ne živijo vsi narodi pod istim podnebjem in ne vsi ljudje ob enakih življenskih prilikah. Navdušeni zastopniki vegetarijancev skušajo pregovoriti svet, da je velik, če ne največji del zla, ki zadeva človeštvo, povzročen po uživanju mesa. Ni nobenega dvoma, da človek dobro shaja z rastlinsko hrano. Saj se prehranjuje večji del človeštva v celem svojem življenju skoraj izključno z rastlinsko hrano, pri tem pa težko delajo in dosegajo visoko starost. Poglejmo na kmete, kjer imajo meso na mizi le v največjih praznikih. Na drugi strani pa vidimo cele narode n. pr. v severnih polarnih krajih, ki se živijo celo svoje življenje samo z mesom, ker rastlinske hrane sploh ni in vendar ravno tako živijo.

Pokazalo se je v zadnjih letih, da poraba mesa v Evropi stalno raste. S sigurnostjo se danes še ne da reči, da je to v škodo prebivalstvu, ni pa izključeno, da nastopa čas, ki bo karakteriziran po preobilici uživanja mesa in bo ta preobilica oškodovala zdravje. Zdravnikom je znano nebroj pojedinih slučajev različnih obolenj prebavil pri ljudeh, katerih hrana je

obsegala stalno preveč mesa in so zaradi tega zaključili, da sta preobilica mesnate hrane in obolenje v vzročni zvezi. Ta zaključek sicer še ni dokazan, ampak je prav verjetna domneva.

In takih prav verjetnih domnev je mnogo. Statistike v različnih kulturnih deželah kažejo na čezdalje večje širjenje raka. Za en vzrok se navaja med drugimi tudi preobilica mesa v hrani. Isto je glede želodčnega čira ali rane na želodcu. Poznamo kraje, kjer ima vsak deseti človek (po Thomayerju) želodčni čir in druge, kjer je eno tako obolenje na 2000 ljudi. Pokazalo se je, da je zlasti malo želodčnih čirov v krajih, kjer je udomačena pretežna rastlinska hrana.

V zadnjih letih kažejo zdravniki tudi na okolnost, da ostajajo od mesnate hrane v telesu neuporabljeni ostanki, katere je treba izločiti iz telesa. To je naloga ledvic. Jasno je, na prvi pogled, da ledvice, ako so že drugače prizadete, tega dela ne morejo izvršiti z uspehom in ga izvrše le na svojo škodo. Zato danes zdravniki prepovedo bolnikom na ledvicah uživanje mesa. Tudi pri božjasti so ugotovili, da rastlinska hrana zmanjša napade.

Najvažnejša pa je trditev o vplivu mesa na poapnenje žil. To obolenje je v drugi polovici življenja najbolj pogosto. Povzroča težko srčno napako in s tem seveda tudi smrt. Tudi ta bolezen je čezdalje bolj pogosta.

Tudi še o nekaterih drugih boleznih (skorbut, protin) se smatra, da so v zvezi s pomanjkanjem rastlinske hrane.

Kakor je hrana važna za ljudsko zdravje po sestavi, tako je odločilna za razvoj in obstoj ljudstva tudi po množini. Množina izrabljenih živil mora biti tolikšna, da zadostuje vsem tekočim potrebam telesa in je ostane vedno nekaj v zalogi. Dnevna potreba živil se ravna po starosti, telesni teži in delu. Maksimum, ki ga potrebujemo pri težkem delu znaša okoli 4000 kalorij, vendar se potreba živil ne da enostavno shematizirati, marveč je taka shema le informativnega pomena.

Premajhni množini živil sledi nezadostna prehrana, ki je pravzaprav kronični glad in ki telo disponira k različnim obolenjem, zlasti se jetika bolj oglašja pri osebah, ki se slabo in nezadostno hranijo. Razven tuberkuloze pa vidimo pri nezadostni prehrani v pasivnih krajih tudi pojavljanje drugih nalezljivih bolezni, v večji meri povečana je umrljivost dojenčkov in splošna umrljivost.

Dobra in zadostna prehrana ljudstva je glavni temelj za njegov obstoj, za njegovo moč in odpornost. Hrana je sok življenja, ta sok je v krvi in kri je tista snov, ki odloča o zdravju in bolezni, o biti in nebiti. Kakršna kri, takšno je zdravje, to je staro slovensko pravilo in ljudstvo sodi prav, ko pripisuje nastanek bolezni slabi krvi. Hrana je tista snov, ki daje krvi vse njene potrebne sestavine, med drugimi tudi vse obrambne sile telesa. Če je torej hrana slaba in pomanjkljiva, bo tudi kri slaba in bodo njene obrambne sile pomanjkljive.

Na telesni odpornosti ljudstva sloni tudi njegov kulturni napredek in njegovo blagostanje. Narod, ki gladije ali nima zadostne hrane, ne more živeti v miru in zadovoljstvu, upira

se in išče izboljšanja. Želodec je motor k vsemu dobremu in hudemu, nas uči zgodovina. Dobro so poznali to skrivnost rimski cesarji, ki so s kruhom in igrami osvajali svet.

Kako važna je prehrana ljudstva, nam dokazuje svetovna vojna, v kateri ni zmagalo krvavo orožje, marveč nekrvavo t. j. blokada, ki je ustavila dovoz hrane. Slabo hranjene armade so ali podlegle, ali so se uprle.

Praktična medicina problema ljudske prehrane ni obravnavala in je to delo prepuščala fizijologom in kemikom, ki so ves problem pravzaprav obdelali s popolnoma drugega stališča. Praktičen pomen je bil dan prehrani šele, ko so se zanj začeli zanimati higijeničarji, posebno v trenutku odkritja Poljaka Kazimirja Funka o snoveh v hrani, brez katerih se organizem ne more normalno razvijati. To so bili vitamini.

Čim je bilo ugotovljeno po Goldmanu in Kuczynskem, da deluje prehrana na fizikalno kemijsko sestavo telesnih celic in na sokove organizma, je postalo jasno, da je treba tudi sestavi hrane posvetiti večjo pozornost. Začelo se je raziskovanje enostranske hrane in danes je to poglavje že več ali manj raziskano in so vsestransko ugotovljene škodljive posledice za telo ob pomanjkanju določenih sestavin hrane. Ugotovljeno je tudi, da se škodljiv vpliv enostranske hrane odstranjuje z mešano hrano. Ugotovljena so z znanstvenimi raziskavanji pri raznih narodih in v posameznih družinah razne navade v načinu prehrane, ki pojasnjujejo plemenske in družinske dispozicije za določene bolezni z ozirom na okolnost, da so notranje žleze, ki sodelujejo pri reguliranju metabolizma, posebno občutljive za škodljive vplive prehrane. Takim škodljivim vplivom je organizem stalno izpostavljen z ozirom na človeškem telesu tuje snovi v prehrani, n. pr. meso. V tem pogledu prinašajo velike koristi postni dnevi, ki jih je vpeljala cerkev.

S stališča primernosti oziroma prirodnosti prehrane je kmet na mnogo boljšem položaju nego meščan, ker se hrani glavno z rastlinsko hrano (kruh, krompir, fižol, zelje, sadje), katerih kalorična vrednost se poveča z dodatkom masti. To dokazujejo opazovanja kirurga Vojislava Subotića,¹ ki je ugotovil, da se čreva srbskega kmeta odlikujejo po posebni dolžini. Duševni delavec potrebuje visokovrednih beljakovin, brez katerih ni sposoben za duševno delo. Stalna taka hrana z raznimi produkti razpadanja živalskih beljakovin ne oškoduje samo žleze z notranjo sekrecijo nego obremeni tudi funkcijo jeter, ki so organ z nalogo, odpravljati vpliv raznih snovi prihajajočih iz prebavil.

Medicinska znanost je v začetku odkritij raznih tajnosti iz patologije prehrane. Zato mora posvetiti zdravnik danes mnogo več pazljivosti prehrani človeka. Zdravnik mora proučevati in dajati navodila, kako naj se ljudstvo hrani. Popolno zdravljenje bolnika se danes ne da več zamisliti, če se ne vpoštevata splošne dispozicije bolnega organizma, ki je tesno povezan z njegovo prehrano.

¹ Dr. Djordje Joanović: „O patologiji prehrane“.

Človek rabi več vitaminov,

- 1) v svoji razvojni dobi, ko je njegovo telo v rasti,
- 2) v nosečnosti, ko so povečane zahteve za zgradbo novih celic in
- 3) pri okužitvi, ko rabi telo več obrambnih sil proti mikrobom in za rekonvalescenco.

V omenjenih treh primerih je potrebno dovajati telesu več obrambnih sil, kakor sicer, za preprečenje oškodovanja. Ker se ta okolnost ne upošteva bodisi iz neznanja ali zaradi siromaštva, nastopajo okvare telesa v obliki obolenja, ki ga imenujemo avitaminozo.

Pri manjši stopnji pomanjkanja vitaminov, pri deficitu, se pojavijo hypovitaminoze,² ki pomenijo relativno obubožanje organizma na vitaminih in se kažejo v obliki samostojnega obolenja ali pa v kompleksu simptomov druge bolezni. Hipovitaminoza pripravi tla za izbruh in razvoj bolezni.

Avitaminoze in hypovitaminoze so socijalne bolezni, bolezni človeške civilizacije.

V kakšni množini pa so potrebni organizmu vitamini? Na to vprašanje odgovori Szen Gyorgyi takole: Pravilna množina vitaminov je tista, pri kateri kažejo široke ljudske plasti najmanjšo umrljivost in obolevanje.

E. Schneider naglaša, da se vitamini ne kopičijo v telesu, če jih v preobilici uživamo.

Dnevna potreba vitamina A znaša 0.1—0.3 mg in je potreben pri infekcijskih boleznih kože in sluznic. Vitamin A je tekom celega leta v živilih in sicer v mleku, maslu, siru, špinaci, zelenjavi in svežem sočivju. V 100 g zelenjave je trikratna množina dnevne potrebe. Brez vitamina A je kislo zelje, krompir, ohrovt, kolerabe itd. Zlasti siromašni so izpostavljeni pomanjkanju vitamina A.

Vitamin B potrebujemo 0.5—1.0 mg dnevno z ozirom na množino uporabljenih ogljikovih hidratov. Pri deficitu B vitamina nastaja polineuritis. Glavni vir za B vitamin je kruh, iz grobo zmlete moke, dalje jajčni rumenjaki, živalski organi kakor ledvice, jetra, možgani, nahaja se tudi v zelenjavi, sočivju in salati. Zelo mnogo ga je v orehih in lešnikih.

Najbolj pogosto se razvija B hypovitaminoza, če sestoji prehrana večidel iz kruha, močnatih živil in suhega stročja in če ni sveže zelenjave, salate in sadja.

Kruh iz presejane pšenične in ržene moke praktično sploh nima vitaminov.

C hipovitaminoza se kaže v spremembi sestave in oblike zob in v nastopanju zobne piškavosti zlasti pri otrokih. Vitamin C igra važno, specifično vlogo zaradi svojega sodelovanja v boju telesa proti infekciji. On je baktericiden za mnoge bakterije (difterične, tifuzne, stafilokokne). Baktericidnost krvi se dviga pri dovajanju vitamina C.

² Richard Seyderhelm, Die Hypovitaminosen.

Chipovitaminska nastopa najbolj pogosto v zimskih in spomladanskih mesecih zaradi pomanjkanja sadja, ker je dnevna potreba po vitaminu C precejšnja in znaša 30—40 mg. Napačno je pričakovanje, da preprečimo pojav hypovitaminoze C v zimi s pomnoženim dovajanjem C vitaminov v poletju, ker pomeni pomnoženo dovajanje le fiziološko potrebno spolnitev, ne pa nabiranje v rezerve za zimske mesece.

Potrebo po vitaminu C pokrijejo sadeži kakor citrona in jagode in v glavnem zelenjava. Zlasti mnogo vitamina C je v zreli sladki papriki.

Najvažnejši vir vitamina C za zimske mesece je krompir, ki mora normalno pokriti 12% celokupne potrebe živil.

Krompir je za zdravo ljudsko prehrano velikega pomena. Ker nima beljakovin so ga nizko cenili, vendar je v novejši dobi, ko je pomen beljakovin padel, krompir zopet stopil v ospredje. Krompir daje s svojim škrobom in malenkostno toľščo prav dobro toplotno energijo. Hrana s krompirjem celo zmanjša dnevno potrebo beljakovin bolj nego hrana s kruhom. Pomen krompirja leži tudi v okolnosti, da se iz krompirja dajo pripravljati raznovrstne okusne jedi in ne postane odvraten, tudi če ga imamo vsak dan na mizi in je poleg vsega tega cenen. Sama hrana iz krompirja ne bi bila primerna, marveč se mora dovajati beljakovine posebej, četudi v obliki rastlinskih beljakovin. Krompir je najlažje prebavljiv pripravljen z mlekom ali maslom kot krompirjeva kaša ali surov zriban in zmešan z jabolki zjutraj na tešče.

Dobro konzerviranje vitamina C daje kislo zelje. V surovem kislem zelju je mnogo vitamina B in C. Važen vir vitamina C je tudi sadni mošt, konzervirani sok citrone pa je brez vitamina C, istotako tudi ostali sadeži konzervirani po današnjih metodah.

Dnevna potreba vitamina D je tisočkrat manjša. Vitamin D je zlasti v mleku, maslu, jajčnem rumenjaku in ribjem olju (vigantol).

Ugotovljeno je, da se pojavljajo infekcijske bolezni po predhodnem obubožanju telesa na vitaminih. Potrebno bi torej bilo meriti množino vitaminov zaradi držanja ravnovesja v organizmu.

D hypovitaminoze so pozna rahitida, nagnjenje k prelomu kosti, motnje rasti in razvoju zobovja in anafilaktični pojavi. D vitamin povečuje baktericidnost krvi in deluje proti zobni piškavosti in naduhi.

Od avitaminoz je v Sloveniji najbolj razširjena rahitida. V dobi od 1. jun. 1936 do 30. junija 1937 je bil ugotovljen v ambulantnih pregledih 13 higijenskih ustanov 601 primer rahitide, ponajveč zaradi slabe in nepravilne prehrane, deloma tudi zaradi domestikacije. Krivo je izključno hranjenje z mlekom v prevelikem in nepravilnem razredčenju, pomanjkanje sadja in zelenjave, slabo zračena in vlažna stanovanja. Ker je le en majhen del vseh otrok pod zaščito higijenskih ustanov, predstavlja to število visok procent od pregledanih otrok.

E. Schneider, Die Vitamine in der Chirurgie.

Še češče so hypovitaminoze, predvsem B, C in D hypovitaminoze n. pr. v simptomnem kompleksu, ki se javlja pri šolskih otrocih v obliki živčne slabosti, kroničnega sklepnega revmatizma, pri mali deci in dojenčkih pa v vidu spazmofilije, motenj v prehrani in rasti (B hypovitaminoza), dalje v simptomnem kompleksu preskorbutičnih pojavov in nagnjenosti k infekcijskim boleznim, zobni piškavosti in raznim oblikam alergičnega stanja (D hypovitaminoza).

Za bodočnost naroda je zlasti važna prehrana šolskih otrok. Kmečki otrok ugrizne zjutraj košček kruha, popije malo mleka in gre v šolo, marsikdaj zelo daleč. Po več ur sedi v šoli brez prigrizka in pogosti so primeri, da otroci oslabe v šoli. Kmečki otrok pa ni lačen vedno le zaradi pomanjkanja, marveč pogosto tudi zaradi skoposti in nevednosti staršev. Če vpliva nezadostna prehrana nepovoljno na odpornost odraslega, koliko večji je ta vpliv na mladino. Šolski zdravniki ugotavljajo pri sistematskih preiskavah učencev v podeželju vedno večje število slabotnih otrok. Mladini je potrebna hrana, ki ima dovolj snovi za zgradbo celic za rast, to so beljakovine v mleku in mlečnih izdelkih, jajca, sočivje, sadeži kakor orehi, lešniki in olje.

Šoloobveznih otrok je v Sloveniji okoli 100.000 in velik del pripada siromašnim slojem, pa je potreben zaščite.

Proti nevarnostim, ki prete šolskim otrokom v podeželju od nepravilne in nezadostne prehrane so potrebni sledeči ukrepi:

V marcu, aprilu in maju naj proučujejo zdravniki v zdravstvenih domovih vse primere z zbiranjem podatkov in naj se vrše: predavanja, poseti zaščitnih sester na domu za propagiranje pravilne prehrane (dojenje, uživanje zelenjave in sadja), deli naj se ribje olje, vrši naj se obsevanje, sistematski pregledi na hypovitaminoze vseh otrok od 6. meseca do 6. leta starosti, profilaktično in kurativno zatiranje z vitaminskimi preparati.

Za proučevanje teh bolezni je važno, da se pri sistematičnih in kontrolnih pregledih šolskih otrok sploh misli na simptomni kompleks hypovitaminov. Treba jih je strokovno diferencirati. V vseh sumljivih primerih je potrebno obvezno dokazovanje C-vitamina v urinu, kar je razmeroma lahko izvedljivo po metodi Jetzler-Niederberger. Določevanje deficita naj bo kvantitativno, ker ima tako določevanje več znanstvene vrednosti in je tudi za terapevtski efekt zelo važno.

Pri vseh večjih šolah in podeželju naj se obvezno ustanovijo šolske mlečne kuhinje, ki naj jih po eni tretjini vzdržuje banovina, po drugi tretjini občina, tretja tretjina stroškov pa se pokrije s prispevki premožnejših. Te kuhinje naj dele šolskim otrokom enkrat dnevno $\frac{1}{4}$ l mleka (po zimi toplo, po leti hladno) in v siromašnejših krajih tudi še kos kruha, ali celo cel obed.

Šolskih kuhinj je v podeželju že majhno število, vendar so vse slabo preskrbljene in zato ne morejo stalno delovati. Potrebno je v tem pogledu sistematično in organizirano delo.

Ker teren v podeželju ni raziskan na bolezenske pojave zaradi prehrane, so nam znane prilike iz poročil in iz pripovedovanja.

Poleg rahitide je potrebno omeniti tudi eksudativno diatezo (Czerny), ki je ni malo v Sloveniji, vendar številčnih podatkov nimamo. Isto velja za gastro in enteroptozo.

Umrljivost dojenčkov, ki ima svoj vzrok ponajveč v slabi in nepravilni prehrani je najvišja v sledečih okrajih: Dolnja Lendava, Murska Sobota, Maribor-levi in desni breg, Ptuj-okolica, Konjice, Ljutomer in Slovenjgradec. V vseh teh okrajih je umrljivost dojenčkov nad povprečjem. Ti okraji so vsi na bivšem Štajerskem in so med najsiromašnejšimi, kjer trpi tudi prehrana. Zelo pomanjkljivo je tam tudi znanje mater o negi dojenčkov. Pojav te visoke umrljivosti dojenčkov je sicer potrebno posebej raziskati, vendar se da že vnaprej soditi na slabo in nepravilno prehrano kot glavni etijološki faktor.

Tudi o tuberkulozi je znano, da je ona privilegij siromašnih slojev, ki se slabo hranijo, slabo stanujejo, sploh slabo živijo. Tudi tuberkuloza tepe največ in najbolj ubožne. Ni se treba vpraševati zakaj. Pač zaradi pomanjkanja telesnih dobrin, predvsem živil. Ubožno ljudstvo nima kruha za otroke, kaj še tečnejše hrane, ki jo slabotno telo rabi. Če pregleđamo umrljivost za tuberkulozo v okrajih Slovenije, zopet vidimo zgornji pojav: najsiromašnejši, po večini viničarski okraji imajo jetiko največ in sicer: Lendava, Murska Sobota, Ptuj-okolica, Slovenjgradec, Maribor levi breg in Ljutomer. Poročila iz teh krajev opisujejo veliko pomanjkanje živil in sploh sredstev za življenje. Natančnejša raziskovanja umiranja na tuberkulozi v omenjenih okrajih bi po vsej priliki še bolj točno označila za najbolj okužene po jetiki tiste predele teh okrajev, kjer je večja revščina in pomanjkanje.

Najvišjo splošno umrljivost na Slovenskem pa najdemo v tehle okrajih: Lendava, Ptuj-okolica, Maribor levi breg, Murska Sobota, Ljutomer in Šmarje pri Jelšah. To so torej zdravstveno slabejši okraji in smo jih našeli razen zadnjega, tudi že med onimi, ki imajo najvišjo umrljivost dojenčkov in najvišjo umrljivost za tuberkulozo. To so tudi, kakor je znano, okraji z največjim številom širomašnega prebivalstva, ki je viničar, mali kmet ali poljski delavec.

Največ nalezljivih bolezní je v okrajih, kjer je največ siromaštva in pomanjkljiva, nezadostna prehrana, kar nas ne čudi, če poznamo pomen naravnih telesnih obrambnih sil v boju proti boleznim in odvisnost postanka teh sil od človekove hrane.

Alkoholizem in prehrana sta tudi v tesni medsebojni zvezi, kajti slaba, nezadostna hrana pospešuje pojav alkoholizma. To je tista okolnost, ki zlasti pri nas na Slovenskem alkoholizem postavlja za težek problem. Ker je prehrana ljudstva v siromašnih krajih pomanjkljiva in nezadostna, je razumljivo, če se na taki bazi more razviti alkoholizem do najpopolnejše oblike. Naš mali človek malo jé in mu zato že najmanjša množina alkoholne pijače škodi. Saj je vsem znano, da premožnejši mnogo pijejo, ker se pa dobro hranijo, učinek alkohola ne pride do zunanjega izraza tako pogosto kot pri revnem človeku, ki nima za hrano. Tu odloča telesni in duševni ustroj, odpornost. Nekdo zna piti, drugi ne zna!

Pri raziskovanju vpliva prehrane na pojav bolezni in na umrljivost je potrebno pregledati prehrano v posameznih socialnih plasteh, posebno je potrebno natančno opazovanje siromašnih družin, da podkrepimo izrečene trditve. Potrebno je pričeti z raziskavanji tam, kjer je bolezenskih pojavov iz slabe (nepravilne in nezadostne) prehrane največ, torej prvenstveno v zgoraj omenjenih okrajih. Raziskavanja morajo ugotoviti kaj družine jedo, koliko živil povžijejo, ter kakšno je njihovo delo in zdravstveno stanje.

Dr. Janez Ev. Krek je bil med prvimi Slovenci, ki je poudarjal važnost takih raziskovanj in je o tem pisal takole:*

„Kako smo preskrbljeni z žitom? To vprašanje je v gospodarskem oziru najvažnejše. Lakota je strašna šiba. V njenem spremstvu so kužne bolezni: vročica, disenterija, kolera. Računati moramo s tem, da žita od drugod za časa vojske ne bomo dobili. Romunija ima sicer še precejšnje zaloge pšenice in koruze, toda ko bi bila tudi njena prijaznost do naše države večja, nego je, bi vendar v sedanjem času, ko se na Balkanu samem že pričinja vojni vihar, preveč riskirala, ko bi poizkusila nas zalagati z živežem. Italija je prepovedala izvoz živil in samo, če se tega strogo drži, more upati, da ji za lastno porabo puste ladje z žitom Angleži skozi gibraltarsko ožino. Bilo je nekaj upanja, da pridejo amerikske ladje tihotapsko z žitom na vzhodu Angleške poleg Islanda skozi Severno morje na Švedsko, ne da bi Angleži zvedeli zanje, in odtam v našo državo. Visoka cena pri nas je zelo vlekla amerikske veletržce, toda Anglež je Severno morje zaprl in zdaj morajo vse ladje skozi ozki kanal med Angleško in Francosko, kjer se seveda nobena ne more brez angleške preiskave vtihotapiti naprej.

Letošnja letina ni bila najboljša. Mlatev je iznenadila. Dokler je stalo klasje na polju, se je naračunalo precej več, nego je dala mlatev. Ob takih letinah je naša država — z Ogrsko vred — nekako dve petini žita kupila drugod, sama pa ga je imela tri petine. Izvažali smo samo ječmen za pivovarne, zlasti na Nemško; vse druge vrste smo morali uvažati. Za naše kraje je važno, da se v naši državi trajno vedno manj prideluje koruze; te večji del dobivamo od drugod.

Ne da pa se določiti, koliko žita se potrebuje za celo državo na leto. Človek bi mislil, da bi se dalo računati tako-le: Ogrsko in naše poljedelsko ministrstvo izda vsako leto izkaz, koliko žita se je pridelalo. K temu bi se moralo prišteti to, kar se je od drugod uvozilo, odšteti pa to, kar se je izvozilo; potem bi se vedelo, kaj potrebujemo. Toda ta račun šepa na vseh straneh. Najprej moramo vedeti, da so številke obeh poljedelskih ministrstev o letini zelo negotove. Kmetijske družbe poročajo o tem, seveda le počez, po površnem pregledu, ki je brez dvojbe vedno zelo pomanjkljiv. Zaloge žita iz špekulacijskih namenov, ali zaloge moke, ki se je zmlela iz tujega žita v velikih mlinih, da se zopet v tujino proda, nam pa niso znane. Še težje je določiti, koliko žita se potrebuje za človeško hrano. Ko bi bile

* Vestnik slov. kršč. soc. zveze, I. letnik.

tudi številke, ki bi jih izračunali tako, kakor smo povedali, resnične, bi se moralo od vsote vsega žita odšteti, kar se potrebuje za seme, kar se pokrmi za živino in kar se porabi v obrtne namene (za pivo in špirit). Vse to se natančno sploh ne da dognati, ker nimamo o tem nobenih uradnih podatkov. Zato pa ne moremo, dasi bi to krvavo potrebovali, niti tega z gotovostjo povedati, koliko se porabi žita, oziroma moke povprek za eno osebo. Ne nobena dežela, ne država se ni brigala, da bi to dognala. Imamo sicer razne račune posameznih mož, toda ti so tako različni, da si ž njimi ne moremo nič pomagati.

Sundbärg je po podatkih o letinah, uvozu in izvozu, odštevši, kar je šlo za setev, iz l. 1891—1895 izračunal povprek za pšenico in rž to-le porabo na osebo v kilah:

Belgija	304	Avstro-Ogrska	173
Danska	287	Ruska	172
Francoska	254	Angleška	167
Švica	215	Španska	149
Nizozemska	202	Balkanske države	140
Nemčija	197	Norveška	135
Finska	180	Italija	122
Švedska	175	Portugalska	88

Stavit gremo lahko, da je za našo državo segel precej visoko.

Filipović, profesor gospodarske vede na dunajskem vseučilišču, ima ta-le račun, da porabi posamezna oseba pšenice in rži v kilah na leto:

V Nižji Avstriji	107	V Alpskih deželah	86
Na Češkem, Moravskem in Šleziji	118	V Kraških deželah	28
V Galiciji in Bukovini	80	V celi državi povprek	94

V češkem poljedelskem svetu sta l. 1899 naračunala nemški poročevalec Urban 171 kil, češki dr. Fiedler pa 277 kil na osebo. Jasno je torej, da se na te številki ni zanesti. Za našo ožjo domovino je treba tudi to upoštevati, da se ne uživa samo pšenična moka, marveč, da se za kruh in kuho rabi zelo veliko koruze, ajde, marsikje tudi ječmen in oves, in da poleg tega krompir veliko odvrne. Krompir in zelje, krompir in mleko sta marsikje zelo navadni jedi, ki se pri njih kruh sploh ne uživa.

Po lastnih poizvedbah po posameznih družinah sem našel, da pride povprek po 150 kil žita za moko na osebo. Toda moje poizvedbe se tičejo samo nekaj krajev in jim zato ne prilagam splošne važnosti. Vsak bo pa priznal, da bi bilo potrebno, ko bi v teh rečeh prišli na jasno. Od države ne moremo pričakovati, da bi to dognala. Dober statističen urad — na Kranjskem ga še nimamo — v deželi bi mnogo lahko pomagal, toda po moji sodbi je tu treba splošnega zanimanja in sodelovanja. Občinski uradi so z delom preobloženi; pomagati bi morala tukaj društva, posojilnice in kmetijske zadruge. Moj spis ima namen, opozoriti na to reč in v sedanjem resnem času zlasti člane in članice naših društev pridobiti za to prepotrebno delo.

Kako naj se pa to naredi? Treba je podrobnega dela poizvedovanja za posamezne hiše, oziroma družine. Vprašanje, ki ga je treba rešiti, se glasi: Koliko žita za moko se potrebuje na leto za družino, za katero poizveduješ? Pri kmetu moraš poizvedeti, koliko kil žita in kakšnega da mlet, in kolikokrat na leto. Odšteti moraš 30% za otrobi in potem še morebitno moko, ki se rabi za klajo. Potem dobiš, koliko kil moke se porabi za ljudi; če to deliš s številom oseb, zveš, koliko potrebuje povprek ena oseba. Pri delavcu, ki vse kupuje, zvedi, koliko rabi moke na teden in potem lahko izračunaš letno potrebsčino. Pri družini, ki nekaj sama pridelala nekaj pa prikupi, moraš oboje vpoštevati.

Taki računi so ravno za letos za posamne družine neprecenljive vrednosti. Vsak si lahko izračuna, koliko žita mu utegne do prihodnje mlatve zmanjkati, in s tem tudi, kako je treba gospodariti, da se bo brez lakote izšlo. Treba bo pa več varčevati s tistim žitom, katerega manjka. Lahko si vsak izračuna, koliko prihrani na pšenici in rži, če porabi več ječmena, ovsa, ajde ali koruze za moko, in kako naj morda s krompirjem zmanjša potrebsčino na moki.

Takih računov naj se mladi fantje in dekleta vadijo v društvih; koristna so brez dvojbe v tem oziru predavanja tudi za gospodinje. Reč ni težka; potrebna pa tako, kakor oči v glavi, ker bo kmalu prišel čas, ko nekaterih vrst žita — n. pr. koruze — sploh ne bo več dobiti na trgu, drugih pa le za ogromne cene. Za vsako posamno družino, ki mora kupovati žito se lahko tudi dožene, koliko že zdaj dražje živi, če rabi tisto žito kakor doslej, nego je pred vojsko. In cene gredo še vedno kvišku. Naj bi ta hudi čas naučil čim največ naših družin, da bodo živele, kakor pravimo po domače, „z rajtengo“. Zapisovanje dohodkov in stroškov, proračunanje za prihodnost je zdaj bolj nego kdaj potrebno.

Vrednost uradnih številka smo že označili, vendar nekaj se pa da tudi povzeti. Za podlago smo si vzeli, da potrebuje ena oseba 150 kil žita za moko na leto. Odštejemo 30% otrobi, potem nam ostane 105 kil moke na osebo, to je okrog 150 kil kruha. (Navadno se računa na 100 kil žita 110 kil kruha.) Letino računamo, kakor jo izkazujejo uradni podatki povprečno od l. 1901—1910. Ko bi bile te številke popolnoma zanesljive, bi gotovo ta povprečna številka zelo odgovarjala resnični letini letošnjega leta.

Leta 1901—1910 se je pridelalo na Kranjskem povprek:

	kvintal (= 100 kg)	teže v 1 hl, kg
pšenice	220.940	74'2
rži	111.554	68'2
ječmena	99.146	61'9
ovsa	151.386	44'7
koruze	180.433	68'4
Skupaj	763.459	

Težo smo pristavili zato, da lažje vsak izračuna, ne da bi mu bilo treba posebej tehtati žito, koliko kil ima gotovo množina žita samo po teži. Pri nas merijo, zlasti za v mlin, žito še vedno po mernikih. En mernik ima 50'74 l. V vsaki pratiki najdeš o tem priročne tabele. Ko bi se na

Kranjskem vse žito, kateremu bi morali prišteti še ajdo, ki se vsa, in proso, ki se deloma rabi tudi za moko, porabilo za človeški živež, bi komaj imeli kruha dovolj. Po našem računu bi se namreč potrebovalo 750.000 kvintalov, seveda odštevši setev in živinsko krmo, ker imamo dobro 500.000 ljudi v deželi. Za obrtne namene, izvzemši nekoliko za pivarne, ki pa večino ječmena kupujejo drugod, ne gre kaj našega žita, pač pa se ga mnogo porabi za živino: konje, govedi in prašiče. Ovsu in ječmenu še zmanjka v ta namen. Zato ne smemo šteti za človeški živež družega nego pšenico, rž in koruzo in še pri tem bi morali pravzaprav precejšen del koruze, ki tudi gre za prašičjo krmo, odšteti. Toda recimo, da se to trojno žito porabi za živežno moko, potem imamo 512.494 kvintalov žita v te namene v lastni deželi. Manjka ga torej še 250.000 kvintalov, da pride na vsako osebo po 150 kil. To se pravi: najmanj tretjino žita mora Kranjska dobiti drugod. Proso in ajda zaležeta toliko, kolikor odpade koruze za krmo, in kar je treba za setev, za katero moramo šteti najmanj šesti del. Žita se torej na Kranjsko uvede po tem računu v rednih letih krog 2500 vagonov. Glavna množina gre pač v Ljubljano in druga mesta, ter v obrtne kraje, toda tudi na kmetih je mnogo okrajev, ki ne shajajo s svojim pridelkom. O tem niti misliti ni, da bi se bilo doslej letos dovolj žita pripeljalo v deželo. Zato je pa pač nemogoče, da bi se naš žitni pridelek mogel še kam odajati. Posamne občine naj zagadatelj napravijo o pravem času prošnje na svoja okrajna glavarstva, v katerih naj na podlagi točnih računov žitnih zalog in potrebščine v občini prosijo, naj se ne zahteva žito za vojaščino, ker ga že itak doma manjka. Tudi zaloge pri mlinarjih in veletržcih se bodo vse doma potrebovale. Seveda bi bilo pa želeti, naj se postavijo za žito maksimalne cene. Dozdaj so se Ogri upirali temu, češ da bodo Amerikanci samo glede na visoke cene riskirali vtihotapljenje žita v našo državo. Zdaj, kar je Severno morje zaprto, je to pravzaprav brez pomena. Zato smemo upati, da bo naša vlada pripravila Ogrsko, kjer spekulacija z žitom najbolj cvete, da bodo sklenili maksimalne cene. Za celo deželo pa velja splošno: Varčujmo z žitom! Krompir, fižol in mleko naj nadomesti del kruha; tam, kjer je letos dobro uspelo sadje, tudi to mnogo odvrne.“

Hirschfeld* je ugotovil v Nemčiji, da pojedó v revnejših družinah na osebo in dan

kruha	300 g do 500 g
mesa	60 g do 230 g
krompirja	450 g do 550 g

in da se pri bogatejših poveča poraba mesa, poraba kruha in krompirja pa ostane ista ali se zmanjša.

Še večjo porabo je našel P. Mombert:*

žita	ca 600 g
krompirja	ca 600 g
mesa pri revnih	ca 18 g
pri bogatejših	ca 40 do 100 g.

* Mosse-Tugendreich, Krankheit u. soziale Lage.

König* je ugotovil pri 62 malih kmetih v Hessenu porabo 550 g žita na osebo in dan.

Ker odgovarja 100 g žita 90 g kruha, je to 495 g kruha.

Ta raziskovanja potrjuje še Appelt.

Če preračunamo označene množine živil na toplotno energijo,

100 g krompirja ca	90 Ca,
najdemo minimum pri Hirschfeldu	
300 g kruha	750 Ca
450 g krompirja	387 Ca
60 g mesa	246 Ca
Skupaj	1383 Ca,

kar predstavlja mnogo prenizko povprečno množino toplotne energije.

Po Rechenbergu* pokrije pri siromašni družini potrebne energije:

kruh	55%
krompir	19%
mast	9%
moka	7%

skupaj 90%. Ostalih 10% potrebe pokrije mleko, meso, sladkor, dočim so vsa druga izdatnejša živila pri revnih redka.

Hirschfeld* ugotavlja, da tolikšna hrana ni zadostna, kar se je videlo na telesni teži preiskovanih in sicer so tehtali povprečno:

delovni moški	59 kg (namesto 65 kg)
delovne ženske	54 kg (namesto 60 kg).

Vsi so imeli slabo razvito mišičevje in otroci so bili nerazviti z napihnjenim trebuhom od krompirja. Vendar posebnih obolenj ni ugotovil in tudi umrljivost je bila normalna.

Tugendreich* je pri poljskih delavcih našel sledečo prehrano:

kruha ca	700 g = 1750 Ca
krompirja ca	700 g = 630 Ca
mesa ca	70 g = 287 Ca
mleka	500 g,

kar predstavlja primerno množino toplotne energije. Poljski delavci so bili dobro razviti in v splošnem zdravi.

V povojnih raziskovanjih prehrane v Nemčiji sta našla Scheunert in Krzywanek v letu 1930 s pomočjo pismene ankete po en teden v aprilu in avgustu nezadostno prehrano le v poedinih primerih, kar je pač razumljivo, ker je imel najslabši posestnik 3 ha ravninskega polja, večina ostalih pa nad 20 ha. Ugotovila sta tudi kvalitativno dobro prehrano z ozirom na obilo porabo mleka.

Poraba živil je bila skoraj enaka v obeh letnih dobach.

Toplotna energija je bila krita po živalskih živilih povprečno v 43% (minimum 24%, max. 58%), po rastlinskih živilih povprečno v 57% (minimum 42%, max. 76%) in sicer so krile kalorije živalskih živil v 11% meso,

* Mosse-Tugendreich, Krankheit u. soziale Lage.

9% mleko, 9% mast, 11% maslo; rastlinskih živil v 33,5% kruh in pecivo, v 8% krompir, 4,5% kuhane močnate jedi.

Elisabeth Dulong* je letos objavila rezultate svojih raziskovanj kmečke prehrane, ki jih je vršila skozi tri leta z dnevnim vpisovanjem porabe v 61 gospodinjstvih površine od 5 do 30 ha.

Ugotovila je letno na osebo:

kruha	od 100 kg do 250 kg
krompirja	„ 85 „ „ 460 „
mleka	„ 34 „ „ 489 „
mesa	„ 11 „ „ 97 „

torej izredno veliko razliko v posameznih družinah, kar je seveda zelo verjetno. Najnižje od Dulong ugotovljene množine živil so seveda mnogo manjše, kakor so jih ugotovili predvojni raziskovalci in utegnejo odgovarjati.

Dulong ugotavlja, da so nosilci vitaminov v kmečki prehrani krompir, mleko, maslo in kruh posebej v časih, ko ni na razpolago zelenjave in sadja.

Po Grotjahnu obstoje v Nemčiji štirje tipi prehrane:

1.) premožni, ki porabijo mnogo sladkorja in mesa. Na osebo pride letno:

175 kg žita,
175 kg krompirja,
25 kg sladkorja,
25 kg masti,
100 kg mesa,

2.) srednji sloj, meščanski, ki se v prehrani razlikuje od premožnih v tem, da porabi manj mesa in manj sladkorja,

3.) kmetje, katerih prehrana je večinoma vegetarijanska, le malo porabijo mesa, več pa mleka. Manjka jim beljakovin in masti,

4.) delavci, ki uživajo sicer raznovrstno hrano, vendar slabo pripravljeno.

Pri nas doma ne razpolagamo žal še s podatki, ki bi nam pokazali porabo živil v kmečkih družinah, da bi jih mogli primerjati z ugotovitvami drugod. Potrebno je pričeti s tozadevnimi raziskovanji čimprej. Pač pa je tukaj že nekaj skromnih začetkov oziroma poskusov razkrivanja naših domačih razmer glede prehrane.

Marko Šuklje je ob priliki svojih socijalno ekonomskih raziskovanj vasi Drašičev v Beli krajini zbral nekaj podatkov tudi o domačih pridelkih, raziskujoč dohodke in izdatke nekaterih posestnikov v tej vasi. Navedem par primerov:

Pečarič Martin, posestnik v Drašičih, ima 4 ha posestva in sicer ca 2 ha njive in 16 a vinograda, drugo je gozd in travnik. Prehranjuje 7 oseb,

* Elisabeth Dulong, Untersuchungen über die Ernährung bäuerlichen Familien.

med njimi 2 otroka do 7 let. Njegov pridelek je znašal v opisanem letu 1936/37 v denarni vrednosti Din 8780.—. Od tega pridelka je bilo vporabljeno doma za protivrednost Din 5375.— in sicer:

40 mernikov	koruze	Din 1.000.—
15 „	pšenice	„ 525.—
12 „	ječmena	„ 300.—
6 „	prosa	„ 150.—
6 „	ajde	„ 150.—
70 „	krompirja	„ 1.400.—
3 „	fižola	„ 150.—
6 hl	vina	„ 1.800.—

Prodanih je bilo pridelkov za Din 3.405.— in sicer:

9 hl	vina	Din 2.700.—
35 mernikov	sliv	„ 525.—
4 mernike	jabolk	„ 80.—
jajca		„ 100.—

Izdatkov pa je bilo za tekoče potrebščine in za specerijo Din 4.958.— in za dokupljeni živež v obliki 25 mernikov koruze in ene vreče moke (ker je zmanjkalo kruha!), pa Din 1.020.— torej skupaj Din 5.978.—.

Izdatki so bili sledeči:

25 mernikov	pšenice à Din 30.— . . .	Din 750.—
1 vreča	moke	„ 270.—
60 kg	soli à Din 3.—	„ 180.—
petrolej,	vžigalice	„ 200.—
meso		„ 340.—
prešič		„ 500.—
žegnanje,	zabave	„ 250.—
30 kg	galice à Din 6.—	„ 180.—
obleka,	obutev	„ 1.500.—
šolske	potrebščine	„ 80.—
krma		„ 250.—
drva		„ 250.—
cigarete		„ 700.—
davek		„ 198.—
milo		„ 100.—
Domoljub		„ 30.—
priboljšek	ob bolezni	„ 200.—

Din 5.978.—.

Primanjkljaj v znesku Din 2.573.— je bil krit s postranskim zaslužkom za dnino Din 1.160.—, z domačo obrtjo Din 1.000.— in s prispevkom brata Din 500.—, skupaj Din 2.660.—.

Če bi ne bilo postranskega zaslužka in podpore, bi se morala družina omejiti v porabi kruha, ali pa porušiti koruzo namenjeno za krmo živalim. Za kruh je bilo uporabljenega z dokupljenim žitom skupaj 1778 kg zmesi, pšenice, ječmena in koruze, ne upoštevaje 20 mernikov koruze za krmo, t. j. na osebo 254 kg žita ali 228'6 kg zmesnega kruha letno, 635 g dnevno, kar predstavlja približno isto množino kruha, kakor je bila ugotovljena pri poprej citiranih raziskovanjih v Nemčiji.

Tudi uporaba krompirja odgovarja poprej ugotovljenim množinam. Družina je namreč pridelala in porabila 70 mernikov krompirja in pride na osebo in dan 666 g.

Poglejmo drugega posestnika in sicer Bajuka Antona iz Drašičev, ki ima 9 ha posestva, od tega 3 ha njiv in 46 a vinograda. Vzdržuje ženo in 5 otrok, 3 nad 17 let in 2 pod 17 let.

Njegov pridelek znaša:

27	hl	vina,
40	l	žganja,
50	mernikov	koruze,
40	„	pšenice,
15	„	ječmena,
7	„	rži,
15	„	ovsa,
8	„	prosa,
7	„	ajde,
125	„	krompirja,
5	„	fižola,
200	glav	zelja,
5	prašičev,	
1	junca,	

v denarni protivrednosti Din 23.708.—. Od tega pridelka je bilo prodano:

20	hl	vina,
25	l	žganja.
2	prašiča,	
1	junec,	
50	mernikov	krompirja,
45	l	fižola

za ceno Din 11.287.—. Ostanek je bil porabljen doma v denarni protivrednosti Din 12.421.—.

K dohodkom se pridružuje še postranski zaslužek v trtnici Din 3.600.—, torej znašajo skupni dohodki Din 14.887.—.

Izdatkov je bilo za tekoče potreščine in za špecerijo Din 12.224.—.

Izdatki so bili sledeči:

100 kg galice à Din 7.—	Din	700.—
40 delavcev à Din 12.— (30 za vi-		
nograd, 10 za drugo)	„	480.—
1 voz količev	„	200.—
5 prašičkov za rejo à Din 120.—	„	600.—
ženska obleka in perilo	„	1.420.—
moška obleka	„	2.855.—
obutev	„	1.350.—
popravilo obutve	„	300.—
posteljnina in drugo	„	800.—
lonci, sklede in kuhinjsko orodje	„	200.—
šivalne potrebsčine	„	50.—
orodje in poprava orodja	„	600.—
zavarovalnina	„	450.—
študent		
davek	„	424.—
sol 70 kg	„	210.—
43 l petroleja	„	315.—
5 l olja	„	60.—
20 kg sladkorja	„	320.—
1½ kg kave	„	90.—
20 kom. cikoriije	„	360.—
meso	„	360.—
Din		12.224.—

V tem primeru ni bilo potrebno dokupovati žita za kruh. Če vpoštujemo koruzo, da je bilo za kruh vporabljeno pol pridelka koruze in je bila ta zmes vzlic temu dobra z ozirom na velik pridelek pšenice, znaša letna vporaba na osebo 297 kg krušnega žita ali 267 kg kruha letno, ali 740 g dnevno.

Opisana dva primera nam kažeta v najbolj grobih obrisih donosnost posesti v Beli krajini. Posest 4 ha (prvi primer) ne more preživljati sama od sebe posestnika in družino in je zadostna šele posest 9 ha.

Marko Šuklje pravi v tej zvezi takole:

Kolikšna posest je v teh krajih potrebna za dostojno preživljanje kmečke družine? V splošnem zavisi velikost tega areala od reljefa pokrajine, od plodnosti zemlje, od stopnje agrikulture in od bližine tržišč, oziroma trgovine in prometnih sredstev. Po krajevnih razmerah naše vasi in njene okolice bi mogli oceniti velikost takšnega „idealnega“ posestva na 14 ha skupne površine; od tega naj bi bilo prilično 4—5 ha njiv, 1 do 1½ ha travnikov, okrog ½ ha vrta odnosno sadovnjaka, ¼ do 1 ha vinograda, 3 ha steljnika in 4 ha gozda s kolosekom. Velikost poedinih kultur tega „idealnega“ posestva, je ocenjena po posestnih prilikah tistih kmetov v vasi, katerih življenski pogoji so zadovoljivi vsaj za krajevne prilike. Takšno posestvo naj bi dostojno preživljalo družino, sestoječo iz očeta,

matere in 4 do 6 otrok. Pri takšni razdelitvi zemlje bi prebivalo na 1 km² vse posesti 42 do 56 ljudi. Danes jih živi na tej površini 83.

V letu 1936 je Higijenski zavod v Ljubljani v obliki sondažnega raziskovanja naše vasi proučil socialne, gospodarske in zdravstvene prilike v spodaj imenovanih prekmurskih vaseh. Pri tej priliki smo glede prehrane ugotovili sledeče:

Turnišče:

Za prehrano petčlanske družine je treba 7 do 10 oralov zemlje ali v denarju do Din 1.000.— mesečno.

Ljudje se hranijo, zlasti revnejši, zelo slabo. Kuhajo dvakrat dnevno, nekaj radi pomanjkanja živil, precej pa tudi radi štednje drv.

Bratonci:

Prehrana največkrat ne odgovarja zahtevam. Revnejše družine s številnimi otroci kronično gladujejo. Mnogim zmanjka hrane in zabele, zlasti ob slabih letinah, ko ne obrodi žito in ni krompirja. Poleti kuhajo enkrat ali dvakrat dnevno, pozimi ko ni zelenjave, trikrat ali pri revnejših dvakrat. Ko je pri hiši mleko, je kmečka hrana za 50% boljša kakor pa kadar ga ni. Če so krave breje, na nakup mleka ni misliti. Splošna je navada, da ljudje pijejo surovo mleko, takoj po molži, zlasti je to običaj poleti, ko se pozno trudni vozijo s polja, pa je mleko s kruhom kar hitra večerja. Sadja in zelenjave se za zimo pripravi zelo malo.

Melinci:

Hrana je slaba in nezadostna. Obstoji največ iz krompirja, zelja, repe, fižola in raznih močnatih jedi. Ob večjih praznikih in ob žetvi pride ponavadi tudi meso. Kuha se enkrat ali dvakrat dnevno. Opoldne za kosilo je navadno ista jed kot zjutraj. Glavna hrana je prosena kaša na kropu ali mleku. Kruha mnogim družinam primanjkuje. L. 1936 najmanj pol vasi ni imelo kruha. Otroci v šoli često zgubijo zavest vsled lakote in učitelj jih zdravi s skodelico gorkega mleka.

Križevci:

Hrana je preprosta kmečka. Pozimi kuhajo trikrat dnevno, poleti pa vsled dela enkrat ali dvakrat. Pripravljena je dobro in čisto. Sicer je močno papricirana. Najdejo se družine, ki živijo daljšo dobo v letu brez kruha in zabele.

Benica in Pince:

Prehrana je mleko, krompir in drugo. Kuha se trikrat dnevno. Kruh imajo sicer vsi, vendar prevladuje polenta.

Srednja Bistrica:

Prehrana je skromna in nezadostna. Kuhajo poleti dvakrat ali enkrat dnevno, pozimi pa trikrat. Pogosti so slučaji, da gospodinje ne znajo primerno pripraviti hrane. Tudi jih ovira delo. V začetku aprila je skoraj polovica družin brez kruha. Primanjkuje jim dostikrat tudi zabele in živeža.

Velika Polana:

Za prehrano petčlanske rodbine, da bi srednje živela, bi bilo treba 10 do 15 oralov zemlje ali v denarju mesečno Din 1.500.—.

Krog:

Hrana je skrajno nezadostna in neprimerna. Delavci si nosijo seboj ali pa si v Soboti kupijo za kosilo kruha in salame. Prehrana kmetov je priprosta kmečka. Za zajtrk mleko, kava s saharinom, prežganka ali žganci z repo ali zeljem. Poleti je za kosilo navadno mrzla jed: kislo mleko, salata, kumarce, paprika, kruh, ob težkem delu meso ali pogača. Za večerjo surovo mleko, salata, juha ali krompir. Poleti se kuha enkrat ali dvakrat dnevno, pozimi trikrat, ali pri revnejših dvakrat. Je tudi nekaj družin, ki jim na spomlad zmanjka kruha.

Murski Črnci:

Kvaliteta hrane se ravna po premoženju. Revnejšim zmanjkuje kruha na pomlad. Premožnejši kuhajo največkrat trikrat na dan, ostali zjutraj in zvečer.

Tišina:

Hrana je kmečka, poleti kuhajo dvakrat dnevno, pozimi pa trikrat. Pozimi je hrana obilnejša in bolj pestra kakor poleti.

Vanča vas:

Hrani se slabo, poleti kuhajo enkrat ali dvakrat dnevno, češ da ni časa in drv, pozimi pa trikrat. 10 družinam zmanjka 3 mesece pred žetvijo kruha.

Vidonci:

Prehrana je dostikrat preskromna, zlasti pri revnejših družinah, kjer često zmanjkata kruh in zabela. Meso jedo le ob nedeljah in velikih praznikih. Dobra kmečka hrana je mleko, kadar ga imajo.

Dolič:

Prehrana je slaba. Poleti kuhajo največ dvakrat dnevno, pozimi navadno trikrat. Mnoge družine direktno gladujejo in so prisiljene nakupovati kruha in živila.

Motovilci:

Hrani se s priprosto domačo hrano, kuhajo dva do trikrat dnevno, več družin je čez leto daljšo dobo brez kruha in zabele.

Domanjšovci:

Prehrana je predvsem poleti slaba. Dnevno kuhajo enkrat. Pozimi je boljše, ker sezonski delavci prinesejo žito. Eni četrtini družin primanjkuje kruha, od aprila do žetve.

Kuštancovi:

Hrana je primitivna, vegetarijanska. Meso jedo povečini pozimi, poleti kuhajo dva-do trikrat dnevno, pozimi le dvakrat, nekaj je celo takih družin, ki živijo daljšo dobo v letu brez kruha in zabele. Pečejo črn ržen kruh.

Iz tega opisa lahko zaključimo, da v Prekmurju prehranitvene prilike v splošnem niso ugodne. Kvaliteta in tudi kvantiteta hrane zavisi od premoženja. Ker prevladuje mala posest oziroma posest, ki v današnjih časih ni več donosna, pridelek ne zadostuje in je prebivalstvo navezano na postranski zaslužek. Če tega ni, nastopa pomanjkanje hrane.

Higijenski zavod v Ljubljani je zbral meseca avgusta leta 1937 z vprašanjem na vse okrajne zdravnike nekatere splošne podatke o prehrani kmečkega prebivalstva in sicer glede glavne ljudske hrane v vsakem okraju, glede posameznih živil, to je kruha, mesa in prikuh in glede pomanjkanja živil. Tukaj podajam v vrstnem redu zbrane podatke za vse okraje. Skupni podatki za ves okraj so dopolnjeni z opisom posameznih občin s posebno karakterističnimi prilikami, kjer je ljudstvo navezano na javno pomoč.

Pregled po okrajih

Gorenjsko:

Ljubljana - okolica.

Glavna hrana prebivalstva je kruh, krompir, fižol, repa, zelje, koruza.

Ljudje uživajo večinoma zmesen kruh t. j. mešanica pšenice, koruze, pa tudi ajde, ječmena in rži. Za prikuho se rabi fižol, krompir, zelje in repa. Zabela je svinjska mast ali nekaj olja.

Povprečna letna poraba na enega stanovalca.

Pšenice	68 kg	mesa na 1 stanovalca na selu:	
ječmena	30 "	govedine	12 kg
rži	15 "	svinjine	12 "
ovsa	1 "	ovčjega	— "
koruze	68 "	kozjega	— "
fižola	70 "	divjačine	— "
graha	1 "		
leče	1 "		
boba	1 "		
riža	1 "		
krompirja	180 "		
repe	70 "		
korenja	— "		
zelja	70 "		
		skupaj	24 kg
		sol	700 kg
		sladkorja	700 "
		kave	050 kg

Koliko je povprečno na leto iz okraja izvoženo ali uvoženo:

	izvoženo	uvoženo
pšenice	— ton	500 ton
ječmena	— "	— "
rži	— "	— "
ovsa	— "	— "
koruze	— "	1000 "
fižola	500 "	— "
graha	— "	— "
leče	— "	— "
boba	— "	— "
riža	— "	30 "
krompirja	2000 ton	

V občini Dobrunje mali kmetje in kočarji ne pridelajo za pol leta.

V občini Ježica je odvisnih od podpore 100 družin s 400 člani.

V občini Šmarje-Sap so mali kmetje in delavstvo v bednem položaju. Ne pridelajo dovolj, nimajo za sol.

V občinah Vrhnika in Sv. Jošt mnogi že v pozni zimi nimajo živeža.

Kamnik.

V glavnem se hrani prebivalstvo z mlekom, cerealijami, krompirjem, fižolom, sočivjem, sadjem.

Kruh je iz mešanice pšenične, ržene in ajdove moke; ponekod se meša tudi s koruzno moko. 5 članska rodbina porabi letno 1500 do 1600 kg moke.

Meso je povečini le suho svinjsko samo ali z ješprenom; goveje meso se uživa na kmetih le ob praznikih. Zabela je v glavnem le svinjska mast, le najbolj ubožni rabijo loj.

Občina Trojane je tudi v dobrih letinah pasivna.

V občini Komendi mora zaradi slabe letine velika večina družin živež kupovati, ni pa prilike za zaslužek.

V občini Moravče so kmetje zaradi toče zelo oslabeledi, nimajo živeža niti za polovico leta. Najbolj so prizadeti kočarji.

V občini Nevlje je do 80% prebivalstva zelo revnih in nimajo niti polovico od teh pridelkov za pol leta, za ostali čas morajo iskati zaslužka, če ga dobe. 50% družin nima od zime dalje kruha pri hiši in stradajo.

V občini Tuhinj je že v dobrih letinah prebivalstvo navezano na postranske zaslužke, da se prežive, ker jih le malo pridelava dovolj.

Škofja Loka.

Glavna hrana je ržen kruh in kruh iz črne krušne moke. Po količini zavzema kruh 10. del prehrane. Meso je goveje in svinjsko; količina použitega mesa znaša 30. del prehrane.

Prikuhe so večinoma krompir, zelje, repa; zelenjava je na zadnjem mestu. Kot zabela je v glavnem svinjska mast, loja malo; precej se porabi mleka.

Večje pomanjkanje živil je v občini Selca, ker $\frac{1}{4}$ posestnikov tudi ob normalnih letinah ne pridelava dovolj. Tu je mnogo gozdnih delavcev. Tudi v občini Sorica in Žiri stradajo mnogi brezposelni delavci. Pomanjkanje je tudi v občini Črni vrh.

Kranj.

Glavna hrana: kruh, krompir, fižol.

Kruh: ali iz pšenične, ržene ali pa mešane moke; povprečno ga pride $\frac{1}{2}$ kg dnevno na osebo.

Meso: goveje ali svinjsko in ga uživajo meščani do 200 g, kmetje dvakrat tedensko do 300 g.

Začimbe: svinjska mast, maslo, surovo maslo, salata. Lakote ni.

V občini Mavčiče tudi večji posestniki kupujejo moko za kruh radi slabe letine. Posebno so prizadeti kočarji. Po mnogih hišah le poredko pečejo kruh.

Občina Besnica uvozi letno do nove letine najmanj 20 vagonov živeža, (10 vagonov moke in 10 vagonov koruze).

V občini Kovor niti večji posestniki ne pridelajo dovolj, mali kmetje in delavci trpe pomanjkanje, ko ni postranskega zaslužka.

V občini Naklo so mnogi mali kmetje in delavci in tem zmanjka živeža.

V občini Sv. Katarina večji posestniki pridelajo pridelkov največ za 5 mesecev, ostali pa komaj za 2 do 3 mesece.

Radovljica.

Glavna hrana je kruh, meso, sočivje. Kmečko ljudstvo rabi kruh iz ržene, deloma mešane ržene in pšenične moke, malo tudi iz koruzne moke. Meščani in delavci pretežno kruh iz bele moke. Na osebo se porabi dnevno 1 kg moke.

Kmečko ljudstvo uporablja domače svinjsko meso, meščani in delavci ga kupujejo. Dnevna poraba mesa na osebo je 20 dkg. Začimbe so v glavnem svinjska mast, v mali meri maslo. Dnevna poraba masti pri delovnem ljudstvu ca 15 dkg, pri meščanih in delavcih ca 10 dkg.

Lakota je bila v l. 1932—1935 radi pomanjkanja zaslužka. Pomanjkanje živil je bilo v občinah Bohinjska Bistrica, Srednja vas, Gorje, Rateče—Planica, Kranjska gora, Dovje-Mojstrana, Kropa in Kamnagorica.

V občini Begunje se more le 15 posestnikov preživljati od lastne zemlje. V občini Boh. Bistrica je 198 brezposelnih, med njimi 102 oženjena, 38 jih je brez lastnega stanovanja, 150 družin pa ima kaj malega zemlje, pa jim pridelki poidejo že zgodaj spomladi.

Tudi v občini Boh. Srednja vas ne more poljedelstvo preživljati niti najpremožnejšega. Večina kmetov moko dokupuje.

Notranjsko:

Kočevje.

V glavnem se hranijo ljudje s kruhom iz pšenične, koruzne, ržene moke, dnevno po osebi okoli $\frac{1}{2}$ kg.

Meso je goveje in svinjsko; na osebo povprečno ca 15 dkg tedensko. Za prikuho je zelenjava; kakor zelje, repa, krompir, fižol, salata; za začimbo je mast, maslo, sol.

Vedno je več bolezní zaradi nezadostne hrane. Največ bede je med nezaposlenimi delavci, otroci takih družin dobesedno stradajo.

Tako je v občini Loški potok okoli 500 ljudi brez vsakega živeža (nov. 1936). Obdelane zemlje je tako malo, da tudi najboljši posestniki ne pridelajo dovolj živeža zase. Otroci ne morejo v šolo in cerkev. Moški se preživljajo z delom na Hrvaškem, družine doma stradajo. Prebivalstvo je izključno navezano na uvoz vseh žitaric.

V občini Sodražica je 200 brezposelnih delavcev, ki živijo v najslabših razmerah s svojimi družinami. Vseh skupaj je 1500 revnih in brezposelnih, ki nimajo rednih dohodkov in so navezani na kupovanje hrane.

V občini Velike Lašče je večina malih posestnikov, ki pridelajo živeža za pol leta in so odvisni od zaslužka z lesom. V občini (6000 duš) je 420 družin z 2000 člani, ki po mnenju župana nimajo denarja niti za sol (januar 1937).

V občini Dobropolje je nad 50% (2000 ljudi) brez potrebne hrane za preživljanje. Delavci ostajajo doma, ker ne dobijo zunaj zaslužka.

V dobrih letinah 1929 do 1930 se je uvozilo vsako leto najmanj 20 vagonov koruze za ljudsko prehrano.

Dolenjsko in Bela krajina:

Litija.

Glavna hrana je kruh, krompir in fižol. Kruh je iz pšenične, ajdove in koruzne moke — približno $\frac{1}{2}$ kg na osebo. Meso je goveje in svinjsko, $\frac{1}{10}$ kg dnevno; dostikrat nadomestujeta krompir in fižol mesno hrano. Začimba je mast, loj, sol, kis. Stradanje se opaža vsako leto posebno spomladi, preko leta pa predvsem v industrijskih krajih n. pr. v Zagorju, kjer je mnogo nezaposlenih rudarjev.

V občini Vače zaradi slabe letine, pridelka ni niti za četrto leto. 60% kmetov nima drugega, kar kupi.

V občini Litija je 100 brezposelnih delavcev z velikimi družinami v pomanjkanju.

V občini Mlinše: 72% posestnikov kupuje živila na up. Pomanjkanje vlada tudi v občinah Sv. Križ, Stična in Šmartno, kjer je velika revščina. Ni živeža, za kupovanje ni denarja. Srednje kmetije pridelajo komaj za 5 mesecev, mali kmetje in kočarji pa trpe pomanjkanje.

Novo mesto.

Glavna hrana je krompir, zelje, fižol, repa in kruh. Kruh je iz mešane moke: koruzna, ajdova, ječmenova, ovsena in pšenična moka; dnevna poraba kruha znaša $\frac{1}{2}$ do 1 kg na osebo. Meso je goveje in svinjsko, večinoma samo ob nedeljah; na družino pride 1 prašič letno; govedine pride 1 kg tedensko na osebo.

Začimba je sol, svinjska mast pretežno, loj uporabljajo le revnejši sloji.

Za prikuho se rabi fižol, kumare, krompir, salata, korenje, zelje, repa.

V občinah Ambrus, Ajdovec, Hinje je mnogo družin z malo zemlje. Kmetje morajo kupovati že decembra. Kdor ne zasluži, trpi pomanjkanje.

Tudi v občinah Zagradec in Žužemberk je večina malih posestnikov, kočarjev in delavcev, ki porabijo pridelek še pred pomladjo. Zaslužka ni.

V občini Brusnice je 60% posestnikov, ki kupujejo hrano že zgodaj spomladi, delavcev je ena tretjina v občini, ki so vsi brez zaslužka. Nad 200 je siromašnih družin.

V občini Mirna je 100 družin s 500 člani, ki jim je zmanjkalo hrane letos v aprilu. Zato je tam veliko pomanjkanje, posebno ko ni zaslužka. Odvisni so golj od podpor.

V občini Šmarjeta zmanjka hrane že kmalu po Božiču mnogim družinam s številnimi otroci.

Občina Šmihel-Stopiče ima 9000 prebivalcev, od katerih je revnih nad 50%.

Krško.

Glavna hrana je kruh iz mešane moke, v pretežni večini iz zmesi koruzne, ržene in pšenične moke; uporablja se tudi mešanica iz koruzne in ajdove moke ter iz koruzne, ajdove, ječmenove in pšenične moke. Velika je poraba koruznih in ajdovih žgancev. Poleg tega se pogosto kuha močnik, ješprenj in prosena kaša. Na osebo pride dnevno $\frac{1}{4}$ do 1 kg kruha. Meso je v prvi vrsti svinjsko domače pozimi, poleti jedo goveje meso. Ovčjega mesa in perutnine se malo poje.

Za prikuho se rabi največ krompirja, pa tudi fižola, kislo zelje in repa, grah, kumare, buče, pesa, koleraba, korenje, salata. Tudi sadja se dosti použije. Začimba je svinjska mast, in svinjska mast z lojem in tudi sam loj.

V splošnem trpi lakoto večina prebivalstva vsako leto v spomladanskih mesecih. Težko pomanjkanje hrane je bilo l. 1933 radi povodnji v občinah Škocjan, Št. Jernej, Kostanjevica, Sv. Križ. Lakota je bila tudi leta 1934 in 1935. Mali kmetje vinogradniki večinoma ne morejo prehraniti družine. Tako je v občinah Leskovec, Studenec, Raka itd.

V občini Cerklje zaradi slabe letine večina posestnikov ni pridelala dovolj.

V občini Radeče je 300 družin z nad 800 člani brez zaslužka in večinoma brez premoženja.

Tudi v občinah Št. Rupert in Št. Jernej je mnogo kočarjev in brezposelnih delavcev.

Brežice.

Glavna ljudska hrana je krompir, zelje, repa, fižol, ječmenova in prosena kaša, kruh, zelenjava, mleko.

Posameznih vrst kruha se porabi: koruznega ca 50%, zmesnega (iz koruzne in ržene moke) ca 40%, belega ca 10%. Povprečna dnevna poraba kruha je na osebo $\frac{3}{4}$ kg.

Meso uživajo ljudje večinoma le pozimi, ko imajo na razpolago domače svinjsko meso; poleti uživa kmečko prebivalstvo in delavstvo meso le v praznikih in nedeljah. Povprečna poraba mesa na osebo v 1 mesecu: svinjskega ca $1\frac{1}{2}$ kg, govedine 30 do 50 dkg, perutnine 25 dkg.

Prikuha je v zimskem času zelje, repa, krompir, fižol; v poletnem času: salata, kumare, zelen fižol, grah. Premožnejši uporabljajo za zabelo svinjsko mast, revnejši tudi loj in olje. Lakote poleti v večjem obsegu ni, toda v poznih zimskih mesecih in v začetku pomladi zmanjka revnim družinam predvsem v občinah Zabukovje, Blanca, Rajhenburg, Senovo, Zdole, Sromlje in Pišece moke, krompirja in fižola.

V občini Senovo je 150 siromašnih rodbin navezanih na javno pomoč in 52 brezposelnih rudarskih družin. Vsa ta množica direktno strada, ne morejo niti brez obleke v cerkev.

V občini Artiče sta dve tretjini prebivalstva kočarji in mali posestniki, ki jim vsako leto primanjkuje hrane, predvsem kruha.

V občini Brežice-okolica se ne pridela dovolj koruze v normalnih letinah in se je uvaža letno preko 15 vagonov. Pri trgovcih je koruza predraga, zato je ljudstvo navezano na pomoč občine. Čez zimo do maja je veliko število brezposelnih poljskih delavcev z družinami, ki so v breme občini.

Tudi občina Sevnica ima veliko število kočarjev in manjših posestnikov, katerim je zmanjkalo živeža, a zaslužka ni za dokup živil.

Občina Sromlje je vinogradniški kraj, ki mu tudi v normalni letini primanjkuje živeža. Z izkupičkom vina si nabavlja živež. Ta občina je finančno najslabša v banovini.

V Veliki Dolini mora skorodane vse prebivalstvo dokupovati živež, posebno že zgodaj spomladi koruzo. Visoke cene koruze ne zmorejo boljši, revnejši pa sploh nimajo sredstev zanjo. Ne pridelajo dovolj živeža za prehrano, ker jim je vinogradništvo edini vir dohodkov. Če ni zaslužka nastaja pomanjkanje. V občini je mnogo revnih kočarjev s par arov zemlje, brez kakega drugega dohodka, ker ni dobiti zaslužka.

Črnomelj.

Glavna hrana je koruzni in mešani kruh, približno $\frac{1}{2}$ kg na osebo dnevno. Meso se uvaža v glavnem, svinjsko pa tudi goveje, nekaj malega tudi jagnjetine.

Za prikuho je krompir, zelje, repa, fižol, korenje.

Zabela je v 80% mast, ostalo loj.

V občini Radatoviči se ne pridela toliko, kolikor je potrebno za prehrano.

Tudi v občini Vinica je mnogo siromakov z nezadostnim posestvom.

Spodnje Štajersko:

Laško.

Glavna hrana je kruh iz pšenične, koruzne, ržene, ponekod tudi iz ajdove moke. Tako se je porabi v občini Trbovlje dnevno 10.000 kg, v občini Laško pride dnevno na osebo 25 dkg kruha, v obč. Sv. Lenart dnevno 1 kg na osebo, isto v obč. Hrastnik-Dol, v obč. Sv. Krištof 35% dnevne hrane, v obč. Marija Gradec 20 do 40%, ravno tako v obč. Zidani most, v obč. Jurklošter 30% dnevne hrane.

Največja poraba mesa je v občini Trbovlje. Leta 1936 je bilo poklanih 29 bikov, 313 volov, 729 krav, 162 telic, 817 telet, 21 ovc, 12 jagnet, 2 kozi, 12 kozličev, 1295 svinj. V občini Laško pride povprečno dnevno 10 dkg na osebo, v obč. Hrastnik-Dol mesečno 1 kg; v pretežni večini se prebivalstvo v ostalih občinah hrani z domačim svinjskim mesom (ob nedeljah); siromašnejši mesa ne uživajo.

Za prikuho je fižol, krompir, kumare, buče, salata in pozimi zelje. Mast je svinjska, deloma loj.

V splošnem ni gladu. V nekaterih pasivnih krajih primanjkuje hrane (obč. Hrastnik-Dol, Sv. Jurij); radi brezposelnosti gladuje prebivalstvo v rudarskih in industrijskih krajih. Glad je bil v rudarskih družinah v l. 1932 do 1935. Konzum življenskih potrebščin je padel za 50% (Hrastnik). Tudi kmečko ljudstvo je trpelo pomanjkanje v teh letih, ker je cena živini in poljskim pridelkom močno padla.

V občini Jurklošter kupuje živež 70% prebivalstva. Hrani se s koruznim kruhom in krompirjem. Več družin nima kruha, hranijo se le s krompirjem, fižolom in zeljem.

V občini Marija Gradec so srednji in mali kmetje vsled slabe letine brez živeža. 200 malih posetnikov mora vsako leto kupovati živež od januarja do žetve.

V občini Sv. Krištof je nad 2000 prebivalcev, ki so siromašni in se le težko preživljajo.

V občini Sv. Lenart manjka polovica pridelkov radi slabe letine. Tudi v dobrih letinah morajo uvažati žito. Pomanjkanje večajo brezposelni rudarji, ki so se tam naselili in osnovali družine.

Celje.

Glavna hrana je kruh iz mešane moke: rž, koruza, pšenica, ječmen, ajda, oves; v hribih prevladuje koruza in ječmenov kruh, v dolinah pšeničen in ržen.

Od mesa prevladuje v glavnem svinjsko; govedine vporabljajo do 20% in 20% teletine, perutnine in malo ovčjega mesa. Prikuha je krompir (zlasti v hribovitih in revnih krajih), fižol, salata, zelje, repa. Začimba je v glavnem mast (svinjska), delno loj in olje.

Lakota je v manjšem obsegu v občinah Dobrna, Kalobje, Svetina, Dramlje in sicer spomladi in pozimi.

Polzela je najbolj pasivna občina v savinjski dolini, ima mnogo poljskih delavcev, ki so pozimi brez zaslužka.

V občini Braslovče si morajo revnejši kupovati žito, ki pa je predrago.

V občini Dramlje je 68 siromašnih družin, ter je mnogo kočarjev, brez zaslužka so najemniki in poljski delavci, ki so največji reveži, ostali kmetje jim tudi ne morejo pomagati, ker jim samim primanjkuje.

Občina Sv. Jurij ob Taboru ima 30 siromašnih družin, ki gladujejo. To so poljski delavci in kočarji, ki so čez zimo brez posla.

Najbolj čutijo pomanjkanje otroci, ki v svoji rasti ne dobivajo dovolj hrane.

Kalobje je hribovita majhna občina, ki ima 30 revnih družin brez hrane, 125 družinam že meseca februarja delno primanjkuje hrane.

V občini Slivnica prosijo hrane zgodaj spomladi, ne samo brezimetniki in kočarji, ampak tudi že srednji posestniki radi slabe letine.

Škofja vas je sicer boljša občina, vendar letos vsled toče niti večji posestniki nimajo dovolj živeža in semenja, kaj šele številni kočarji in sezonski delavci.

V občini Vransko je dnevno večja revščina, že februarja mnogi nimajo potrebnega zaslužka za nakup najpotrebnejšega za življenje.

Slovenjgradec.

Glavna hrana: kruh, krompir, zelje, fižol, močnata jedila, zelenjava, meso.

Kruh: iz pšenične moke v mestih, iz ržene in koruzne na kmetih; količina na osebo ca $\frac{3}{4}$ kg dnevno.

Meso: goveje, svinjsko, na deželi pa še ovčje. Na deželi jedo meso ob nedeljah; na osebo pride letno ca 25 kg; v mestih jedo meso skoro vsak dan in ga pride letno na osebo 60 do 70 kg.

Začimba: svinjska mast, loj, kuhinjska in živalska sol, čebula, olje. Za prikuho služi razno sočivje in poljski pridelki.

V občinah Šmartno in Stari trg so navezani na dokupovanje moke tudi boljši kmetje vsled slabe letine. Mnogo je revnih družin z malo zemlje, ki so vse v pomanjkanju.

Konjice.

Glavna hrana je kruh, krompir, v manjši meri meso. Kruh je mešan iz pšenične, koruzne, deloma tudi ječmenove moke, ki se je porabi približno pol kg dnevno na osebo.

Meso je največ svinjsko (posebno pozimi), v večjih naseljih tudi goveje in telečje. Na osebo letno pride 25 do 30 kg mesa; tu pa tam se uživa tudi ovčje meso, perutnina in divjačina.

Prikuhe so: krompir, zelje, repa, fižol salata; za začimbo služi svinjska mast, bučno olje in kis. Lakote ni, če ni elementarnih nezgod; ob času nezaposlenosti (pozimi) je hrana nezadostna.

V občini Konjice okolica 90% prebivalstva kupuje življenske potrebščine. V občini je ogromno število revnih in brezposelnih.

V občini Loče je večina majhnih kmetij, katerih pridelek živeža ne zadošča že ob normalnih letih. Mnogo je viničarjev in brezposelnih delavcev. Mnogi s svojimi družinami trpijo veliko pomanjkanje.

V občini Oplotnica je veliko pomanjkanje radi slabe letine, delavci nimajo zaslužka. Nad 400 družinskih članov je brezposelnih, po večini so to kočarji.

V občini Tepanje so pretežno kočarji, viničarji, najemniki, kmečki delavci. Vsi ti nimajo hrane pozimi in spomladi.

Tudi v občini Vitanje je pomoč potrebna za male posestnike, najemnike in delavce s številnimi družinami, ki trpe pomanjkanje.

Gornjigrad.

Niti največji kmetje nimajo zadosti domačega žita, krompirja za prehrano zaradi slabe letine. Okraj je tudi v dobrih letinah pasiven.

V občini Bočna vse kupuje živež v trgovinah od največjega kmeta do reveža. Najbolj imoviti kmet ne pridela, kolikor rabi.

V občini Gornjigrad mesto je 90 revnih družin, ki jih mora občina podpirati.

V občini Ljubno vsako leto od januarja do junija siromaki in delavci nimajo možnosti zaslužka za preživetje, med njimi je vedno hujše pomanjkanje, vse za preživetje se mora uvažati.

V občini Mozirje je 300 brezposelnih izmed 2300 prebivalcev, mnogi z družinami.

Rečica ob Savinji je občina z 800 družinami, od katerih je ena tretjina neodvisna od nakupa živil, ostali $\frac{2}{3}$ so mali kmetje, bajtarji in delavci, ki morajo živila kupovati in nimajo zaslužka.

Šmarje pri Jelšah.

Glavna hrana je koruza, fižol, krompir, mleko, zelje.

Kruh je ali iz same koruzne moke ali iz mešanice koruzne s pšenično, ječmenovo, rženo ali ajdovo moko. Zgolj pšenični kruh pečejo le večji kmetje, drugi pa le ob praznikih. Povprečna dnevna poraba kruha na osebo je $\frac{3}{4}$ do 1 kg, koruzno in ajdovo moko vporabljaajo tudi za žgance.

Mesa se uživa malo, večinoma svinjsko in perutnino; govedino le ob nedeljah. Pri boljše situiranih se računa 1 kg mesa na osebo tedensko, pri revnejših (večina) pa le 5 dkg za osebo dnevno.

Zabela je v glavnem svinjska mast, pa tudi bučno olje, surovo maslo in smetana; loj le pri najrevnejših.

Poleti se hranijo z vsemi vrstami sveže zelenjave, pozimi pa v glavnem fižol, kruh, krompir, žganci, zelje, repa. Začimbe: sol, čebula, česen, poper.

Ljudem spomladi primanjkuje hrane, zlasti revnim.

Pomanjkanje hrane se vedno bolj stopnjuje in bo beda najobčutnejša v zimskih mesecih. Stradanju je izpostavljenih zaradi lanske toče 3000 prebivalcev. Za zasilno prehrano teh je treba mesečno 6 vagonov koruze in sicer polovica brezplačno, polovica pa proti odslužitvi z javnim delom.

V občini Kozje je prebivalstvo najrevnejše, ker je teren hribovit in nerodovit. V najboljši letini manjši kmetje ne pridelajo dovolj. Prizadeti po ujmah stradajo.

Isto je v občinah Pilštanj in Podčetrtek. Beda vlada tudi v občini Rogatec. Prebivalstvo vasi Dobovec in Trlično gladuje (140 delavskih družin), zemlja je tu nerodovita, 70% je kruh le enkrat na teden. Večinoma je do skrajnosti obnemogla.

Občani iz krajev Sv. Florjana in Donačke gore so le mali posestniki in bajtarji in večinoma stradajo.

V občini Stoparce revnejšim primanjkuje hrane spomladi, 120 posestnikov mora dokupovati hrane, med njimi tudi premožnejši.

V občini Šmarje pri Jelšah so večinoma sami mali posestniki, kočarji in dninarji. Zemlja je slabe rodovitnosti, vladajo slabe letine in ljudje so v revščini.

Občina Žetale prideluje živeža premalo, ker so večinoma le vinogradi in gozd. Ljudstvo je obubožano, ima komaj za sol, za obleko in hrano pa sploh ni.

Koroško-Zgornje Štajersko:

Dravograd.

Glavna hrana je kruh in to 60% iz žita, 40% iz koruze. V pretežni večini se uvaža goveje meso, nekoliko tudi svinjsko. Mesna hrana znaša približno 15% celokupne hrane. Za prikuho je največ krompir, zelje, fižol, repa.

Zabela je svinjska mast in tudi olje.

Že več let je bilo slabih. Pridelalo se je toliko žita, da je bilo kvečjemu do marca. Potem ga morajo vsi kupovati.

V občini Brezno je bila v letu 1936 toča in zato letos že v marcu nad 500 ljudi strada.

V občini Prevalje je 230 nezaposlenih delavcev, večinoma z družinami.

Občina Remšnik ima po večini kočarje in delavce, ki nimajo že o Božiču pridelkov, in morajo kupovati.

V občini Sv. Anton na Pohorju ljudje trpe veliko pomanjkanje zaradi slabe letine in krize, ker so bili zaposleni kot lesni delavci.

V občini Vuhred: revnejši že februarja nimajo več kaj jesti.

V občini Vuzenica je 100 brezposelnih družin s ca 400 družinskimi člani.

Maribor — desni breg.

Prebivalstvo se povečini hrani z mešano hrano t. j. kruhom, močnatimi jedmi, krompirjem, mlekom in mlečnimi izdelki, domačo mastjo, domačim oljem in v manjši meri z mesom.

Kruh je po večini iz mešanice koruzne in ržene moke in ga pride na osebo na dan po 1 kg.

Meso je po večini svinjsko, v manjši meri goveje, še manj od perutnine. Na osebo pride na mesec po 2 do 3 kg mesa. Prikuha je krompir, zelje, repa, salata, sadje. V nekaterih krajih je radi nemožnosti zaslužka veliko pomanjkanje.

V raznih krajih pomanjkuje živeža zaradi slabe letine in zaradi nemožnosti zaslužka. Nastala je potreba po uvozu koruze, ki je glavna hrana revnih ljudi. Občinam Makole, Poljčane, Slov. Bistrica-okol., Fram, Sv. Lovrenc na Pohorju in Podvelka je potrebno 30 vagonov koruze na leto.

V občinah Fram in Hoče je mnogo (do 1000) viničarjev in malih kmetov, ki trpe pomanjkanje čez zimo in spomlad.

V občinah Limbuš in Šmartno na Pohorju je veliko viničarjev, do 70% jih je revnih in potrebnih javne pomoči.

V občini Makole je v najbednejšem stanju 30 družin.

Maribor—levi breg.

Glavna hrana pri kmečkem prebivalstvu je vegetabilna. Dnevno pride na osebo približno $\frac{1}{2}$ kg moke za kuhanje in 1 kg moke za kruh. Moka je večji del pšenična, koruzna, deloma ječmenova in ajdova; nadalje pride na osebo dnevno 1 kg krompirja, nekoliko fižola, zelja. Meso uživa kmet redko

(1—2 krat na teden). Zabela je svinjska mast. Prebivalstvo v trgih in večjih naseljih uživa ravno tako hrano kot kmet, samo da rabi več mesnih jedi.

Prikuha je zelen fižol, zeleno zelje, grah. Olje se rabi večina bučno, potem repno, malo olivno. Prehrana je pri viničarjih in nekaterih poljskih delavcih v pomladanskih mesecih nezadostna.

Pojav visokega umiranja otrok in odraslih v tem okraju zahteva posebno raziskavanja.

Ptuj.

Glavna hrana je mešana; prevladuje vegetabilna. Od živalskih hranil se uživa največ mleka, nekaj jajc in mesa. Na Ptujskem polju se uživa kruh iz ržene in pšenične moke, ponekod tudi iz koruzne. V Slovenskih goricah prevladuje ržen in koruzen kruh, uživajo pa tudi kruh iz ječmenove in ajdove moke. Haložani uživajo redkokdaj kruh, ker ga morajo kupiti. Na Ptujskem polju pride na osebo dnevno 250—400 g kruha, v Slov. goricah manj, v Halozah pa minimalna količina.

Od mesa pride vpoštev svinjsko, ki se pa uživa le ob redkih prilikah (koline, težko delo); v tem času pride na osebo dnevno nad $\frac{1}{4}$ kg. Povprečno je poraba mesa minimalna.

Mast se uporablja večina svinjsko, le izjemoma loj. Za prikuho se uživa fižol, krompir, zelje, repa in salata.

V Halozah prevladuje stalno glad med viničarji (glej opis pri Ljutomerškem okraju). Tudi žalostne zdravstvene prilike v Halozah in Slovenskih goricah zahtevajo nujnega raziskovanja, ker je verjetno, da jih povzroča le pomanjkanje živil.

V občini Kog je nastalo vsled slabe letine pomanjkanje krompirja, ki je glavna hrana ljudstva. Ogromna večina je viničarjev, ki jim manjka živeža že preko zime, pa tudi mali posestniki gladujejo.

Pomanjkanje je deloma tudi na Gornj. in Sp. dravskem polju zaradi preobljudenosti.

Občina Leskovec živi izključno od vinskega izkupička. Kadar ta odpove, ljudstvo gladuje in hira. Podobno je v Ptujski gori in Majšperku, kjer trpe pomanjkanje viničarji, pa tudi kočarji in mali posestniki, ki so prej zamenjavali svoj vinski pridelek za žito.

V Osluševcih in Podlehniku mora $\frac{2}{3}$ posestnikov kupovati živež.

Pomanjkanje je v občini Sv. Marjeta niže Ptuja; večji del občine je hribovit in so le majhni posestniki; mnogo je pa viničarjev.

V občini Sv. Miklavž pri Ormožu so sami viničarji, ki nimajo živeža.

Ljutomer.

Glavna hrana je kruh iz ržene in kruh iz koruzne moke v 100%.

Meso je svinjsko (1 krat na teden) in perutnina (v juliju). Prikuhe so iz krompirja celo leto in poleti s salato. Začimba je mast, olje, sol.

Viničarji se slabo hranijo zlasti pozimi radi pomanjkanja živeža.

V občini Gornja Radgona je viničarjev 40%. Viničarji so navezani na deputatno zemljo. Glavna hrana je krompir, ki ne obrodi vedno. Pozimi in

spomladi poidejo zaloge in nastopa pomanjkanje. S pričetkom težkega vinogradniškega dela se zvišajo prehranjevalne potrebe, možnost postranskega zaslužka pa se skrči.

V enakem položaju so kočarji.

Otroci viničarjev in kočarjev so zdravstveno zelo zaostali. Po več otrok ima eno samo obleko.

V občini Križevci so siromašne družine brez kruha, ki ga tudi boljši posestniki ne morejo prodati.

V občini Ljutomer okolica je 323 družin z 1393 člani tako ubogih, da potrebujejo javne pomoči (viničarji, poljski delavci). 50% od njih se ne more zaposliti pri javnih delih radi onemoglosti in pomanjkanja obleke.

V občini Mala Nedelja: 50 viničarskih družin z 250 člani, 200 malih posestnikov z nad 800 člani ($\frac{1}{4}$ —3 orale). Vsi ti so pomoči potrebni.

Kakor vidimo so zlasti prizadeti viničarji, ki jih je potrebno s posebnim povdarkom opisati.

Največje pomanjkanje hrane obstoja v krajih, kjer so viničarji bolj skupaj naseljeni in to posebno pri kmečkih viničarjih, ki so največ brezposelni. Deputatne zemlje imajo malo, nekateri skoraj nič, mlatitev pa se večini komaj izplača. Pa tudi gosposkim viničarjem ni veliko bolje. Pridelki na deputatni zemlji so zelo pičli in še slabe kakovosti; zaslužek ob trgatvi je ničnosten. Nekateri vinogradniki so v prejšnjih letih, takoj po trgatvi zopet nudili viničarjem delo in zaslužek, zdaj pa je to, razen par izjem, povsod izostalo. Vzroki: slaba trgatev, malo pridelka, zato pomanjkanje denarja in tudi neugodno vreme. Prejšnja leta so dali vinogradniki še precej zaslužka z rigolanjem za nove nasade trt, zdaj pa tudi tega ni, ker ne kaže saditi po peronospori zelo poškodovanih mladih trt.

Mezde viničarskega delavstva so splošno prenizke, k temu pa še običajna vsakoletna jesenska in zimska brezposelnost, sta glavna vzroka, da viničarji na splošno nikdar ne morejo priti do nekega vsaj srednje ugodnega eksistenčnega položaja. Zato pa, v slučajih, ako nastopijo kake izredno slabe prilike, so potem posebno težko prizadeti in pahnjeni v vsakovrstno pomanjkanje in dobesedno stradanje.

Prekmurje:

Murska Sobota.

Hrana je večji del vegetabilna. Kruha je največ rženega, ob izrednih prilikah je tudi pšeničen kruh; koruzen kruh uživajo prav siromašni delavci; mnogo se poje žgancev iz koruzne in ajdove moke.

Z mesom se hranijo poljedelci redko in sicer ob nedeljah in za časa težjih kmečkih del. Pozimi zakoljejo pri vsaki hiši eno ali več svinj in tedaj uživajo sveže meso. Goveje meso uživajo zelo redko. Premožnejši uživajo poleti tudi perutnino.

Sočivje in zelenjavo uživajo v velikih količinah, posebno fižol, krompir, zelje, salato, kumare, repo, zeleno papriko.

Začimba je svinjska mast, bučno olje, maslo (malo), loj (redko). Veliko uživajo mlečnih jedil: močnik in različne kaše (ajdova, prosena in ječmenova). Porabi se tudi mnogo sadja: jabolka, črešnje, hruške, breskve, grozdje.

Opis prehrane po posameznih vaseh glej spredaj.

Lendava.

Glavna hrana je ržen kruh, pomešan z nekaj pšenične ali koruzne moke. Dnevna poraba kruha okoli $\frac{1}{2}$ kg. Meso je večinoma svinjsko in perutnina (v manjši meri). Povprečno potroši ena družina letno 1 svinjo in okoli 20 komadov perutnine. Govejega in telečjega mesa se malo porabi.

Za prikuho je največ krompir, pa tudi zelje, repa in fižol. Začimba je svinjska mast.

Podroben opis iz posameznih vasi glej spredaj.

Iz zgornjega opisa po okrajih lahko v splošnem povzamemo sledeče:

Prebivalstvo v Sloveniji se prehranjuje največ z mešano hrano od donosa poljedelstva in živinoreje, t. j. s kruhom in močnatimi jedili, raznovrstno zelenjavo, mlekom in mlečnimi proizvodi, v manjši meri z mesom in mesnimi proizvodi. Tudi svežega sadja se mnogo porabi, zlasti jabolk, hrušk, črešenj, sliv, grozdja itd.

Kruh uživa narod večinoma zmesen t. j. mešanica pšenične in ajdove ali koruzne moke (tudi ječmenove moke). V redkih prilikah (n. pr. ob praznikih ali pa pri večjem delu — košnji, žetvi, trgatvi) se vživa čisto pšenični kruh. Sam koruzni kruh uživa revnejše prebivalstvo, ki ga je zelo mnogo. Mnogo se uživa tudi žgancev iz koruzne in ajdove moke, potem močnika in raznih kaš (ajdove, prosene), ki spadajo k dnevni prehrani našega kmečkega ljudstva.

Povprečno pride dnevno na 1 odraslo osebo po $\frac{1}{2}$ kg moke za kuho in 1 kg moke za krušno peko. Ena oseba povžije ca $\frac{1}{4}$ —1 kg kruha dnevno.

Meso uživa naše poljedelsko prebivalstvo bolj redko tako n. pr. ob večjih praznikih ali pri težjem delu. Večinoma se vživa domače svinjsko meso (pozimi sveže, poleti pa prekajeno) in to samo ali pa v ješprenčku. Povprečno potroši ena obitelj letno eno svinjo. Goveje meso in teletina se vživata redno le v mestih in drugih večjih krajih dnevno povprečno 150 do 200 gr na osebo. Bolj redko se uživa perutnina 20—30 kom. na obitelj letno, ovčje meso in divjačina.

Za prikuhe se pozimi največ uporablja: zelje, repo, fižol in krompir, poleti pa razne salate, kumare, zelen fižol, grah, krompir, buče, peso, kolerabe, korenje etc. Glavna prikuha je krompir, ki zlasti v hribovitih in revnih krajih celo prekaša uporabo kruha. Ponekod se mnogo uporablja tudi čebula (n. pr. v Prekmurju).

Kot začimbe služijo: največ svinjska mast (za zabelo), le najrevnejši uporabljajo loj, dalje nekaj masla in surovega masla, bučno in solnčnično

olje, kis, olivno olje. Glavna začimba pa je kuhinjska sol, v siromašnih krajih tudi mnogo cenejša živinska sol. Mnogo se porabi tudi vtihotapljenega saharina.

Pomanjkanje in glad nastopata v krajih, prizadetih po elementarnih nezgodah (toči, suši, povodnji). Nezadostna prehrana pa nastopa v mnogih naših krajih in to v poznih zimskih mesecih in spomladi do prve žetve krajem junija. V tem času zmanjka zlasti moke, krompirja in fižola. Nezadostna prehrana se pojavlja zlasti v industrijskih krajih, kjer je mnogo brezposelnosti (Trbovlje, Hrastnik, Huda jama), pa tudi v vinorodnih predelih (n. pr. v Halozah in Slov. Goricah).

Prebivalstvo je gladovalo zlasti v medvojnih letih 1915—18. Mnogo lakote je bilo tudi v goratih krajih na Gorjancih (novomeški okraj) v letih 1933—35, potem v občinah Škocjan, Kostanjevica, Sv. Križ, Št. Jernej, Cerklje in Leskovec, Studenec itd., kjer prebivalstvo že poleti ni imelo hrane. Tudi v okraju Radovljica se je v povojni dobi občutila glad najbolj v letih 1932—35, ko ljudstvo ni imelo prilike zaslužka. Okraj je letoviško-industrijski in ima radi klimatskih razmer zelo slab pridelek žita, ki zadošča komaj za $\frac{1}{4}$ leta.

Pomanjkanje hrane vpliva na zdravstveno stanje prebivalstva, ljudje hujšajo, zlasti deca in lažje podlegajo boleznim. Za časa pomanjkanja se uživa slabša hrana, pretežno zelje, repa in krompir.

Z ozirom na dejstvo, da je v Sloveniji glavna sestava hrane kmečkega prebivalstva kruh, je potrebno posebej razmotriti nekatere važne okolnosti. Kruh lahko igra v določenih primerih zelo važno vlogo v patologiji prehrane kot etijološki faktor. Njegov biološki efekt zavisi od njegove količine, od materiala, iz katerega je, od načina, kako je pripravljen in hranjen.

Zmanjševanje količine kruha je direktno proporcionalno z zvišanjem procenta siromašnih in gre vzporedno z zniževanjem ostalih živil. Pri raziskovanju krušne prehrane je važno ugotoviti zmes, iz katere se pripravlja kruh. V tem pogledu vidimo, da je v posameznih predelih Slovenije velika razlika, pač z ozirom na vse ostale socialne in gospodarske razmere. Po celi Dolenjski in v večjem delu Štajerske prevladuje koruzni kruh iz same koruzne moke ali pa zmesni koruzni kruh. V krajih, kjer vlada pomanjkanje, pa postaja koruzni kruh rešitelj iz gladu.

Pri tej ugotovitvi je važno vedeti, da se uživa koruzni kruh le v nekaterih pokrajinah Italije in na Balkanu. V kulturnih državah tudi izjemoma ne dodajajo koruze drugi moki za kruh. N. pr. ko je l. 1922 odpovedala v Franciji pšenica, je predlagala žitna komisija 10% dodatka koruzne moke. Proti tej odločitvi je nastopila Académie de Médecine, češ da ko-

ruzna moka za kruh ni primerna po svojih kemičnih sestavinah. Res ima koruza več masti kakor druga žita, nima pa triptofana, t. j. aminokislina, ki je stavbna snov. Okolnost, da se pri nas troši toliko koruze za kruh in za žgance, je za nas zelo nepovoljna, posebno če se kruh mesi brez kvasa.

Kvaliteta kruha lahko služi kot merilo ocene vrednosti ostalih živil, ker smatramo kruh za ogledalo, v katerem se zrcali stopnja kulture in higijenske zavesti. Ali ne samo to: kvaliteta domačega kruha dovoljuje presojo o ekonomskem stanju prebivalstva. Slab kruh — sinteza slabe prehrane, kaže na siromašno prebivalstvo.

Že Villerme, zdravnik gen. štaba Napoleona je rekel, da oni kraji Francoske, ki imajo najslabšo zemljo, dajo najmanjše število rekrutov in najmanj uporabni material.

Problem kruha je istočasno problem prave, zrele, premišljene in edino uspešne zaščite države. Če je kruh dober in ga je dovolj za vsakega, je v splošnem tudi prehrana dobra. Dober kruh in zadostna množina kruha znižuje dovzetnost za različne bolezni in deluje s poboljšanjem zarodne snovi za ohranitev dobrega in na pripravljanje boljšega biološkega tipa. Ima torej ogromen nacionalno ekonomski pomen: s povečanjem sposobnosti za delo in s podaljšanjem življenjske dobe predstavlja dober kruh v zadostni množini najmočnejši faktor za ustvarjanje novih in močnih kulturnih vrednot in v tem za državo pogoje za obrambo. Kruh je v naši državi predrag, ker se spekulira z žitom. Zadostna množina kruha je pogoj za kolektivno zdravje, brez katerega ne more biti individualnega zdravja. To je ona elementarna potreba profilaktične mere, brez katere postaja vsako drugo socialno medicinsko delo iluzorno.

Kdaj pa nastaja nezadostna prehrana ljudstva, n. pr. na kmetih?

Največkrat vidimo pomanjkanje živil zaradi slabe letine njiv kakor toče, poplave, suše, vlage itd. ali zaradi zastoja prodaje pridelkov (vino-gradniki), zelo pogosto pa zaradi pomanjkanja zaslužka ob rednem premajhnem pridelku pri kočarjih in malih posestnikih. Nezadostni pridelek in pomanjkanje sredstev za nabavo živil so torej vzroki nezadostne prehrane. Omeniti velja še en vzrok, ki se ga ne sme podcenjevati t. j. nepravilno pripravljanje hrane.

Inž. Vinko Sadar pravi v Krajevnem leksikonu dravske banovine takole:

„Številke nam povedo, da živeža manj pridelamo, kakor ga rabimo za letno potrebo. Pšenice ostane za kruh le okoli 500.000 q od lastnega pridelka. Če porabi vsak stanovalec samo 100 kg pšenice na leto, kar je nizko vzeto, rabimo letno okoli 1.150.000 q pšenice. Primanjkljaj znaša torej 650.000 q. Pravilna je torej trditev, da uvozimo letno v banovino okoli 700 vagonov krušnega žita.“

Za izvoz iz banovine prihajajo v poštev le krompir, fižol in zelje. Krompirja izvozimo letno lahko 600 vagonov.

Če odštejemo potrebno samo od pridelka, nam preostane za uporabo:

pšenice	okoli	530.000 q
rži	„	265.000 „
koruze	„	540.000 „
ajde	„	80.000 „
prosa	„	48.000 „
fižola	„	53.000 „
krompirja	„	2.400.000 „
ječmena	„	156.000 „
ovsa	„	210.000 „

Spodnja tablica nam prikazuje povprečni letni pridelek žitaric v podininih okrajih in število prebivalstva. (Sestavil avtor).

Okraji:	tisoč preb.	1000 q			
		pšenice	rži	ječmena	skupaj
Brežice	34	13.0	3.0	4.5	20.5
Celje-okolica	61	18.0	3.5	9.0	30.5
Črnomelj	27	17.0	2.8	4.7	24.5
Dol. Lendava	38	43.0	43.0	0.9	86.9
Dravograd	33	9.6	10.0	—	22.6
Gornji grad	18	7.5	2.0	2.0	11.5
Kamnik	41	24.5	5.2	9.5	39.2
Kočevje	38	8.2	1.6	5.3	15.1
Konjice	22	12.2	3.8	4.1	20.1
Kranj	62	33.5	17.7	13.8	65.0
Krško	56	33.3	5.2	11.5	52.0
Laško	35	16.6	3.3	3.8	23.7
Litija	41	26.0	4.0	11.0	41.0
Ljubljana-okol.	83	15.1	6.2	10.7	32.0
Ljutomer	35	29.9	17.7	4.9	52.5
Logatec	28	5.1	0.7	3.0	8.8
Maribor-d. breg	57	24.0	20.3	4.9	49.2
Maribor-l. breg	57	31.6	12.8	18.8	63.2
Murska Sobota	52	59.0	44.0	1.4	104.4
Novo mesto	52	24.5	5.2	11.1	40.8
Ptuj-okolica	72	41.0	31.0	12.0	83.0
Radovljica	37	2.8	4.2	2.6	9.6
Slovenjgradec	31	12.0	4.9	4.6	21.5
Šmarje pri Jelšah	46	38.1	2.6	5.2	45.9

Po pridelku pšenice, rži in ječmena sodeč nedostaja žitne moke zlasti v sledečih okrajih:

Ljubljana-okolica, Logatec, Radovljica, Kočevje in Celje nad 50%, Brežice, Gornjigrad, Dravograd, Laško, Slovenjgradec nad 30%, Maribor desni breg, Novo mesto nad 20%, dočim je primanjkljaj manjši v okrajih Črnomelj, Kamnik, Krško, pokrita pa je skoraj potreba v okrajih Kranj, Litija, Maribor-levi breg, Ptuj in Šmarje. Večji nadbitek pa najdemo v okrajih Dolnja Lendava in Murska Sobota in deloma še v okraju Ljutomer.

Okraji v najslabši skupini ne morejo kriti velikega primanjkljaja s koruzo, ker jim tudi ta nedostaja v večji meri kot v drugih okrajih z izjemo okraja Celje. Vidimo, da so ti okraji navezani na trgovino, industrijo, tujski promet, torej bolj na dohodke iz drugih virov ne iz poljedelstva. Z večjim pridelkom koruze skušajo kriti primanjkljaj okraji Brežice, Črnomelj, Krško, Maribor-desni in levi breg, Novo mesto, Ptuj in Šmarje.

Oba prekmurska okraja imata poleg nadbitka žita še velik pridelek koruze.

Okraji:	tisoč preb.	1000 q	
		krompirja	koruze
Brežice	34	132.0	38.6
Celje-okolica	61	150.0	29.0
Črnomelj	27	89.0	36.5
Dolnja Lendava	38	82.0	61.0
Dravograd	33	125.0	8.0
Gornjigrad	18	32.0	7.5
Kamnik	41	115.6	8.0
Kočevje	38	161.5	9.2
Konjice	22	96.0	6.7
Kranj	62	148.7	4.8
Krško	56	279.0	53.0
Laško	35	66.0	4.6
Litija	41	100.0	16.0
Ljubljana-okolica	83	246.3	18.5
Ljutomer	35	167.6	48.2
Logatec	28	108.7	5.5
Maribor-desni breg	57	167.6	38.4
Maribor-levi breg	57	168.9	46.0
Murska Sobota	52	190.0	37.0
Novo mesto	52	195.6	52.2
Ptuj-okolica	72	450.0	73.0
Radovljica	37	286.4	7.5
Slovenjgradec	31	100.0	7.0
Šmarje pri Jelšah	46	60.0	32.0

Krompirja je razen v okrajih Radovljica, Šmarje pri Jelšah, in močje še v okrajih Gornjigrad, Laško in Litija povsod prebitek pridelanega. Deloma se torej krije primanjkljaj na žitaricah s pribitkom krompirja, ki nadomešča kruh.

Pšenica pri nas zelo slabo rodi, okoli 8'48 q na ha. V drugih banovinah rodi pšenica mnogo boljše, z izjemo v vardarski banovini.

Enako slabo rodi pšenica še v zetski banovini.

Rž rodi v Sloveniji najslabše med vsemi banovinami in sicer 7'10 q na ha.

Ječmena se pri nas pridelala 8'37 q na ha in rodi slabše le še v vardarski in zetski banovini.

Isto je s koruzo, pri nas se je pridelala 13'11 q na ha, manj samo še v vardarski in zetski banovini.

Pojavlja se še vprašanje ali se pridelala v Sloveniji dovolj žita za kmečko prebivalstvo samo?

Če hočemo odgovoriti na to vprašanje, neglede na to, da bi lahko dali odgovor že po prednjih opisih stanje prehrane v posameznih krajih, moramo pregledati porazdelitev prebivalstva v Sloveniji po stanovih. Tukaj vidimo:

Samostojnih posestnikov je v Sloveniji 93'184 in samostojnih posestnic 24.606, torej skupaj 117.790.

Kmečkih delavcev je 37.934, delavk 43.616, skupaj 81.550 oseb.

Pomožnih članov kmečkih družin je moških 75.542, ženskih 94.985, skupaj 170.527 oseb.

Skupaj zasluži torej od poljedelstva in gozdarstva moških 208.739, ženskih 164.204, sešteto 372.943 oseb.

Vzdrževanih pa je od zgornjega števila oseb še svojcev moških 111.128, ženskih 205.701, skupaj 316.829.

Oseb, ki služijo in ki so vzdrževane od poljedelstva in gozdarstva je torej skupaj moških 319.867, ženskih 369.905, sešteto 689.772 od celokupnega števila prebivalstva 1.144.298.

V vseh drugih poklicih pa služi moških 163.347, ženskih 69.134, skupaj 232.481 oseb proti 372.943 oseb v poljedelstvu in gozdarstvu.

Med vsemi banovinami je v Sloveniji med vsemi stanovi razmerje v korist poljedelskemu stanu najmanj ugodno.

Če vpoštevamo v Sloveniji za prehrano od doma pridelanega žita le domače kmečko prebivalstvo (690.000) vidimo, da bi domači pridelek temu številu tudi težko zadoščal.

Od letnega pridelka moramo redno odšteti določene množine, ki jih uničijo razne ujme. Tako n. pr. je bila cenjena škoda po ujmah v letu 1937 v Sloveniji na Din 56.796.000—, kateri znesek je ogromen, saj predstavlja vsoto skoraj Din 500— povprečno na vsakega kmečkega posestnika ali 3.790 vagonov pšenice.

Koliko vpliva izseljevanje na prehrano kmečkega prebivalstva?

Znatno izseljevanje bi moglo vplivati na prehrano ugodno v dvojnem oziru: prvič bi ostajalo več hrane, drugič bi olajševalo dokupovanje hrane s prispevki izseljencev.

V podatkih državne statistike najdemo, da se izseli iz Slovenije letno 3.000 ljudi, procentualno med vsemi banovinami največ, kar po svoje do-

kazuje pasivnost Slovenije. Večina izseljencev potuje v Francijo. Med izseljenci sta dve tretjini poljedelcev, torej 2000.

Vrača se letno skoraj enako število izseljencev, iz česar vidimo, da so ti delavci sezonski delavci.

V zadnjem času čitamo o velikem izseljevanju iz Slovenskih goric, kar nam narekuje dolžnost, da je potrebno temu predelu posvetiti več pozornosti in pomoči v obliki javnih del.

Tudi iz izvenevropskih dežel se vračajo izseljenci približno v istem številu, kakor se izseljujejo, kar pomeni, da tudi zunaj niso našli zlata, pač pa so potrošili lepe vsote sredstev za nepotrebna potovanja.

Izseljevanje v Sloveniji, ki je pretežno sezonsko, daje torej možnosti boljšega prehranjevanja kmečke družine in se torej mora trpeti kot potrebno zlo.

Tudi v pogledu klavne živine vidimo v Sloveniji nazadovanje, čeprav to še ne vpliva na prehrano kmečkega prebivalstva, kajti ono ima za kritje svojih potreb zadosti. Nima pa Slovenija zadosti klavne živine za potrebe celokupnega prebivalstva, s čemur odpade seveda tudi vir dohodkov kmeta in se večja pasivnost dežele.

Klavne živine je bilo v Sloveniji:

	leta 1927	leta 1936
govedi	363.103	362.192
svinj	295.593	285.579

Zgoraj je bilo rečeno, da je nezadostni prehrani na kmetih kriv premajhni pridelek, ki pa tudi v normalnih letinah ne zadošča za celo leto. Ugotovili smo že, da naša zemlja slabše rodi in da je to en vzrok premajhnega pridelka.

Drugi važnejši vzrok premajhnega pridelka posameznih družin pa leži v premajhni posesti. Kdor nima zemlje, seveda ne more pridelati, kdor ima premalo zemlje, premalo pridelka.

Pregled posestnih razmer v Sloveniji nam pokaže nevzdržno stanje naše kmečke posesti. Po ha zemlje znaša število kmečkih gospodarstev v Sloveniji:

kategorija A do ½ ha	11·8%
„ B ½— 2 ha	21·2%
„ C 2— 5 ha	24·4%
„ D 5—10 ha	18·7%
„ E 10—20 ha	15·8%
„ F nad 20 ha	8·0%

V kategoriji A (do ½ ha) ima Slovenija takoj za primorsko banovino (15%) največ posestev, to je kočarjev. V kategoriji E in F ima med vsemi banovinami najvišje odstotke. To pomeni, v Sloveniji je kmečka posest favorizirana v ekstremih.

Nekoliko ugodnejšo sliko da pregled posestnih razmer v Sloveniji z razdelitvijo kmečkih gospodarstev v glavnem poklicu brez stranskega poklica. Ta razdelitev omogoča pravilnejšo presojo:

kategorija A do ½ ha	64%
„ B ½— 2 ha	181%
„ C 2— 5 ha	257%
„ D 5—10 ha	213%
„ E 10—20 ha	190%
„ F nad 20 ha	95%

Po tej razdelitvi je posestev pod 5 ha, ki ne dajo po naših prejšnjih ugotovitvah sama na sebi eksistenčnega minimuma, še vedno nad 50%.

Najbolj pravilno presojo pa nam omogoča razdelitev kmečkih gospodarstev po ha orne zemlje in vrtov in sicer:

kategorija A do ½ ha	25%
„ B ½— 2 ha	65%
„ C 2— 5 ha	154%
„ D 5—10 ha	203%
„ E 10—20 ha	265%
„ F 20—50 ha	174%
„ G nad 50 ha	56%

V kategorijah B in C ima Slovenija najnižji odstotek, v kategoriji D ima takoj za Primorsko, sicer pa najnižji, v kategoriji E imamo najvišji odstotek med vsemi banovinami. Iz tega pregleda vidimo, da je v Sloveniji, ki naj preživlja kmeta, v eni četrtini mala posest, da je torej ena četrtina kmečkega prebivalstva, to je 172.443 oseb v normalnih razmerah navezanih na postranski zaslužek glavarja in članov družine, da ne trpe pomanjkanja ali da niso odvisni od javnih podpor. To je povprečno 34.488 družin.

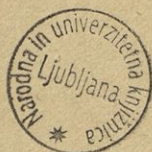
Druga četrtina kmečkega prebivalstva, cela kategorija D in spodnji del kategorije E (od 5 do 12 ha) se preživlja iz svoje posesti v normalnih razmerah. Ob ujmah in te so skoraj vsako leto v različnih krajih in ob slabi letini, tudi posest te kategorije ne daje življenjskega minimuma. Torej druga četrtina posesti v Sloveniji je v stalni nevarnosti, da odpove redno prehrano.

Visok je odstotek posesti v kategorijah E in F (večja in veleposest), ki predstavljata tretjo in četrto četrtino posesti — sigurno prehrano in nadbitek dohodkov.

Po površini orne zemlje je Slovenija med banovinami na 7. mestu, torej v spodnji pasivni skupini (37·91%). Na osmem mestu je zetska banovina (21·42%) in na devetem primorska banovina (20·40%).

Posestne razmere v Sloveniji — kakor vidimo — ne dovoljujejo nadaljnega drobljenja zemljiške posesti, ker to vodi k proletarizaciji dežele. Za prekoštevیلčno delovno moč iz kmečkih družin je potrebno najti možnost preživljanja tako, da ostane posest do določene velikosti nedeljena in nedeljiva.

Posestva na Štajerskem in Prekmurju so mnogo bolj razdrobljena kakor na Kranjskem, kar je v zvezi z večjim številom vinorodnih krajev na

štajerskem. Da-li je ta okolnost v zvezi s slabšimi zdravstvenimi razmerami tamkaj, morajo pokazati detajlna raziskovanja.

Beg v mesto za boljšim kruhom ni prava rešitev tega problema, vendar je paliativno sredstvo za težke prehranitvene razmere v naših kmečkih družinah.

Prehrana kmečkega ljudstva je v fiziološki osnovi dobra, boljša kot v mestu, vsa teža problema visi na njeni kvantiteti.

Z ozirom na vse opisano je jasno, da je problem prehrane kmečkega ljudstva socialno medicinski problem, to je zdravstveni problem v zvezi s socialnimi in gospodarskimi prilikami.

Iz tega pa zopet sledi, da se mora reševanje problema prehrane postaviti na socialno etijološke temelje.

Naša dolžnost je odkriti teren z raziskovanjem po vaseh, v katerih se pojavljajo znaki, ki bi mogli biti v zvezi z nezadostno prehrano, to je umiranje dojenčkov in otrok, visok odstotek nesposobnosti za vojake — pri nas znaša 45%, zmanjšana delazmožnost in podobno. Tako raziskovanje se bo pa dalo izvesti le s sodelovanjem kmečkih organizacij, predvsem Kmečke zveze. Higijenski zavod pripravlja taka sistematična raziskovanja, da bi na podlagi dobljenih opazovanj in ugotovitev odkrili in pokazali pot k pravilni in uspešni rešitvi tega težkega, do danes zanemarjenega in na Slovenskem nepoznanega sovražnika ljudskega zdravja.

Zaključki:

1.) Z ozirom na dejstvo, da že v normalnih letinah prebivalstvu Slovenije ne zadošča domač pridelek in trpi pomanjkanje prebivalstvo v mnogih predelih Slovenije ter je potrebno uvažati hrano iz drugih krajev (tako n. pr. žito iz Banata, živino iz Hrvatske), je posvetiti vso pozornost izboljševanju kmetijskih kultur in donosnosti zemlje s sistematičnim posejevanjem kmetijstva.

2.) Posebno je prizadeta redna in zadostna prehrana poljedelskega delavca, malega in srednjega kmeta, viničarja in vinogradnika, zaradi premajhne posesti, ki ne daje eksistenčnega minimuma brez postranskega zaslužka. Potrebno je poiskati in uveljaviti take ukrepe, s katerimi bi se dosedanje najmanjšo posest sistematično povečalo, nadaljne drobljenje posesti pa ustavilo. Do izvršitve teh ukrepov pa je preskrbeti iz javnih sredstev določene redne letne množine žita za prehrano pasivnih krajev.

3.) Ob vsakoletnih ujmah je prizadeta določena množina posestev, kar onemogoča redno zadostno prehrano prizadetega prebivalstva. Dosedanji ukrepi s podeljevanjem koruze in uputnic niso niti vzgojni niti zadostni in pomoč pride navadno prepozno. Edino rešitev vidimo v obveznem zavarovanju posevkov, ki ga naj izpeljeta država in banovina. Do uvedbe zavarovanja pa naj se iz javnih sredstev ustanovi in vzdržuje centrala za prizadete po ujmah kot poseben urad banske uprave, ki naj ima zadostnih sredstev za takojšnjo in izdatno pomoč v obliki podeljevanja žita.

4.) Ker je koruza manjvredna snov za krušno prehrano prebivalstva, naj se v bodoče uporablja pri javnih akcijah le žito, koruza pa sploh ne ali kvečjemu v množini 10% za zmesni kruh. V zvezi s tem je potrebno tudi regulirati pridelek in izvoz koruze oziroma uvoz pravih žitaric in uvesti kontrolo nad krušno zmesjo.

5.) Ker je sladkor važno hranilo širokih ljudskih plasti, pa jim je zaradi visoke cene nedostopen, naj se doseže znižanje cen sladkorja in prepreči spekulacijo z njim.

Zaradi posebnih razmer pa naj se skuša doseči podeljevanje breztrošarskega sladkorja doječim in nosečim materam, dojenčkom in malim otrokom ter za vkuhanje sadnih mezg.

6.) Nemudoma je pripraviti načrt za ustanovitev šolskih mlečnih kuhinj po vseh šolah. Za akcijo šolskih mlečnih kuhinj naj se osnuje pri banski upravi ali v okrilju snujočega se odbora za ljudsko prehrano pri Higijenskem zavodu odsek, ki naj izvrši vse predpriprave in ki naj to akcijo vodi.

7.) Higijenski zavod naj nemudoma začne terenska raziskovanja v najbolj prizadetih okrajih, da se točno ugotovi način in obseg oškodovanja po nezadostni prehrani organsko in teritorialno. To delo naj se vrši v kolaboraciji s pristojnimi stanovskimi organizacijami z materialno pomočjo banovine.

8.) Odbor za ljudsko prehrano v dravski banovini naj razmotri še nadaljne potrebne ukrepe za kvantitativno in kjer je treba tudi kvalitativno izboljšanje prehrane kmečkega prebivalstva.

FRANJO BAŠ

ŽIVLJENJSKI NIVO KMETA

Pod življenjskim nivojem našega kmeta razumemo kmetov materialni konzum v prehrani in duševni konzum v čtivu ter sploh aktivnost v duševnem življenju.

Kakor v vsem organskem življenju človeka, tako je tudi življenjski nivo našega kmeta posledica njegovega zgodovinskega razvoja in pa kulturno-zemljepisnih prilik, v katerih živi.

Najstarejša poročila o prehrani našega kmeta datirajo iz časa okoli Kristusovega rojstva. Dio Cassius poroča, da so se preživljali Noričani tedaj z ječmenovim močnikom in redkvijo ter da so pili kislo vino. Iz srednjeveških urbarialnih dajatev ter iz novoveških prehranitbenih naredb, n. pr. pri vojaštvu, moremo upravičeno sklepati, da je bil ječmenov močnik Dio Cassija sličen današnjemu ričetu ali ješprenju, ki je potemtakem najstarejša domačinska jed na Slovenskem. Obenem je bil ta močnik — poleg že predzgodovinske leče — tudi predhodnik najbolj pogoste današnje kmečke jedi, močnika, ki se v severni Sloveniji še danes uživa v prvi vrsti kot koruzni, v vzhodnih krajih kot pšenični, v osrednjih pa kot ajdovi močnik s kislim mlekom. Proti jugozahodu pa prehaja nato polagoma v Italijo, v močnato kompaktno jed — polento.

Z močnikom neposredno v zvezi je po svoji snovi kruh, ki so ga poznali Slovenci že v XIII. stol., kar nam dokazujejo dajatve podložnikov n. pr. za mariborskega magistra coquine v XIII. stol. Poleg tega lahko sklepamo na peko kruha po obstoju pečice v naših starih hišah od XVII. stoletja dalje, pa tudi po obstoju krušne in splošno vpeljane peči. Kruh je splošna jed človeka, predvsem kmeta, razen v predelih Posočja in Krasa, ki mejijo na Sredozemlje. V teh krajih je polenta, ki združuje močnik in kruh, glavna jed. Tu še danes primanjkuje kruha, oziroma se je isti uvedel šele v novejši dobi. Svojevrstne močnate jedi tvorijo pogače, katere najdemo v urbarjih kot splošno dajatev, posebne vrste pa so takozvane ribje pogače v laškem okraju, ki so se kot poletna delovna jed ohranile največ v žitnih krajih vzhodne Slovenije, zlasti v Prlekiji. V zgodovinski dobi sicer manjkata koruza in krompir, ostala žita pa so precej enakomerno razširjena, razen ovsa, ki je v dobi pred uvedbo koruze in krompirja igral v prehrani in to tako pri močniku, kakor pri kruhu, veliko večjo vlogo kot hranivo kmetskega človeka, kakor pa jo igra danes. To nam dokazuje tudi še današnji velik pomen ovsa v visokih legah, zlasti pri kruhu, katerega je začela šele v povojni dobi nadomeščati koruza. V srednjem veku imamo od žit najbolj razširjeni oves, kateremu sledijo rž, pšenica, v manjši meri sirk, ječmen in proso; za-

vedati pa se je pri tem, da se je oddajalo v davčne svrhe najmanj ječmena in prosa, ki sta tvorila splošno prehrano. Ajda je bila vpeljana šele koncem srednjega veka. Važno vlogo v prehrani je igral fižol, nadalje mak in repica za olje; neprimerno večjo od danes pa sir. Radi kvalitete mlinov pa izgleda, da se je moka predvsem uporabljala za kruh, dočim se je za močnik uporabljal v prvi vrsti zdrob, tako pšenični, kakor ržen in ječmenov. Izhodišče razvoja jedi močnika, ki obvladuje preteklost do uvedbe koruze in krompirja so ječmenov, ovsov in pozneje tudi ajdov zdrob. Za mesno hrano so služile v prvi vrsti ovce, nato perutnina, ki je bila važna predvsem za vzhodno Slovenijo od Prlekije do gornje Krke na Dolenjskem. Meso se je uživalo največ kot suho meso in sicer tako goveje, kakor svinjsko, sveže pa ovčje in mlado svinjsko meso. Današnji sladkor je nadomeščal med ali strd. Zelenjava je igrala v srednjem veku še malo vlogo ter je le polagoma prešla iz graščinskih, samostanskih in meščanskih vrtov tudi na kmeta in sicer najpreje repa, nato še zelje, ki se je kot splošna prehrana uveljavilo zlasti z uvedbo krompirja. O uporabi masti in mleka v srednjem veku nimamo nobenih podatkov. Glede prvenstvene uporabe goveda kot vzne živine in po življenju patriarhalnih krajev sodeč, je bila poraba mleka malenkostna. Enako bi velika važnost suhega mesa za prehrano ter skoro pomanjkanje slanine v srednjeveških dajatvah govorilo proti zadostni porabi slanine v kmečki prehrani. Najbolj jasno govori proti sorazmerni porabi mleka in slanine v prehrani dejstvo, da ne poznamo niti enega zapuščinskega zapisnika, ki bi zaznamoval med kmetovo zapuščino mlečne izdelke ali začimbo; pač pa je bila kot začimba važna čebula.

Na podlagi vsega tega bi zamogli za srednji in začetek novega veka v ljudski prehrani ugotoviti: Kmetška prehrana na Slovenskem je bila sestavljena v bistvu iz močnika, iz raznih vrst žitnega zdroba in kaše, iz kruha, v katerem prevladujeta rž in oves, iz fižola, iz ovčjega in govejega sira, suhega govejega in svinjskega mesa, svežega mesa ter perutnine in mladih svinj. Sladkor je nadomeščal med, olje se je pridelovalo iz maka in repice. Zelenjave, mleko in povrtnine so se uživale relativno zelo malo; jedi so bile razen s čebulo malo začinjene.

V visokem srednjem veku je bila kmetova življenjska eksistenca v splošnem sigurna, razen v času slabih letin. Težji položaj pa je nastal v časovnem prehodu iz srednjega v novi vek. Pa tudi o tem nimamo poročil, ki bi se skladala. Škof Brenner n. pr. piše v XVI. stoletju, da gleda kmetom lakota iz oči; istočasno pa govori škof Hren o blagostanju in prevzetnosti kmetov. V splošnem moremo reči, da je zagotovljena eksistenca kmeta v času srednjeveške kolonizacije v prehodu iz srednjega v novi in v začetku novega veka postala nesigurna radi splošnega gospodarskega stanja in radi pomanjkanja podjetnosti. Stupan v. Ehrenstein, Slovenec po rodu, piše l. 1759. o Slovencih, da gredo le-ti na delo, kadar jih k temu nažene sila. Obenem s tem pa je grešila tudi vladna oblast, ki je kmeta navajala mesto k racionalnemu obdelovanju zemlje, k domači obrti in fabrikaturam. Od merkantilizma XVII. stoletja dalje pa do danes je bilo geslo napredka obrt in industrija, ne pa kmetška zemlja. Psihološka posledica tega je bila, da

je že itak fatalistični slovenski kmet sploh začel izgubljati vero v svojo zemljo kot bazo svoje eksistence. Fatalizem kmeta je k pogostemu šibkemu eksistenčnemu stanju še doprinesel svoje; običajna, zlasti zimska gostivanja ter prireditve ob zaključkih poljskih, vinogradniških in drugih del, so bila povod, da je kmet porabil pri teh večino svojih življenjskih pridelkov ter moral zato gladovati tekom delovnega leta. Javna gosposka se je proti temu borila, a z malimi uspehi. Zemljiška odveza je kmeta samo dozdevno osvobodila, poslabšala pa je njegov položaj še s tem, da ga je prepustila samemu sebi brez strokovnega gospodarskega vodstva gosposčine, ki mu je pred tem varovalo njegovo eksistenco.

Če primerjamo urbarialne dajatve in zapuščinske ceditve n. pr. v Dravski dolini v XVII. stoletju z današnjimi, potem vidimo, da je bil faktični donos polja v XVII. stoletju isti kakor danes, to je — minimalno pri povprečni letini — pri lanu trikrat, pri pšenici in rži štirikrat, pri ječmenu, ajdi in ovsu petkrat. Posejalo se je le za malenkost več, kakor je bilo predvidoma potrebno za bodoče leto. Radi tega stanja posevkov je bilo razumljivo, da je morala nastopiti lakota, čim je bilo leto nerodovito in ker lakoti, radi prometnih razmer časa, ni mogel odpomoči niti krajevni zemljiški gospod.

Civilizacijski nivo našega kmeta, je bil do časa železnic istotako nizek, da ne rečemo patriarhalen ter je odgovarjal v mnogem nivoju, kakor ga srečamo pogosto še danes na Balkanu ali pa v naših zaostalih slovenskih zemljah, n. pr. v Krajini na Kozjanskem. L. 1644. so v Gortini na bivši koroško-štajerski meji med 46 kmečkimi domovi imeli denar doma le sedmi domovi. Stanje živine v hlevih je — razen ovac, ki jih je danes manj — bilo približno isto, kot je danes, gospodarska orodja, od pluga, preko slamoreznice do kolovrata, pa so bila lesena in izdelana doma, tako, da pred začetkom XIX. stoletja težko govorimo o kakem industrijskem vplivu na kmečko življenje. Živila, ki se navajajo pri posameznih kmetijah v zapuščinskih zapisih so kvalitativno tako nizka, da moremo z gotovostjo reči, da je kmet povprečno porabil do spomladi vse suho meso, večino masti in slanine, radi česar je bilo njegovo poletno življenje popolnoma postno, kar se je dogajalo tudi v času normalnih letin. Za obleko se je rabilo blago domačega izdelka, surovo sukno, platno in volna. Kmet je bil do časa meščanskih vplivov pač založen po potrebi z vrhno obleko, ne pa s perilom, (n. pr. srajce, spodnje hlače), ki ga srednji in manjši kmet večinoma niti ni rabil, razen stare vrhnje obleke. V kuhinji in na jedilni mizi so bile lesene žlice, leseni krožniki, lesene sklede, kovinaste ponve, raznji, možnarji s tolkačem itd.; v vzhodni nižinski Sloveniji je leseni pribor nadomeščal glinasti in cinasti v še večji meri kot v Alpah ali na Krasu. Višek hišne kulture je bila hiša ali boljša soba, kjer so bile mesto običajnega tesarskega pohištva nameščene omare, skrinje, baldahinaste postelje z odejami in blazinami, v manjših primerih tudi kopalne banje. Kopanje se je sicer vršilo v kopalnih „pajštvah“, ki pa jih je vlada v prosvetljeni dobi prepovedala, iz razlogov javne morale.

Duševno življenje kmetovo je bilo najožje povezano s cerkvijo. Žeganje ali lepa nedelja pri farni cerkvi je bil za kmečkega farana največji praznik. Tedaj so stopila daleč v ozadje zborovanja soseske, nikakor pa ne gostovanja ob porokah, krstih, žetvi, trgatvi itd. Duševni interes kmeta je bil omejen po težnji za ohranitvijo posestva in premoženja ter po njegovem erotičnem življenju. Posvetno je bil sicer dirigiran po predpisih gosposčine, moralno pa po naukih cerkve. Pomanjkanje politične svobode v dobi fevdalne uprave in sodstva mu ni dopustilo širšega razmaha ter je tako ostalo kmetovo politično stremljenje omejeno na interese njegove osebe pri soseski in pa na sosesko kot skupno posest vasi. Fiziokratizem je vidna svetovnonazorska reakcija proti temu stanju, vzraslemu iz poznega fevdalizma.

Fiziokratizem je obenem z njemu predidočim merkantilizmom, z novimi cestami, s podvigom domače obrti, dvignil našega kmeta, zlasti ob velikih cestah Maribor-Ljubljana-Trst, Celovec-Ljubljana s tem, da ga je uvedel v meščansko življenje, na drugi strani pa z uvedbo koruze koncem XVII. stoletja ter krompirja koncem XVIII. stoletja. Domača obrt je sicer dvignila kmetov življenjski nivo na položaj meščana in pozitivno vplivala na njegov podvig, obratno pa so velike ceste v splošnem negativno vplivale na kmeta. Delovne sile so s kmetov odšle na ceste, v prvi vrsti med voznike, ter se vračale domov brez zaslužka, navajane sicer na meščanski življenjski standard, a nesposobne za kmečko delo. Posledica tega je bilo propadanje voznškega kmeta na velikih cestah in akumulacija kmetских posesti v rokah posameznih gostilničarjev, nadalje obrtnikov ter prevoznških podjetnikov. Železnice so delo velikih cest nadaljevale in podobno je učinkoval liberalizem, ki je našega kmeta zajel po zemljiški odvezi l. 1848. Posledica liberalističnega razvoja na kmetih je bila današnja dvodelnost slovenskega kmetkega prebivalstva. Na eni strani pomeščanjeni kmet, predvsem v okolici mest Ljubljana, Maribor, Celje, nadalje tam, kjer je zemlja vzgojila industrijske rastline, n. pr. hmelj v Savinjski dolini ali pa razvila daljni promet, n. pr. lesni promet v Dravski ali gornji Savinjski dolini in končno posamezni, vas ali sosesko gospodarsko obvladajoči veljaki. Ta manjšinski in po svojem življenjskem nivoju pomeščanjeni kmet stoji v izrazitem duševnem in eksistenčnem nasprotju z večino našega kmeta, ki je ostal še izven pomeščanjenja in ki živi patriarhalno življenje v kontinuiteti s preteklostjo zlasti po Dolenjskem, Beli Krajini, za Sotlo, v Halozah, v vsem Podravju in v Prekmurju ter po hribovitem Gorenjskem na vzhodu in zahodu od Kranjske kotline.

Meščanski tip kmeta živi v prehrani, obleki, stanovanju in duševnem življenju meščansko življenje. Splošno se uživa kava, goveje meso, ne samo tuintam ob nedeljah, temveč tudi ob delavnikih, zlasti za posestnikovo rodbino, sicer je bilo v navadi pri težjem delu svinjsko suho meso, v splošnem pa precej mešana hrana, sestojeca iz moke, mesa, sočivja in zelenjave. Obleka je meščanska, po kroju, ki je sicer konservativen, ali vendar meščanski, stanovanje z opremo, ki jo je izdelal obrtnik in zadostno snago,

deloma tudi z zadostno higijeno vode. Duševno življenje je ali pod vodstvom časopisja, ali pa prosvetnih ter gospodarskih organizacij, ki usmerjajo kmete duševno.

Patriarhalni tip kmeta vzdržuje kontinuiteto s kmetom iz predfizio-kratske dobe v vsem svojem duševnem življenju, v prehrani, obleki in stanovanju. Čita se pozimi, ne pa redno, kakor pri meščanskem kmetu. Individualni pogled na življenje je neznat, zlasti pri najemniškem viničarju, ter se ravna v pogledu na življenje po svojih vzorih, po cerkvi ali pa po gospodarju, od katerega je odvisen. V prehrani še ni postala kava redni zajtrk, temveč zajtrk iz koruzne ali krompirjeve juhe. Repa, zelje, koruzni ali ajdovi žganci, razne vrste krompirja, pri katerem pa prevladuje krompir v oblicah, poleti vsakodnevna solata, pri težjem delu mešana s fižolom, pri mesu pa večinoma suho svinjsko meso itd. označujejo prehrano patriarhalnega kmeta v nasprotju z meščansko prehrano meščanskega kmeta. Značilno za patriarhalnega kmeta v nasprotju z meščanskim je istovrstna hrana iz dneva v dan brez bistvene spremembe in končno relativno pomanjkanje mleka in zabele ali masti. Kruh v patriarhalni kmečki hiši je črn ali pa koruzen, bel kruh pride na mizo ob praznikih, medtem, ko je pri meščanskih kmetih že mnogokje kruh za gospodarjevo rodbino bel od peka. Alkohol se smatra pri patriarhalnem kmetu večinoma kot dopolnilo jedi, pa bilo to v obliki žganja ali sadjevca ali šmarnice, da dá moč. Sadje kot hranivo ima svoj pomen samo za otroke, medtem, ko je za odraslega sredstvo za pridobivanje pijače, razen v krajih z razvito kupčijo s sadjem. Važna je v življenjskem nivoju kmeta tudi voda; medtem ko je higijena pri meščanskem kmetu povprečno meščanska, ako ne višja, pa je pri patriarhalnem kmetu voda manj pomembna in malega vpliva, čemur je dokaz pojav hišnega mrčesa, bolh in uši. Voda in prehrana si stojita v medsebojnem sorazmerju, oboje s pojmovanjem alkohola in vse troje z zadostnostjo prehrane, kar pa zopet vpliva na duševno delavnost ter razvijanje patriarhalnega kmeta. Stanovanje nudi pri meščanskem kmetu povprečno vsakemu članu rodbine lastno posteljo, pri patriarhalnemu kmetu pa moremo računati eno postelj za dve osebi. Podobno je s stanovanjskimi prostori. Medtem ko smemo trditi, da ima meščanski kmet ločene stanovanjske prostore za gospodarja in gospodinj, nadalje tudi za moški in ženski naraščaj, potem, ko doraste, imamo pri patriarhalnem kmetu, še slabše pri viničarju ali drvarju, poleg skupne hiše le še dve ali samo eno sobo, tako da spi, zlasti pozimi, ko ne odidejo moški spat na seno, v dveh ali eni sami sobi vsa družina. V splošnem je v nasprotju z meščanskim kmetom patriarhalni nezadostno prehranjen, v svojem duševnem življenju pa pasiven.

Na koncu bi si dovolil svoja izvajanja, katera smatram za okvir, katerega bi mogel po potrebi še razširiti s podrobnimi podatki in navedbami, in katera izhajajo iz zgodovinskega razvoja slovenske zemlje ter iz opazovanja dejanskih današnjih prilik našega kmeta zaključiti in resumirati sledeče: Življenjski nivo našega kmeta je posledica zgodovinskih prilik in zemljepisnega položaja slovenske zemlje.

Zgodovinska kontinuiteta v življenjskem nivoju je ohranila v od prometa oddaljenih krajih patriarhalnega človeka, katerega povprečni življenjski nivo je pod povprečnostjo srednjeevropskega kmeta in katerega življenje je tako v prehrani, kakor v kulturi hiše in duše nezadostno ter pasivno.

Moderni promet in tehnična kultura pa sta razvila pomeščanjenje kmeta v okolici naših mest ter industrijskih krajev in večjih prometnih črt. Pomeščanjeni kmet je svoj življenjski nivo dvignil od fiziokratske dobe dalje do danes na nivo meščanskega življenja s tem, da se je poleg produkcije zemlje začel baviti z meščanskimi posli od obrti do trgovine, s čemer je svoj življenjski nivo pomeščanil, ne da bi dvignil sorazmerno s podvigom svojega življenjskega nivoja tudi produkcijo posestva in zemlje, na kateri živi.

Pomeščanjenje zlasti XIX. in XX. stoletja je tako dvignilo življenjski nivo našega kmeta tam, kjer je to dopuščala zemljepisna lega. Problem, ki bi iz tega zgodovinsko nastopil, je ta, da je potrebno pri patriarhalnem kmetu dvigniti obenem z njegovim življenjskim nivojem predvsem njegovo produkcijo in to ne v prid trgovine ali prodaje, temveč predvsem v korist podviga njegovega življenjskega nivoja, njegovega lastnega konzuma, kar bi dovedlo do njegove zadostne prehrane in aktivne duševne delavnosti.

Številčna primerjava med meščanskim in patriarhalnim slovenskim kmetom je radi pomanjkanja statistike zelo težka. Po krajevnem poznanju razmer, ki pa je gotovo nepopolno, bi si dovolil ceniti število meščanskega in število patriarhalnega slovenskega kmeta, torej zadostno in nezadostno prehranjenega ter duševno aktivnega in pasivnega v medsebojnem razmerju 1 : 3. Pri tem pa je upoštevati, da se število meščanskega kmeta že pol stoletja manjša, ko prehajajo kmečka posestva v meščanske roke. Današnje sorazmerje med meščanskim in patriarhalnim kmetom pa je v bistvu isto kot sorazmerje med malim (pod 5 ha) in večjim (nad 5 ha) kmetским posestnikom.

IZ DISKUSIJE
NA KMETIJSKI ANKETI

HIGIJENA IN ASANACIJA VASI

Joško Sotlar: Posebej bi rad poudaril pomen asanacije naselij za kraje, ki veljajo za turistične.

Pravilnik o proglašanju turističnih krajev predpisuje, da mora biti izvedena v teh krajih asanacija. To se mora tudi izvajati. Drugače bi bilo potrebno te kraje črtati iz seznama turističnih krajev, kar bo za te kraje gotovo velika škoda.

Del finančnih sredstev aviziranega štirimilijardnega posojila naj bi se uporabil za asanacijo turističnih krajev.

Josip Nemanič: Opozoriti moram na našo Belo Krajino. Ona je zelo oddaljena od bolnic in zaradi tega več trpi v primerih bolezni. V Beli Krajini trpi ljudstvo tudi lakoto, ima slaba stanovanja ter nima ne pitne vode, ne vode za gospodarske potrebe.

Bil je napravljen velik načrt za belokranjski vodovod. Ta vodovod je bil proračunan na 14 milijonov dinarjev. Ko pa se je začel graditi, je bilo postavljenih v proračun le 36.000 din.

Ing. Primož Simonič: Omeniti moram cepivo proti svinjski kugi. Preje je to cepivo prodajala šola narodnega zdravja v Zagrebu po primerni ceni. Sedaj pa izdelujejo cepiva privatniki, ki ga prodajajo mnogo dražje. Zato naj se prepreči izdelava in razpečevanje cepiva po privatnikih.

V splošnem je asanacija podeželja bistveno odvisna od izboljšanja življenjskega nivoja kmeta.

Berden Pavle: Prekmurje je dežela velikih socialnih potreb, sezonskega izseljevanja in mnogih bolezni. Pri Muri sta posebno razširjena tifus in griža. To pa zaradi slabe pitne vode. Kadar Mura poplavlja, zalije vodnjake. A tudi če ni poplav, je voda slaba, ker so vodnjaki plitvi. Po vsem Prekmurju sta razširjeni kot specialni bolezni trahom in jetika. Tu bi poudaril eno: ljudje pri nas premalo poznajo bistvo bolezni in način obrambe. Smatram za potrebno, da bi se dalo ljudem veliko več higijenske izobrazbe. Pri nas so se vršila pozimi po nekaterih vaseh različna gospodarska predavanja. Bilo bi dobro, če bi se vršila tudi predavanja o higijeni in to v vsaki vasi, najboljše pozimi, ko imajo ljudje največ časa. Pokazati bi bilo na preprost način bistvo bolezni in možnost, kako se izogniti bolezni. Banska uprava naj organizira ta predavanja v vseh prekmurskih vaseh, da dobijo ljudje potrebno izobrazbo.

Silno slabo je preskrbljeno pri nas za higijenično ureditev gospodarskih poslopij, zlasti stranišč. Pri teh predavanjih bi bilo treba pokazati kmetom, ki gradijo hiše, kako se da kmečka hiša higijenično urediti. Izdelali naj bi se vzorni načrti, kot so izdelani že za vodnjake, in naj bi se ljudem pokazali. Tudi društva, ki se osnavljajo, naj bi prevzela take vrste predavanja v svoj program.

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

00000422049

K REFERATOM:

ŽIVLJENJSKI NIVO KMETA, PREHRANA KMEČKEGA PREBIVALSTVA

Dr. Pirc Ivo: Iz referata, ki nam ga je podal g. referent, vidimo, da se razgovor o življenjskem nivoju giblje v glavnem okoli njegove prehrane. S tem je podal prav dobro osnovo za referat, ki bo pojutrišnjem o prehrani kmečkega prebivalstva in ki bo zelo podrobno in temeljito podal pregled o problemih prehrane.

Posebno zgodovinski podatki so bili zanimivi. Vidimo, da se je v marsikaterih krajih prehrana od srednjega veka do danes prav malo menjala. Predavatelj je prav dobro omenil, zakaj je tako.

Filip Uratnik: Referata „Življenjski nivo kmeta“ in „Prehrana kmečkega prebivalstva“ tvorita celoto.

V njih je izredno veliko zanimivih ugotovitev. Zato je potrebno, da se ta referata čim prej publicirata. Ona tvorita podlago za referat o kmetijskem gospodinjstvu.

Širšim množicam bi bilo treba rešiti problem, kako se da pripraviti s sredstvi, ki so tem množicam na razpolago, dobra in zdravstveno neporečna hrana z dobro kuharsko knjigo. Pri sestavljanju take knjige se je treba ozirati na vse, kar smo slišali v današnjih referatih, na drugi strani pa tudi na dana sredstva. Kmečke gospodinjce nimajo časa za kalkuliranje. Pač pa morajo kalkulirati tisti, ki dajejo navodila.

Absec Matija: Trošarina za sladkor je previsoka. Treba bi bilo to trošarino znižati in sladkor poceniti. Če bi se sladkor pocenil, bi se povečal njegov konsum. Kmetje bi pri pridelovanju sladkorne pese več zaslužili, istotako tudi delavci, ki sladkor proizvajajo. Tudi država bi morda dobila kljub zmanjšanju trošarine od sladkorja še vedno iste dohodke.

Dr. Lunaček-Kristan Slava: Za odrasle ljudi morda sladkor ni tako važen kakor za dojenčke, ki so umetno hranjeni. Prizadete žene so mi povedale, da sladijo mleko za te dojenčke čisto s saharinom, ki ne daje kalorične vrednosti. Vsaj za matere z dojenčki bi moral biti na razpolago sladkor po znižanih cenah.

Jože Kerenčič: Vse davščine, ki obremenjujejo živila za ljudsko prehrano, naj se skušajo znižati, izpadek na davkih pa naj se skuša najti drugje.

